

Ukrainian Review
Ukrainische Rundschau
Revue Ukrainienne

УКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК

КНИГА 10

Institute for the Study
of the USSR

Institut zur Erforschung
der UdSSR

Institut d'études
sur l'URSS

МЮХЕН

1957

UKRAINIAN REVIEW
of the
Institute for the Study of the USSR

UKRAINISCHE RUNDSCHAU
des
Institut zur Erforschung der UdSSR

REVUE UKRAINIENNE
de
l'Institut d'études sur l'URSS

Педагогічне Видавниче Колегія Наукової Ради Інституту.

Відповідальний редактор проф. П. Курінний.

Herausgeber und Drucker: Institut zur Erforschung der UdSSR, e.V.
Muenchen 22, Mannhardstr.6, Germany.
Verantwortlicher Redakteur: Prof. P. Kurinny, Muenchen 26.
Schliessfach 8, Mannhardstr.6, Germany.

ІНСТИТУТ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ СССР

Institute for the Study of the USSR * Institut zur Erforschung der UdSSR
Institut d'études sur l'URSS

БІБЛІОТЕКА

ІМЕНІ

О. ОЛЬЖИЧА

У К Р А Ї Н С Ь К И Й
З Б І Р Н И К

Книга 10

35560

- 2295

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО, 4

М ю н х е н

1957

Праці, що їх видає Інститут, є вільним висловом авторських поглядів і висновків, що не завжди є тотожні з поглядами чи висновками Видавничої Колегії.

Інститут для вивчення ССРСР був створений в Мюнхені 8. Липня 1950 р. Інститут є вільною корпорацією вчених, що покинули Советський Союз і працюють, досліджуючи науково ССРСР. Результати цих дослідів мають за мету розвіяти незнання щодо ССРСР та подати демократичному світові правдиві дані про Советський Союз.

Кожний науковий працівник або дослідник може стати співробітником Інституту незалежно від своєї національності або політичних переконань, якщо він не є членом комуністичної партії або не співчуває їй. Тому всі емігранти з ССРСР, що мають наукові кваліфікації, мають право брати участь у працях Інституту незалежно від місця їхнього перебування.

Інститут, що тепер знаходиться в Мюнхені, є осередком контакту для науковців-емігрантів з ССРСР. Інститут видає наукові журнали, монографії, збірники статей, бюлетень, присвячені питанням суспільно-політичного життя в ССРСР і т.п. Інститут також організовує конференції вчених-дослідників ССРСР та дає скромну матеріальну допомогу вченим-емігрантам в їх дослідчій праці.

The Institute for the Study of the USSR, organized in Munich on July 8, 1950, represents a free corporation of scientists and men and women of letters who have left the Soviet Union and are now engaged in research on their homeland. The purpose of their work is to push back the frontiers of ignorance by presenting to the democratic world the truth about the Soviet Union.

Anyone engaged in scholarly investigation may take part in the activities of the Institute regardless of his national or political affiliations provided he is not a Communist Party member or sympathizer. All members of the Soviet emigration who have scholarly qualifications are, therefore, eligible to participate in the work of the Institute irrespective of their places of residence. The central office of the Institute, now located in Munich, is primarily a clearinghouse for the emigré scholarship of the USSR. In addition to publishing journals and papers, the Institute sponsors conferences on the USSR and gives modest grants-in-aid for research studies by emigré scholars.

Передруковувати статті і матеріали із Збірника, з поданням
джерела, дозволено.

Всеволод Голубничий.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОХІД УКРАЇНИ В 1940 і 1954 РР.

Національний дохід України не вираховується ніким і ніде вже довгий час. Детальні обрахунки, що переводилися українськими економістами й статистиками в Держплані та Наркомфіні УРСР в перше десятиріччя після революції, були цілком припинені при кінці 20-х років, коли були знищені представники економічної доктрини Волобуєва. Ця статистика національного доходу 20-х років ще як слід ніким не досліджена, хоч вона наведена в таких публікаціях як місячник "Статистика України", журнал "Господарство України" та у випусках Статистичного управління УРСР 20-х років. Концепційно це була статистика чистого матеріального продукту нації, яка відповідає марксистському поняттю національного доходу і є неспівмірна з західними концепціями.

В пізніші часи і до 1950 року включно радянські економісти продовжували вираховувати національний дохід за марксистською концепцією, але для цілого СРСР, а не для окремих республік. У книжках і статтях багатьох радянських авторів /М.В. Колганов, Н.С. Марголін, Д.І. Черномордік, А. Петров, А. Леонтьєв, Д. Аллахвердіян, якщо назвати лише частину/ жадної згадки про національний дохід України знайти не можна. На цьому ми базуємо нашу думку, що національний дохід для України взагалі не вираховується. В Організації Об'єднаних Націй, правда, існує принцип, що розмір членських внесків для країн-членів встановлюється в залежності від розміру їх національного доходу. Але ми думаємо, що членські внески для України мабуть були встановлені просто на підставі питомої ваги України в СРСР.

Після 1950 року в СРСР перестали публікувати і всесоюзні показники національного доходу в абсолютних числах. Причиною цьому стала зміна індексу цін 1926/27 рр., який до цього часу служив основою для обрахунку національного доходу в постійних цінах, але застарів настільки, що далші обрахунки за його допо-

могою стали просто абсурдними. Советські економісти змушені були признати, що цей індекс цін дуже підвищує справжні показники національного доходу ^{1/}. Показники ж національного доходу СРСР у нових цінах ще й досі не опубліковані певно з огляду на те, що такі нові показники викрили б, наскільки обрахунки національного доходу до 1950 року були перебільшені.

Советські обрахунки національного доходу СРСР не користувалися признанням серед закордонних економістів з двох причин. Поперше тому, що вживання застарілого цінника 1926/27 року та відсутність деталізації складових частин національного доходу викликали до цих обрахунків науково оправдане недовір'я, а, по-друге, тому, що советська концепція й дефініція національного доходу є занадто відмінна від концепцій, існуючих у решті світу, що робило порівняння советського національного доходу з показниками для решті світу неможливим. З цих причин в Америці й Європі західні економісти робили свої власні коректури й обрахунки національного доходу СРСР. З ділянки советського національного доходу на Заході нагромадилася за останні 20 років значна кількість публікацій, з яких досить згадати праці Абрама Бергсона, Коліна Кларка, Й. Вайлера, П. Студенського, П.А. Барана, С.Н. Прокоповича, Наума Ясного, Г. Гросмена, О. ГефФодінга й ін. Проте, жадна з цих праць теж не пішла ще так далеко, щоб вивчати національний дохід СРСР в його територіяльно-республіканському розрізі і тому в цих працях теж немає ніяких даних про національний дохід України.

Західні праці про національний дохід СРСР, хоч концепційно й ближчі поміж собою, ніж всі разом у відношенню до советської концепції національного доходу, у своїх вислідах все ж значно різняться між собою; майже всі кінцеві показники у різних авторів виходять різні. Це стосується зокрема такого центрального показника, як середньорічний темп росту національного доходу СРСР.

Загальновизнаним фактом є те, що обрахунок національного доходу, з якою б дефініцією до нього не підходити, є дуже складним завданням. Головною проблемою тут є брак готової статистики. Навіть у країнах з високорозвинутими статистичними організаціями й системами статистичні агрегати, необхідні для обрахунку національного доходу, є часто відсутні. Тому економісти змушені імпро-

візувати показники, застосовуючи для їх обрахунку максимум винахідливості. У випадку обрахунків советського національного доходу, з огляду на приховування урядом важливої статистики, імпровізація закономірно збільшується, і це є однією з головних причин, чому вислідні показники різних студій західних економістів про советський національний дохід є різні.

Якщо статистика для цілого СРСР є часто недосконалою чи рідкісною для студій національного доходу, то статистика для України є такою в подвійній мірі, бо її опубліковано взагалі значно менше, ніж показників для цілого Союзу. Цей факт дуже обмежує наші можливості вивчити глибоко національний дохід України. Але все ж дещо можна і вдалося досягнути.

Ми поставили собі за мету обрахувати національний дохід України так, щоб він був співмірний з національними доходами інших країн, бо тільки на підставі порівняння можемо судити про багатство чи бідність української нації, про рівень життєвого стандарту народу, про характер і структуру української економіки. Щоб досягти цієї співмірності, ми вирішили обрахувати національний дохід України паралельно в двох різних концепціях: в західній концепції і в советській концепції. Перша дасть нам можливість порівнювати Україну з західними країнами, а друга - з рештою СРСР та з країнами "народної демократії".

За зразок західньої концепції національного доходу ми прийняли спрощену стандартну дефініцію Організації Об'єднаних Націй, яка тепер офіційно рекомендується для всіх членів ООН і вживається більшістю їх /поза советським блоком/. Ця концепція вважає національним доходом суму всіх доходів за рік, що поступають до власників праці й капіталу в даній країні перед відняттям податків. Одержувачами доходу вважаються як фізичні так і юридичні особи /підприємства/. Тому ціла сума національного доходу складається з таких частин: а/ заробітня платня всіх працюючих по найму, включно з платнею в натурі; б/ грошові й натуральні доходи селян, ремісників, вільних професій, службовців та військових; в/ доходи з власності, тобто рента, дивіденди, процент; г/ зиски, збережені на підприємствах; г/ прями податки на зиски підприємств ^{2/}. Як бачимо, це є розподільча метода обрахунку національного доходу. Вона бере до уваги тільки доходи, а не вит-

рати суспільства, і тому є тільки однією половиною суспільно-економічного балансу.

В цій статті ми приводимо обрахунки національного доходу України тільки за цією розподільчою методою, тобто подаємо тільки одну половину балансу. Друга половина балансу, тобто обрахунок за виробничою методою національного доходу, яка включатиме в себе такі категорії як споживання населення й акумуляція капіталу, буде розроблена нами в іншій статті.

Советська концепція національного доходу, за якою вираховуємо паралельно національний дохід України, є також в даному випадку побудована за розподільчою, а не виробничою, методою. За цією методою, національний дохід є сума початкових доходів населення та підприємств і включає в себе: а/ початкові доходи підприємств та держави, тобто - зиски, податок з обігу та чисті прибутки колгоспів й кооперації; б/ початкові доходи населення, тобто - заробітня платня робітників і службовців галузів матеріального виробництва /себто, виключаючи доходи державно-адміністративного апарату, військових, працівників культурних та виховавчих установ і т.п./; в/ грошові й натуральні доходи селян та ремісників; г/ перерозподільчий фонд, що складається з виплат пенсій, стипендій, допомоги багатодітним матерям, безплатного лікування, освіти і т.п. ^{3/}.

Ми не знаходимо можливим чи потрібним на цьому місці дискутувати про переваги й недоліки західньої й советської концепцій національного доходу, бо це не є нашою темою. Ми взяли обидві стандартні концепції в такому вигляді, в якому вони вживаються в світі, незважаючи на свої недоліки чи переваги, бо нас цікавить тут, головню, співмірність обрахунків українського національного доходу з рештою світу.

В таблицях ч. 1 і ч. 2 приводимо висліди наших обрахунків. Ми вирахували національний дохід України покищо тільки для 1940 і 1954 років тому, що для цих років вдалося зібрати найбільшу кількість готових статистичних показників. Статистичний матеріал, на основі якого переведено ці обрахунки, в більшості випадків стосувався безпосередньо самої України і під територіальним, часовим та дефінітивним оглядом був достатньо точний. В тих же випадках, коли самих українських показників не вистачало, ми брали показни-

ки для цілого СРСР і вираховували з них питому вагу України. В детальних коментарях до обох таблиць ми подаємо опис даних, спосіб їх обрахунку та джерела, звідки дані взяті. Слід, однак, наперед відзначити, що ми є свідомі того, що в цих обрахунках є можливі деякі методологічні недотримання й неточності, спричинені необхідністю іноді імпровізувати дані. Ми, звичайно, робили все можливе, щоб такі недосконалості тримати в межах абсолютного мінімуму. Але взагалі абсолютно точних і бездискусійних обрахунків національного доходу не існує в жадній країні світу. Сам підручник ООН, за методикою якого зроблено ці обрахунки, рекомендує: "Там, де потрібна інформація є відсутня, треба робити спроби, щоб заповнити діри; чекаючи на появу точних даних, слід використовувати посередні дані, а також робити і приблизні припущення" ^{4/}.

Тепер приступимо до пояснень й коментарів про походження та спосіб обрахунку кожного показника національного доходу України, дотримуючись порядкових чисел класифікації його категорій в обох таблицях по черзі. Почнемо з таблиці ч. 1.

1/.а/. Загальний фонд зарплатні робітників й службовців України в 1940 р. становив 22 832,5 мільйонів карб ^{5/}. Фонд зарплатні для 1954 р. вирахований нами на підставі даних про кількість робітників й службовців в Україні у 1954 р. - 7616 тис. чол. ^{6/} - та середньої місячної зарплатні по Україні в 1954 р. - 670 карб., включаючи премії й надбавки. Середню місячну зарплатню ми вираховували на підставі офіційних даних для 1952 року ^{7/} та на підставі вибірових досліджень української совєтської преси протягом 1954 року. Вибірка показала, що чорноробочий одержував в середньому 460 карб. в місяць, кваліфікований промисловий робітник - 1250 карб., службовець - 1400 карб., робітник-стахановець та адміністративний персонал - 4000 ^{8/}. Беручи до уваги, що питома вага індустриальних робітників у загальній кількості робітників й службовців в 1940 р. становила 38,6%, а в 1954 р. - біля 42% ^{9/}, робимо висновок, що середньо-зважена місячна зарплатня працюючих по найму становила 670 карб.

1/.б/. Витрати соціального страхування в Україні становили в 1937 р. 1,1 мільярдів карб., а в 1938 р. - 1,2 мільярдів карб ^{10/}. Екстраполяцією вираховуємо показник для 1940 року -

Таблиця ч. 1.

Національний дохід України в 1940 й 1954 рр. В мільярдах карбованців у біжучих цінах /За методою Об'єднаних Націй/.

	1940	1954
1/. Дохід працюючих по найму	26,7	68,5
а/. Зарплатня робітників і службовців.....	22,8	60,9
б/. Внески до фонду соціального страхування	1,4	4,4
в/. Дохід з домашнього господарства.....	2,5	3,4
2/. Дохід колгоспників.....	23,7	36,9
а/. Грошовий дохід з колгоспів.....	2,3	9,5
б/ Натуральний дохід з колгоспів.....	4,6	10,0
в/. Дохід з присадибного господарства.....	16,8	17,4
3/. Дохід ремісників та селян-одноосібників.....	8,7	4,6
4/. Дохід військових.....	3,6	5,5
а/. Платня військових...	1,5	2,0
б/. Утримання військових	2,1	3,5
5/. Дохід з приватної власності.....	1,2	1,8
а/. Приватна мешканева рення.....	1,2	1,6
б/. Дохід з проценту на збереження.....	0,03	0,2
6/. Збережені зиски підприємств.....	2,8	7,9
а/. У всіх госпрозрахункових підприємств.	1,9	1,9
7/. Зиски, віддані державі..	3,9	16,5
а/. Від всіх госпрозр. підприємств.....	3,6	16,0
б/. Від колгоспів.....	0,3	0,5
Національний дохід разом:	70,6	141,7

Таблиця ч. 2.

Національний дохід України в 1940 й 1954 рр. В мільярдах карбованців біжучих цін. /За советською методою/.

	1940	1954
1/. Заробітня платня працюючих в галузях матеріяльного виробництва.....	17,1	45,7
2/. Дохід колгоспників на трудовні.....	6,9	19,5
а/. в натурі	4,6	10,0
б/. в грошах	2,3	9,5
3/. Доходи колгоспників від присадибного господарства	16,8	17,4
4/. Доходи ремісників і селян-одноосібників.....	8,7	4,6
5/. Доходи робітників і службовців від присадибного г-тва.....	2,5	3,4
6/. Чистий дохід підприємств та держави	28,1	73,3
а/. всі зиски	5,5	22,0
б/. податок від обігу	21,2	46,9
в/. відчислення у фонд соцстраху	1,4	4,4
7/. Чистий дохід колгоспів..	1,2	2,4
8/. Перерозподільні фонди...	15,4	30,9
а/. пенсії, стипендії, безплатне лікування і т.п.	15,0	28,6
б/. процент на збереження та дохід з державних облігацій	0,4	2,3
Національний дохід, разом:	96,7	197,2

1,4 мільярдів карб. і цей показник сходиться з даними для цілого Союзу ССР ^{11/}, якщо взяти з них питому вагу України по її промисловій продукції, 16,3%. Показник для 1954 року вираховуємо по питомій вазі фонду зарплатні України в ССРСР ^{12/}. Вважаємо, що витрати соціального страхування є рівні вкладам в фонд соціального страхування протягом даного року. Майже всі вклади в цей фонд, як відомо, походять від підприємств, а не профспілок ^{13/}.

1/. в/. В 1942 р. 5,0 мільйонів робітників і службовців ССРСР мали власні городи загальною площею 500 тис.га; в 1948 р. робітників з городами було 19,4 міль. чел., а в них 1,6 міль. га землі ^{14/}; в 1953 році 18,0 міль. робітників і службовців ССРСР мали власні городи ^{15/}. З цих даних по питомій вазі українських робітників і службовців в ССРСР вираховуємо, що в Україні в 1940 р. робітники і службовці мали біля 170 тис. га городів, а в 1954 р. - біля 300 тис. га. Крім цього, віднявши кількість домашньої худоби, що є у власності колгоспників, колгоспів, радгоспів, установ і одноосібників, від цілої кількості худоби в Україні, знаходимо, що робітники і службовці у власному господарстві мали:

	<u>1940 р.</u>	<u>1954 р.</u>
Корів	200 000	100 000
свиней	500 000	800 000
овець і кіз	200 000	700 000

В подібний спосіб віднімання від загальної кількості ми знайшли, що в посіданні робітників і службовців України у 1940 р. було біля 40 тис. га садів, а в 1954 р. - 50 тис. га. Оцінення ж доходів робітників і службовців з власного господарства /городів, садів та худоби/ ми зробили в біжучих базарних цінах тим самим способом, що й оцінення доходів з присадибного господарства колгоспників, про що див. докладно нижче, в точці 2/.в/.

2/.а/. Грошовий дохід колгоспників з колгоспу для 1940 р. вираховано просто: всі грошові доходи колгоспів України в 1940 р. становили 4,5 мільярдів карб. ^{16/} На трудодні колгоспникам в 1935 р. роздано 50,5% грошових доходів колгоспів, в 1936 р. - 52,4 ^{18/}. Середній показник цієї питомої ваги ми прийняли за дій-

сний для 1940 року. Для 1954 року показника всіх грошових доходів колгоспів України немає. Тому обрахунок в цьому випадку переведено на підставі вибірки даних з української советської преси 1954 року, яка дала нам показники про оплату трудодня в 27 різного розміру й багатства колгоспів, розкиданих у 8 різних областях України. Ці дані показують, що мінімальна грошова оплата трудодня в цьому році становила 20 копійок, а максимальна - 12 карб., а розподіл колгоспів по розміру грошової оплати був такий:

<u>Оплата трудодня</u>	<u>Кількість колгоспів</u>
10,0 карб. і більше	7,5%
Від 5,0 до 9,9 карб.	14,8%
Від 1,0 до 4,9 карб.	66,6%
Менше 1,0 карб.	11,1%
<hr/>	
Середня - 4,0 карб.	100,0 %

Середній колгосп в Україні тепер має такі показники: він складається з 293 дворів, з 604 працюючих, з середнім виробітком трудоднів на працюючого - 250 ^{19/}. Всіх колгоспів в 1954 році - 15 770 ^{20/}. Отже, приймаючи середню грошову оплату трудодня в 1954 році за 4 карб., кількість працюючих колгоспників - 9,5 міль. чел., та по 250 трудоднів на працюючого, маємо загальний грошовий дохід колгоспників з колгоспів в 9,5 мільярдів карб.

2/.6/. Натуральний дохід колгоспників з колгоспу вираховуємо в спосіб, подібний до обрахунку доходу грошового. Відомо, що з урожаєм 1937 р. на трудодні було роздано 35,9% його ^{21/}, а з урожаєм 1938 р. - 26,9% ^{22/}. У 1938 р. в середньому на двір було видано по 980 кг зерна, 300 кг картоплі, 18 кг соняшникового насіння, 30 кг городини, 15 кг садовини і 440 кг сіна ^{23/}. В 1940 р. урожай був менший на 15%, а також надходила війна, так що, на нашу думку, на двір могло бути видано назагал по 900 кг зерна і 250 кг картоплі, поминаючи решту продуктів для округлення вартості. В 1940 р. в Україні було 3995 тисяч дворів колгоспників ^{24/}. Міська базарна ціна зерна, в 1940 р. в Україні становила біля 80 коп. за кг, а ціна картоплі - 90 коп. за кг ^{25/},

Отже, вся вартість натурального доходу колгоспників становила в 1940 р. 4,6 мільярдів карб.

До цього ж самого показника можна прийти і в інший спосіб. В 1936 р. 70,3% колгоспів України видали на трудовень менше 3 кг зерна, а 29,7% - 3 кг і більше ^{26/}. В 1938 р. в українських колгоспах було вироблено разом 1478 мільйонів трудовнів ^{27/}. Якщо врахувати, що, з огляду на закон про встановлення мінімуму трудовнів в 1939 р., вироблених трудовнів в 1940 р. мусіло б бути десь на 20% більше, ніж в 1938 р., а оплата трудовдня порівнюючи з 1936 роком не зросла, то цей добуток теж дасть нам показник вартості натуральної оплати, наближений до 4,6 мільярдів карб.

В 1954 р., за вищезгаданою вибіркою з української советської преси, максимальна оплата трудовдня становила 3,0 кг зерна, а мінімальна - 0,4 кг. Розподіл колгоспів по розміру натуральної оплати трудовдня в зерні був такий:

<u>Розмір оплати трудовдня</u>	<u>Кількість колгоспів</u>
Більш ніж 2 кг	3,8%
2 кг	77,7%
1,5 кг	7,5%
1 кг і менше	11,0%
<hr/>	<hr/>
Середня - 1,8 кг	100,0%

Якщо прийняти, що середня натуральна трудовдня в 1954 р. становила, отже, 1,8 кг зерна й десь 1 кг картоплі /поминаючи вартість решти продуктів для округлення, бо не у всіх колгоспах видають картоплю, як не у всіх видають соняшник чи сіно/ та, на основі даних, приведених в розділі про грошову оплату трудовдня - 2/.а/., про кількість працюючих колгоспників та кількість вироблених ними трудовнів, та маючи на увазі, що міська базарна ціна зерна в Україні в цей час становила 1,25 карб. за кг, а картоплі - 2,0 карб. за кг ^{28/}, маємо загальну вартість натуральної оплати трудовнів колгоспників в 1954 р. в базарних цінах - приблизно 10,0 мільярдів карб.

Ці обрахунки для 1954 року підтверджуються і іншими даними. В СРСР нещодавно почалися обслідування колгоспів під оглядом їх

рентабельности. Всі дані ще не опубліковані, бо у спеціалізованій літературі щойно йде дискусія про те, якими методами, а зокрема - якими цінами, оцінювати дохідність колгоспного господарства. Але в одній статті, що виросла з обслідування й оцінки дохідности одного з багатих українських колгоспів - ім. Будьонного на Одещині, приводяться детальні дані, що є дуже важливими^{29/}.
 Натуральний дохід цього колгоспу і оплата трудодня в натурі була оцінена для експерименту в середніх товарних цінах. З цього обслідування і оцінки виросла така цікава таблиця:

Дохідність колгоспу ім. Будьонного на Одещині. В карбованцях на затрачений трудодень.

Вид продукції в колгоспі	Валовий дохід на трудодень	Чистий дохід держави на трудодень	Дохід колгоспника на трудодень
Зерно	39,70	30,24	9,46
М'ясо	32,71	20,53	12,18
Молоко	33,07	20,91	12,16
Яйця	2,50	1,22	1,28
Вовна	17,30	5,45	11,85

2222

В цій таблиці під валовим доходом розуміється валова виручка колгоспу мінус матеріальні кошти виробництва, крім оплати праці. Обидва показники - валовий дохід колгоспу і чистий дохід з цього держави^{30/} - є подані в згаданій статті в готовому вигляді. Дохід колгоспника ми вже вираховували самі як різницю між валовим доходом колгоспу і чистим доходом держави. В усі показники доходу, одначе, тут включено і грошовий дохід, і натуральний, в середньотоварних цінах разом. Отже, і дохід колгоспника на трудодень в даній таблиці є сумою його грошового і натурального доходу.

Якщо візьмемо тепер в середньому, що колгоспник, що працював у рослинництві, одержав на трудодень всього 9,5 карб., а колгоспник, що працював у тваринництві, - 12 карб., та припустимо, що ці заробітки колгоспника є дійсні для цілої України, та знаючи, що тепер 80% колгоспників працюють у рослинництві, а 20% -

БІБЛІОТЕКА
 ІМЕНІ О. ОЛЬЖИЧА
 ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО, 4

БІБЛІОТЕКА
 імені *[Signature]*

у тваринництві ^{31/}, а всього трудоднів в Україні вироблено 2375 мільйонів /9,5 міль. працюючих по 250 трудоднів кожен/, то в сумі вийде, що вони заробили б 23,7 мільярдів карб. У наших же попередніх обрахунках сума доходів колгоспників ім. Будьонного є зависока для середньої по Україні, а середньотоварні ціни, в яких вирахована його дохідність, порівнюючи з вжитими нами базарними цінами, є занизькі.

2/. в/. Грошова оцінка доходів колгоспників з присадибного господарства є однією з найскладніших проблем. Загальновідомі офіційні урядові показники про те, що, наприклад, в 1937 році 25% "всіх доходів колгоспників від громадського і особистого господарства" ^{32/} становили доходи від особистого господарства, або що в передових колгоспах України в 1949 році "дохід від особистого господарства становив 20,6% загального доходу колгоспної родини" ^{33/}, для наших дослідів виявилися непридатними хочби вже тому, що советські джерела ніде ніколи ясно не вказують, які саме "всі доходи" колгоспники вони беруть до уваги та в яких вартостях ці доходи вони обраховують. А що дефініція доходів і пояснення вживаних вартостей грають велику роль, видно, наприклад, з того, що за іншими, більш деталізованими, советськими офіційними показниками виходить, що питома вага особистого господарства колгоспників у всій валовій продукції сільського господарства в цінах 1926/27 року в 1937 році становила 21,5%, а питома вага цього господарства у всій валовій продукції колгоспів в тих же цінах становила в 1937 році вже 34,1% ^{34/}. Останній показник вже є далеко більше промовистий, ніж перший. Проте і він для нашого дослідю не підходить, бо він вирахований в постійних цінах 1926/27 року.

Проте, ми все ж знайшли мірило, яке, як нам здається, розв'язує в достатній мірі проблему оцінки доходів колгоспника з присадибною ділянкою і особистого господарства. В 1951 році советський уряд видав був черговий закон про сільськогосподарський податок, що накладається на доходи колгоспників з їхнього присадибного господарства. В тексті цього закону ^{35/} є передбачені не лише норми самого податку, як відсотки до доходу, але й міри самої дохідності присадибного господарства, за допомогою яких податкові інспектори повинні нараховувати колгоспникам роз-

міри належного з них податку. Ці міри дохідности присадибного господарства в законі є здиференційовані по республіках і для України була визначена така дохідність:

Джерела доходу в присадибному господарстві колгоспника	Розмір доходу в рік в карб.
Городина 0,01 га	140
картопля 0,01 га	64
садок 0,01 га	140
корова	2200
свиня	800
коза або вівця	200

Перевірка даних показує, що ці міри дохідности були визначені в тодішніх базарних цінах та становлять чистий дохід господарства, якби воно не споживало свою продукцію, а всю її продавало на базарі. Кошти виробництва /насіння, сіно худобі, тощо/ з доходу виключені. Отже, в такому, як оце, вигляді, ми вважаємо, приведені міри дохідности присадибного господарства є найкращими мірами для статистики національного доходу. Ними ми й покористувалися для оцінки доходу колгоспників з присадибного господарства, а також робітників і службовців з їхнього домашнього господарства.

На підставі порівняння норм сільсько-господарського податку в 1951 і 1939 роках ^{36/}, встановлюємо, що дохідність присадибного господарства в 1940 році була дещо нижчою в біжучих базарних цінах, ніж в 1951 році. Для 1940 року вираховуємо такі норми дохідности /з 0,01 га чи 1 голови/: городи - 85 карб., сади - 120 карб., корова - 2000 карб., свиня - 650 карб., вівця чи коза - 150 карб. Основуючись на детальних показниках про використання земельних площ в особистому користуванні колгоспників України в 1936 році ^{37/}, враховуючи обрізання присадибних ділянок по закону 1939 року та інші додаткові показники ^{38/}, з одного боку, та маючи готові дані про наявність худоби в господарствах колгоспників на 1.I.1941 року ^{39/}, з другого боку, ми змогли вирахувати дохід колгоспників з їхнього присадибного господарства в 1940 році в такій таблиці:

Присадибне господарство колгоспників України в 1940 р.

Джерело доходу	Кількість, тисяч га чи тис. голів	Дохід в карб. з 0,01 га чи 1 голови	Цілий дохід в карб.
Городи	1000	85	8,5 мільярдів
сади	115	120	1,4 "
корови	2600	2000	5,2 "
свині	2500	650	1,6 "
вівці і кози	500	150	0,07 "
Цілий дохід:			16,8 " карб.

Вираховуючи дохідність городів, ми виходили з припущення, що площа під городами засаджувалася пів-на-пів городиною і картоплею.

В тотожній спосіб ми вираховували і дохід колгоспників з їхнього присадибного господарства в 1954 році, який приводимо в наступній таблиці:

Присадибне господарство колгоспників України в 1954 р.

Джерело до- ходу	Кількість, тисяч га чи тисяч голів	Дохід в карб. з 0,01 га чи 1 гол. в цінах 1951 р.	Цілий дохід в карб. в ці- нах 1951 ро- ку
Городи	1300	102	13,2 мільярдів
сади	200	140	2,8 "
корови	2000	2200	4,4 "
свині	3000	800	2,4 "
вівці і кози	2000	200	0,4 "
Цілий дохід:			23,2 " карб.

Враховуючи, що дійсні ринкові ціни в 1954 році були на 25% нижчі за ціни 1951 року, відповідно зменшуємо суму цілого доходу і до таблиці ч. 1 заносимо 17,4 мільярдів карб. Дані 1954 р. про стан присадибного господарства колгоспників ми взяли з розрахунку се-

редніх норм присадибного землекористування, враховуючи приріст кількості дворів та загальної колгоспної земельної площі в порівнянні з 1940 роком ^{40/}, та з показників забезпечення колгоспників коровами і іншими видами худоби ^{41/}.

В цей же самий спосіб і за допомогою цих же мір дохідності присадибного господарства в ринкових цінах ми вирахували і дохід робітників та службовців від їхнього домашнього господарства, сума якого занесена до розділу 1/.в/. в таблиці ч. 1. В оціненні натурального доходу з колгоспу з присадибного господарства колгоспників, робітників і службовців ми прийняли скрізь ринкові ціни тому, що, на нашу думку, вони відбивають реальний стан речей в країні. Колгоспник, якби не мав натуральної оплати в колгоспі чи з якоїсь іншої причини змушений докуповувати собі харчі на прожиття, має змогу купувати їх головню на ринку, а не в державних крамницях. В свою чергу, робітник чи службовець, якби не мав власного городу чи свині, мусів би докуповувати продукти насамперед на колгоспному ринку, бо в державних крамницях таких продуктів, як городина, картопля, м'ясо, молоко і т.п., часто невістачає навіть тепер, коли йдемо з поважно скорочений самозабезпеченням населення з власних городів та господарств. З другого боку, якщо колгоспники, робітники чи службовці хочуть продати частину чи всю продукцію свого присадибного господарства чи доходу в натурі, вони можуть це зробити насамперед через колгоспний ринок по базарній ціні. Тому під кожним оглядом саме ці ціни і надаються для реальної оцінки продукції в натурі.

3/. Показник доходу ремісників та селян-одноосібників в 1940 році включає в себе поважну суму доходів незколективізованого селянства Західньої України. Дохід самих ремісників ми вираховували з показника для цілого Союзу ССРСР, взявши питому вагу України в ньому за 18%. Дохід же західньоукраїнських селян вираховано в такий спосіб. В джерелах маємо різні показники для 1940 року в старих і нових кордонах УССР. Віднявши від показників у нових кордонах показники у старих кордонах, маємо дані для Західньої України. Так, на підставі цієї різниці ^{42/} вираховуємо, що в 1940 р. західньоукраїнські селяни всіх новоприєднаних областей посідали у своїй власності чи розпорядженні:

Засіяної земельної площі	4900 тис. га
корів	1800 тис. гол.
свиней	1600 тис. гол.
овець і кіз	1500 тис. гол.

Дохід від худоби вираховуємо за нормами дохідности, які ми вживали для оцінки доходів колгоспників з присадибного господарства /див. точку 2/. в/. Дохід же від землі вираховуємо так. 25,3 міль.га посівів в колгоспах Східньої України в 1940 році, як ми обрахували в таблиці ч. 1, дали колгоспникам чистого доходу на суму 6740 мільйонів карбованців. З 1 га це становить 270 карб. Цю середню міру доходу приймаємо й як міру доходу з посівів західньоукраїнських селян, виходячи з того, що державні заготівельні ціни в західніх областях для одноосібників були ті самі, що й в колгоспах, а решта продукції, що їм лишалася після держпоставок, мала ту ж вартість, що й доходи колгоспників в натурі.

4/.а/. і 4/.б/. Доходи військових, розташованих в межах України, є найбільш приблизним і неточним показником в усіх наших обрахунках із зрозумілих причин: будь-які точні дані про кількість війська в Україні є зовсім невідомі, бо це - таємниця. В наших обрахунках ми вийшли з досить таки довільного припущення, що в 1940 році, з огляду на окупацію Західньої України і Басарабії, наявність війни в Європі та наявність в українських шпиталях значної кількості поранених з фронту в Фінляндії, в межах УССР знаходилося до 30% складу всієї армії СРСР. В 1954 році, припускаємо, в межах України розташовано 15% советської армії. В цілій советській армії в 1940 році нараховувалося 3,15 мільйонів солдатів і 0,35 мільйона офіцерів ^{43/}. В 1954 році в армії було 3,7 міль. солдатів і 0,6 міль. офіцерів ^{44/}. Ці показники, звичайно, є теж приблизні. Всесоюзні дані про платню в армії та кошти утримання її приводить д-р Н. Ясний: в 1940 році в біжучих цінах вся платня становила 4,9 мільярдів карб., а все утримання /звичайно, зброя в цих випадках не враховується/ - 7,1 мільярдів карб ^{45/}. Н. Ясний також приводить подібні дані для 1948 року - 9,9 мільярдів карб. і 14,9 мільярдів карб. ^{46/}, а беручи до уваги розмір армії в 1954 році та платні солдатів і офіцерів, діючи

в цей час ^{47/}, вираховуємо приблизно показник для 1954 року.

При включенні категорії доходів військових у статистику національного доходу по західній концепції може виникнути заперечення, що ця категорія являє собою подвійне рахування, бо армія ж оплачується з податків. У нашій таблиці ч. 1 ми маємо категорію ^{7/} - зиски, віддані державі. Можна тому думати, що саме за рахунок цих зисків і фінансується армія, а тому в таблиці є подвійне рахування. Проте, незважаючи на таке можливе заперечення, ми залишаємо категорію доходів військових головно тому, що цього вимагає дефініція національного доходу ООН, а ми прагнемо досягти співмірності наших обрахунків з західними. Крім того, слід також мати на увазі, що оплата військових може переводитись і за кошт всіх інших великих податків /як податок з обігу, напр./, а не обов'язково за кошт відчислень з зисків підприємств. Податки типу обігового в концепції національного доходу ООН не включаються, а відчислення від зисків підприємств у випадку СРСР можна розглядати як зиск монополії-держави. В такому разі дохід військових не є подвійним численням, хоч в принципі він і належить до перерозподільчого фонду.

5/. а/. В показник доходів з мешканевої ренти включено не лише те, що приватні власники будинків одержують від своїх квартирантів безпосередньо, а й вартість того, що вони самі мешкають у власних будинках і не мусять платити ренти комусь іншому. Тобто, в цьому випадку приписану ренту враховано як натуральний дохід домовласника за тим самим принципом, що й натуральний дохід колгоспника чи робітника з власного господарства. З усієї приватної житлової площі в СРСР в 1940 р., що становила 509 міль. кв. м в місті й селі разом ^{48/}, ми взяли 20%, як припадаючі на Україну по питомій вазі її населення в СРСР. Місячна рента в 1940 р. становила в середньому 1 карб ^{49/}. Для 1954 р. зроблено припущення, що, з огляду на воєнну руїну та післявоєнні труднощі, розмір житлової площі в приватній власності в Україні залишився той самий, що й у 1940 р., тобто десь біля 100 міль.кв. м. Проте, що ця житлова площа не мала великих можливостей зрости, видно хочби з того, що протягом 1951-1954 рр. в Україні в містах і селищах було побудовано всього лише 76,5 тисяч індивідуальних будинків приватними забудівниками ^{50/}. Середньомісячна мешканева рен-

та в 1954 р. становила 1,3 карб. ^{51/}

5/. 6/. Вклади в ощадних касах УССР становили на 1 травня 1940 року 949,9 мільйонів карбованців ^{52/}. Дохід на ці збереження становив 3%. Цей процент ми й беремо як джерело доходу з заощаджень. Питома вага вкладів в ощадкасах України в 1940 р. у всіх вкладах в ощадкасах ССРСР становила 13% ^{53/}. Припускаємо, що ця питома вага в 1954 р. збільшилася до 15%. Сума всіх вкладів по ССРСР в 1954 р. становила 38,7 мільярдів карб ^{54/}. Отже, на Україну припадало 5,8 мільярдів карб. Дохід з заощаджень в 1954 р. становив 3-5% ^{55/}. Ми приймаємо в середньому 4% і заносимо це як дохід з заощаджень в 1954 році.

6/. а/. Показники зисків госпрозрахункових підприємств окремо для України в советських джерелах не публікується. Тому ми вираховували їх по питомій вазі України в ССРСР. В 1940 році валова продукція промисловости України становила у всесоюзній валовій продукції промисловости 16,3% ^{56/}. Вся сума зисків, що залишалася на підприємствах ССРСР після відчислень в державний бюджет, становила 11,6 мільярдів карб ^{57/}. В 1954 році валова продукція всіх госпрозрахунків підприємств України становила понад 17,5% у всесоюзній продукції ^{58/}, а вся сума зисків, що залишилася на підприємствах ССРСР після відчислень в бюджет, становила 33,5 мільярдів карб ^{59/}. По цих показниках вираховуємо дані для України.

6/. б / . Збережені зиски в колгоспах є ніщо інше як приріст неділимих фондів. В 1940 році неділимі фонди колгоспів України становили 6,9 мільярдів карб., прирісти за рік на 0,9 мільярдів карб., а в 1953 році вони становили 11,7 мільярдів карб., прирісти за рік на 1,7 мільярдів карб ^{60/}. Ми припустили, що приріст в 1954 році становив 1,9 мільярдів карб.

7/. а/. і 7/. б/. Прямі податки на зиски госпрозрахункових підприємств і дохід колгоспів вираховуємо в той самий спосіб, що й 6/. а/. та 6/. б/. і з тих самих джерел ^{61/}. Це є та частина чистого зиску в народньому господарстві, що надійшла у формі відчислень від зисків підприємств та доходного податку з колгоспів у державну скарбницю.

Скінчивши пояснення до таблиці ч. 1, перейдемо тепер до таблиці ч. 2, яка подає національний дохід України в 1940 і 1954 ро-

ках, вирахований за советської дефініцією і схемою.

В усіх випадках, коли категорії західньої і советської дефініцій національного доходу сходилися і були тотожні, в таблиці ч. 2 ми вживали готові показники з таблиці ч. 1, а тому пояснення до них та джерела і спосіб обрахунку їх ми вже привели, коли пояснювали таблицю ч. 1. В таблиці ч. 2 це стосуються таких категорій: 2/. а/., 2/. б/., 4/, 5/., 6/.в/. та 7/. Решта категорій потребують пояснення.

1/. Заробітню платню робітників і службовців, працюючих в галузях матеріального виробництва, ми вираховували по показниках цілих фондів зарплатні, що в таблиці ч. 1 стоять під 1/. а/., припустивши, що працюючі в галузях матеріального виробництва, тобто - державно-адміністративний апарат, працівники освіти й культури, вільні професії і т.д., заробляють разом 25% цілих фондів зарплатні. Отже, цілі фонди зарплатні для 1940 і 1954 рр. ми скоротили на 25%.

6/. а/. Це є сума категорій 6/. а/. і 7/. а/. з таблиці ч. 1, тобто й ті зиски, що залишилися на підприємствах, й ті, що пішли в державний бюджет. Подібно категорія 7/. таблиці ч. 2 є сума категорій 6/. а/. і 6/. б/. з таблиці ч. 2.

6/. б/. Податок з обігу, зібраний в Україні, окремо в статистиці не подається. Тому ми змушені були вираховувати його в всесоюзних показниках, взявши питому вагу України в них за 20%, по питомій вазі населення, яке несе на собі цей податок ^{62/}.

8/. а/. Пенсії по соціальному забезпеченню, виплати по соціальному страхуванню, безплатні і по понижених цінах спрямування в санаторії, допомога багатодітним матерям, безплатна освіта і медична допомога, стипендії студентам і т.п. Доходи населення за суспільний кошт становили по цілому СРСР 143,2 мільярди карбованців в 1953 році, згідно советських обрахунків ^{63/}. Ми беремо з цього 20% для України по питомій вазі її населення в Союзі. Для 1940 року показник вираховуємо приблизно, по питомій вазі показника 1954 року в цілому національному доході.

8/. б/. Процент на збереження в цій категорії є той самий, що й в категорії 5/. б/. з таблиці ч. 1, але крім цього тут ще додано дохід населення з державних облігацій. Цей останній вираховуємо так. Цілий акумульований державний борг в межах України

становив в 1936 році 3781 мільйон карбованців^{64/}, тобто 22% від всесоюзного державного боргу на ту ж дату. Цю питому вагу ми прийняли за дійсну й для 1940 року^{65/}. Дохід на облігації рахуємо як 4% до цілої суми державного боргу, які надходили населенню або в формі процентів, або у формі вигравів^{66/}. В 1954 році доходи населення з державних облігацій по цілому СРСР становили 10,5 мільярдів карб^{67/}. З цього ми взяли 20%, як питому вагу України по її населенню.

Закінчивши цим опис способу вирахування статистики національного доходу України в 1940 і 1954 рр., можемо тепер перейти до самої аналізи цієї статистики та до висновків, які з неї випливають. Опис способу вирахування статистики національного доходу України ясно показує, наскільки це вирахування є нелегкою справою під оглядом точности й певности показників. Проте, хоч значна частина поданих показників в таблицях ч. 1 і ч. 2 вийшли тільки приблизними, у сумі своїй обидві таблиці дають цікавий переріз економіки України.

Анатомія таблиць національного доходу України в 1940 і 1954 роках яскраво видна з двох наступних таблиць відсоткових величин, що дають нам показники змін та питокої ваги окремих категорій одержувачів доходу.

Таблиця ч. 3

Питома вага окремих категорій одержувачів доходу в національному доході України в 1940 і 1954 рр. / у відсотках до цілого/.

<u>За методою ООН</u>	<u>1940 р.</u>	<u>1954 р.</u>
Дохід робітників і службовців	37,8	48,3
Дохід колгоспників	33,5	26,0
Дохід ремісників і одноосібн.	12,3	3,2
Дохід військових	5,1	3,8
Дохід всього населення:	88,7	81,3
Нерозподілена додаткова вартість /зиски, рента, процент/	<u>11,3</u>	<u>18,7</u>
Цілий національний дохід	100,0	100,0

За советською методою

	<u>1940 р.</u>	<u>1954 р.</u>
Дохід всього населення, працюючого в матеріальному виробництві	69,7	61,6
Нерозподілена додаткова вартість /зиски підприємств і держави/	30,3	38,4
Цілий національний дохід:	100,0	100,0

Таблиця ч.4

Індекси росту національного доходу України та доходів окремих категорій його одержувачів в 1940 і 1954 рр. /1940 р. = 100%/

	За методою ООН		За советською методою	
	<u>1940</u>	<u>1954</u>	<u>1940</u>	<u>1954</u>
Цілий національний дохід	100	201	100	204
Дохід робітників та службовців	100	256		
Дохід колгоспників	100	156		
Дохід ремісників і одноосібників	100	53		
Дохід військових	100	153		
Дохід населення в цілому	100	184	100	180
Нерозподілена додаткова вартість	100	332	100	258

З обох таблиць ч. 3 і ч. 4 можемо робити певні висновки лише при умові, що наперед застерехемося, що 1940 і 1954 роки є не цілком порівняльні між собою з огляду на різницю цін, а отже і вартости карбованця. Для точного порівняння в часі нам було б потрібним міряти національний дохід обох років в однакових постійних цінах, або принаймні перевести дефляцію кінцевих показників 1954 року індексом цін, базованим на 1940 році. Такого індексу

цін на всі продукції ми ще не маємо. Проте, відомо, наприклад, що індекс цін на харчові продукти в 1954 році був лише на якихось 5% вищий за рівень 1940 року ^{68/}, а індекс цін на засоби виробництва в 1954 році був приблизно на 60% вищий за рівень 1940 року ^{69/}. Тому можна говорити, що, якщо міряти національний дохід реальними доходами населення, то тоді наші показники для 1940 і 1954 років є майже зовсім співмірні, а якщо міряти національний дохід, як багатство держави, а не народу, тобто ціною капіталу, то тоді показники національного доходу для 1954 року треба було б значно зменшити, щоб вони стали співмірними з 1940 роком. Все ж, не маючи ще змоги розв'язати цю проблему, ми залишаємо її відкритою, а робимо приблизно порівняння 1954 року з 1940 роком, виходячи з засадничого припущення, що купівельна спроможність карбованця мінялася між 1940 і 1954 рр. однаково для кожної категорії одержувачів національного доходу. На цій підставі принаймні показник питомої ваги кожної категорії одержувачів доходу є часом співмірні.

Таким чином, з обох таблиць ч. 3 і ч. 4 бачимо такі цікаві явища. Доходи робітників і службовців між 1940 і 1954 роками зросли і абсолютно й релятивно в порівнянні з доходами колгоспників, які дещо зросли абсолютно, але по питомій вазі в національному доході поважно зменшилися. Це дуже важливе явище, очевидно, треба пояснити тим, що індустріялізація України продовжується, значить, великими темпами, кількість робітників і службовців в народному господарстві швидко зростає. З советських джерел знаємо, що в 1954 році міське населення України становило вже біля 45% всього населення, в той час як за переписом 1939 року воно становило тільки 35% ^{70/}.

Слід зазначити, що збільшення доходів робітників і службовців в порівнянні з колгоспниками ще не обов'язково означає, що життєвий стандарт перших зріс більше ніж останніх. Хоч таке явище й могло мати місце в дійсності, все ж наші таблиці на такий висновок повних доказів ще не дають. Річ бо втім, що щось певне про життєвий стандарт окремих груп населення ми зможемо сказати остаточно лише тоді, коли розглянемо другу половину балансу народного господарства України, а саме - розподіл національного доходу на споживання і акумуляцію. Це ми зробимо іншим разом.

Тут лише відзначимо, що справжній стан життєвого стандарту робітників і службовців в порівнянні з колгоспниками можна побачити щойно тоді, коли від їх доходів віднімемо всі необхідні податки на ці доходи, а насамперед податок з обігу, основний тягар якого несе на собі міське населення.

Слід тут дещо сказати теж про склад доходів колгоспників, що його видно з таблиць ч. 1 і ч. 2. Виходить, що питома вага окремих джерел у всіх доходах колгоспників є така:

	<u>1940 р.</u>	<u>1954 р.</u>
Грошовий дохід з колгоспів	10%	27%
Натуральний дохід з колгоспів	19%	27%
Цілий дохід з присадибного господарства	71%	46%

В тязі часу, як бачимо, доходи колгоспників з колгоспу зросли, а з присадибного господарства відповідно зменшилися в складі всіх доходів, але всеодно дохід з присадибного господарства грає ще колосальну роль в доходах колгоспників. Вищезгадувані офіційні советські заяви про те, що присадибне господарство дає колгоспникові тільки 20-25% його доходів, в світлі цих показників виглядають зовсім інакше. Вони мабуть подають дані про питому вагу в чистих, а не в усіх доходах колгоспників. Тобто, советські показники, можливо, під доходом розуміють тільки те, що колгоспник одержував при кінці року з колгоспу, плюс те, що він продавав на базарі з продукції власного господарства, а те, що він споживав протягом року в натурі з продукції власного господарства в поняття доходу не включалося. Такий "дохід" з присадибного господарства може й справді становив тільки 20-25%. Ми ж тут беремо дохід, як поняття цілості, як брутто, незалежно від споживання. В такому цілому доході колгоспника присадибне господарство явно грає далеко поважнішу роль, ніж то признають офіційні советські джерела.

Дохід ремісників і одноосібників зменшився і абсолютно й релятивно в 1954 році в порівнянні до 1940 року, як то видно з таблиці ч. 3 і ч. 4, головню тому, що, як ми зазначили в пояснен-

нях до таблиці ч. 1, в 1940 році ми включили до цієї категорії доходи західньоукраїнських селян-одноосібників, які у той час ще не були колгоспниками. В 1954 році ця категорія одержувачів зникла, а через це й цілі показники зменшилися.

З обох аналітичних таблиць також бачимо, що доходи військових між 1940 і 1954 роками зросли абсолютно, але зменшилися релятивно, по питомій вазі в національному доході. Абсолютний ріст доходів військових є спричинений головню тим, що в міжчасі значно збільшився розмір платні солдатів і офіцерів, хоч кількість їх в Україні зменшилася.

Та найбільший зріст під кожним оглядом показує категорія нерозподільної додаткової вартости - зиски, рента, процент в таблиці ч. 1 та чисті доходи держави, підприємств і колгоспів в таблиці ч. 2. Під поняттям нерозподільности цієї категорії розуміємо те, що вона не розподілена між тими групами населення, які цю вартість створили. Загальною сумою цієї вартости поділилися між собою держава і підприємства, а невеличка частина її потрапила до невизначених груп населення у вигляді ренти, проценту на збереження облігації. В таблиці ч. 2, що дає советську концепцію національного доходу, слід мати на увазі, що за кошт нерозподільної вартости оплачується та група населення, що працює в галузях нематеріального виробництва.

Показники таблиці ч. 2 ми не знайшли можливим деталізувати по окремих групах одержувачів доходу в таблицях ч. 3 і ч. 4 тому, що перерозподільні фонди припадають цілому населенню і поділити їх по окремих групах не вдалося. Тому ми розподілили національний дохід за советською методою тільки на дві частини: дохід населення, зайнятого в галузях матеріального виробництва, і дохід держави, підприємств та колгоспів.

З таблиці ч. 4 бачимо, що цілий національний дохід України, без врахування змін в цінах, між 1940 і 1954 рр. подвоївся; але в той час, як дохід населення зріс тільки на яких 80%, нерозподільна додаткова вартість зросла в 2,5 - 3 рази. З цього не можна не зробити висновку, що, як казав К. Маркс, релятивно "нація багатіє, а народ бідніє". /Під нацією тут розуміється держава/.

Населення України в 1940 році становило 40,5 мільйонів осіб, а в 1954 році - 42,0 мільйони осіб. /Ці дані, до речі, в цій стат-

ті не включають Криму/. Можемо, отже, вирахувати, що на одиницю населення цілий національний дохід в біжучих цінах за методом ООН складав в 1940 році 1743 карб., а в 1954 році - 3374 карб.; за советською методою, в 1940 році - 2387 карб., а в 1954 році - 4695 карб.

Очевидно, бажаним є тепер порівняти цей дохід на одиницю населення з доходом в інших країнах світу, щоб визначити відносне багатство нації. Але таке порівняння є дуже складне з огляду на відсутність вільного обміну грошей різних валют та з огляду на значні різниці у важливості окремих видів споживання для життєвого стандарту населення різних країн. Проте, незважаючи на безперечну непевність таких порівнянь, ми спробували їх зробити в таблицях ч. 5 і ч. 6.

Таблиця ч.5

Національний дохід на одиницю населення в 1954 році в різних країнах світу, в місцевій валюті і в американських доллярах /за методом ООН/.

	В місцевій валюті	В американських доллярах
США	1845 дол.	1845
Швейцарія	4448 франк.	1036
Англія	304 ф.ст.	854
Франція	269 059 франк.	753
Ірландія	152 ф.ст.	425
Україна	3374 карб.	422
Індія	281 рупія	59

В обох таблицях ч. 5 і ч. 6 /див. стор. 32/ показники в місцевій валюті, за винятком, очевидно, даних для України, ми вирахували по даних, опублікованих Організацією Об'єднаних Націй^{71/}. Показники населення в східноєвропейських "народних демократіях" ми взяли з роботи проф. Я. Марчевського^{72/}. Перевід місцевих валют в американські долляри в таблиці ч. 5 ми зробили на підставі курсу цих валют на вільному ринку в Нью-Йорку^{73/}. Перевід східноєвропейських валют в карбованці в таблиці ч. 6 ми зробили по офіційному советському курсу в Москві^{74/}.

Таблиця ч. 6

Національний дохід на одиницю населення в 1954 році в Східній Європі, в місцевій валюті і советських карбованцях / за советською методою/.

	В місцевій валюті	В советських карбованцях
Чехословаччина	10 470 крон	5817
Україна	4695 карб.	4695
Польща	4604 злот.	4604
Мадярщина	5928 форинт.	2021
Болгарія	2632 леви	1548

Перевід карбованців українського національного доходу в американські долари в таблиці ч. 5 становить собою вельми складну проблему. Як відомо, офіційна вимінна вартість карбованця, встановлена доволіно урядом ССРСР, є 4 карб. за 1 долар. Якщо перевести український національний дохід на одиницю в долари за цим паритетом, то матимемо 844 долари. Цей дохід, значить, був би вищим за дохід у Франції і мало не такий, як в Англії, що безперечно є неймовірним. Це зайва ознака, що советський курс карбованця в порівнянні з долларом є зависоким. Якщо прийняти вимінну вартість карбованця по купівельній спроможності споживчих товарів, то, за підрахунками американських туристів в ССРСР, він є вартий тільки 8,3 американських центи ^{75/}. За цим паритетом національний дохід на одиницю населення України становив би 290 долларів. Це, на нашу думку, є занадто низький показник як на індустріяльне багатство України. Сдними тільки цінами споживчих товарів не можна оцінювати справжню вартість грошей для міжнароднього порівняння національних доходів, бо ціни капіталу, машин і т.п., що становлять багатство нації, є не менш важливі, як ціни життєвого стандарту. Нарешті, якби ми прийняли обмінну вартість карбованця на долар по ціні на чорному ринку в Одесі в 1954 році, де 1 долар коштував 19 карбованців ^{76/}, то тоді б національний дохід на одиницю населення України становив би тільки 186 долларів. Але і цей паритет не можна вважати нормальним, бо долари в Одесі можуть вживатися знов же тільки для купівлі споживчих то-

варів /контрабандних/. Можна було б зробити ще й інші подібні розрахунки, беручи різні ваги і міри, але всі вони були б однаково недосконалі. Звичайно, якщо дивитись на національний дохід тільки як на мірило народного добробуту, то тоді показник чорного ринку Одеси чи дані американських туристів мають деякий сенс. Але якщо дивитися на національний дохід як на мірило багатства нації, зокрема під аспектом отого Марксового протиставлення "народ бідніє, а нація багатіє", то тоді треба мати інший, досконаліший паритет карбованця в долляри.

В таблиці ч. 5 ми зупинилися на паритетові, за яким советські карбованці неофіційно обмінюються і продаються в банках Нью-Йорку. Цей паритет становить 8 карбованців за 1 доляр, тобто вдвічі нижче за офіційний курс ^{77/}. Ми не є задоволені цим вибором, але з поганих він нам здається найліпшим. Він є поганий тому, що знову ж таки, у Нью-Йорку купують карбованці різні туристи, що їдуть до СРСР і витратять їх там на засоби споживання; отже, це знову тільки "споживчий карбованець". Але задовільний він в якійсь мірі тому, що він репрезентує попит на відносно нормальному ринку, з якого ми взяли і всі інші паритети для інших валют. Проте, якщо можна висловити здогад, то нам здається, що реальнішим для національного доходу був би паритет в 6 карб. за 1 доляр, а національний дохід на одиницю населення України в дійсності мабуть є трохи вищий за 500 долярів.

Таблиця ч. 6 дає показники національного доходу на одиницю населення за советською методою обрахунку, яка більше репрезентує багатство нації, ніж життєвий стандарт народу. Паритет карбованця в місцеві валюти "народних демократій", як це яскраво видно з цієї таблиці, є безперечно встановлений доволіно, з великим ухилом в користь СРСР.

Накінець слід би ще зробити порівняння національного доходу України з національним доходом цілого СРСР. Це, однак, не легко зробити тому, що бракує співмірних даних. Советські економісти не мають національного доходу СРСР для 1940 року, обрахованого в біжучих цінах. Їхні ж обрахунки в цінах 1926/27 року є неспівмірні з нашими. Тому за советською концепцією національного доходу взагалі покищо немає змоги порівняти СРСР і Україну. За західною концепцією національний дохід СРСР в 1940 році обра-

хував американський економіст Пол Баран ^{78/}. Його показники є співмірні з нашими. Виходить, що в 1940 році питома вага національного доходу України в національному доході ССРСР становила 22,4%, а на одиницю населення в середньому по ССРСР приходилося 1590 карб. національного доходу, порівнюючи з 1743 карб. по Україні. Для 1954 року порівняння зробити ще тяжче, бо на цей рік даних цілком бракує. Єдине, що є, це американський урядовий обрахунок національного продукту ССРСР в 1952/53 році в американських цінах цього ж року ^{79/}. Обрахунок чужоземного національного продукту в американських цінах, на нашу думку, не є задовільним підприємством, хоч безперечно деяку уяву дійсності він створює. За цим обрахунком національний продукт ССРСР на одиницю населення становив в 1952/53 році - 535 доларів. Національний продукт концепційно є на яких 20% більший за національний дохід. Отже, на одиницю населення ССРСР приходилося в цей час 428 доларів національного доходу, порівнюючи з 422 долари для України в 1954 році.

Назагал, оцінка національного доходу і ССРСР, і України ще потребує значної праці, бо в цю будову покладено ще лише перші цеглини. Можливо, що деякі з даних і висновків можуть не витримати тиску часу, але інші можуть витриматись і допомогти в розбудові знання економіки сучасної України.

х х х

Примітка. Автор висловлює подяку за попереднє критичне читання цієї статті пп. mgr. В. Знаєнкові з Колумбійського ун-ту, проф. І.Л. Замші з УВАН, докторові Б. Винареві з НТШ /всі в США/ та проф.Є.Гловінському /Мюнхен/. Відповідальність за висновки з статті, очевидно, несе тільки автор.

Бібліографічний показник

- 1/ Деталі про це див. в нашій статті: " The New Soviet Index for Gross Industrial Output", Bulletin of the Institute for the Study of the USSR, Munich, Vol.II, December 1955;
- 2/ Statistical Office of the United Nations: "Methods of National Income Estimation", Studies in Methods, Series F, No.8, January 1955; also Ibid., "Statistics of National Income and Expenditure", Statistical Papers, Series H, No.7 March 1955;
- 3/ Проф. А.И. Гозулов. "Экономическая статистика"; Госфиниздат, Москва, 1953 г., стор. 378-379; також - А. Петров, "Национальный доход СССР"; изд. Московский Рабочий, Москва, 1954 г., стор.23-25 ;
- 4/ "Methods of National Income Estimation", op.cit., p.5;
- 5/ Академія Наук УРСР, Інститут Економіки "Нариси розвитку народного господарства Української РСР", Київ, 1949 р., стор. 458;
- 6/ Вирахувано з відсотків приросту, подаваних у звітах Статистичного управління УРСР до 1950 року, показник для якого відомий 6700 тисяч чоловік. Див.: Д.Ф. Вірник. "Економічний розвиток Української РСР - торжество ленінсько-сталінської національної політики", Київ, 1951 р., стор. 60;
- 7/ "Плановое хозяйство", 1954 г., № I, стор. 40;
- 8/ Додаткові дані про зарплатню див: Jean Romeuf: "Le niveau de vie en URSS" Paris, 1954, p. 114 et seq.; aussi: Solomon Schwarz : "Was verdient der Sowjetarbeiter?", Ost-Probleme No. 8, 1956, S. 254 et seq.
- 9/ Академія Наук УРСР, Інститут Економіки , "Нариси економічної географії УРСР", том I, Київ, 1949 р., стор. 271;
- 10/ Академія Наук Украинской ССР, Інститут Економіки, "Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР", Москва, 1954 г., стор. 430;
- 11/ А.С. Зверев. "О государственном бюджете СССР на 1941 год", Москва, 1941 г., стор. 6;

- 12/ "Вопросы Экономики", 1954 г., № 6, стор. 5;
- 13/ Див. В. Пляц. "Соціалне страхування та соціалне забезпечення в ССРСР", Український Збірник, Книга 6, Мюнхен, 1956 р., стор. 21;
- 14/ С.Н. Прокопович. "Народное хозяйство СССР", Нью-Йорк, 1952 г., том II, стор. 147;
- 15/ "Труд", Москва, 13.І.1954 г.
- 16/ АН УССР. "Очерки развития нар. хоз. УССР", цит. вище, стор. 421;
- 17/ АН УРСР. "Нариси розвитку нар. госп. УРСР", цит. вище, стор. 406;
- 18/ Naum Jasny: "The Socialized Agriculture of the USSR", Stanford, 1949, p. 687;
- 19/ "Вопросы Экономики", 1951 г., № 3, стор. 25;
- 20/ "Плановое хозяйство", 1954 г., № I, стор. 38;
- 21/ "Социалистическое сельское хозяйство", 1954 г., № 3, стор. 62;
- 22/ "Социалистическое сельское хозяйство", 1939 г., № 12, стор. 63;
- 23/ Науи Ясний, цит. вище америк. видання, стор. 690;
- 24/ АН УССР "Нариси економ. географії", цит. вище, стор. 507;
- 25/ Пор. дані в С.Н. Прокоповича, цит. вище, т. II, стор. 145;
- 26/ "Більшовик України", Київ, ч. 7, липень 1938 р., стор. 5;
- 27/ Науи Ясний. Цит. вище америк. видання, стор. 435;
- 28/ "Вперед", Мюнхен, вересень 1954 р., стор. 3;
- 29/ "Вопросы Экономики", 1956 г., № 2, стор. 92-93;
- 30/ Ці статистичні показники, до речі, документують вражаючу правду про колгоспну економіку: з чистого доходу колгоспу

держава забирає собі у формі обов'язкових поставок, натуроплати МТС та податків не менш як дві третини ! При чому, слід мати на увазі, що це є розподіл чистого продукту в грошах, а не в натурі, і тому всі кошти виробництва, а зокрема плата держави за обов'язкові поставки, вартість роботи МТС і т.д., є враховані і, отже, подвійного рахунку тут немає ніякого. В оцих двох третинах чистого продукту колгоспної праці, що його безплатно забирає держава, і полягає вся суть колгоспу, як економічної інституції: він є джерелом акумуляції капіталу для індустріалізації, росту озброєння, росту багатства непродуктивної бюрократії;

31/ АН УССР, "Нариси економ. географії", цит. вище, стор. 412;

32/ Академия Наук СССР, Институт экономики, "Вопросы колхозного строительства в СССР", Москва, 1951 г., стор.296;

33/ "Большевик", Москва, 1951 г., № 24, стор.47;

34/ ЦУНХУ Госплана СССР, "Социалистическое строительство Союза ССР /1933-1938 гг./", статистический сборник, Москва-Ленинград, 1939 г., стор. 84;

35/ "Ведомости Верховного Совета СССР", 30 августа 1951 г.;

36/ "Ведомости Верховного Совета СССР", 17 июля 1948 г.;

37/ УНГО УССР. "Соціалістична Україна", статистичний збірник, Київ, 1937 р., стор. 70;

38/ АН УССР: "Очерки развития нар.хоз. УССР", цит. вище, стор. 414;

39/ "Большая Советская Энциклопедия", I-е изд., том 55, стор. 817; також АН УССР, "Нариси економ. географії", цит. вище, стор. 12 і 511;

40/ Д.Ф. Вірник. "Економічний розквіт УССР ...", цит. вище, стор. 31; також "Плановое хозяйство", 1954 г., № 1, стор.48;

41/ "Радянська Україна", Київ, 18.X.1953 р. та 23.III. 1954 р.;

42/ "Большая советская Энциклопедия", том "СССР", I-е изд.;

стор. 1818; "Большая советская энциклопедия", том. 55, I-е изд., стор. 817; "Календар-Довідник на 1945 рік", Київ, 1944 р., стор. 197; "Радянська Україна", 18.X.1953 р.;

43/ B. Meissner. "Russland im Umbruch", Frankfurt a/M, 1951. S.47-48;

44/ "Вперед", липень 1955 р., стор. 4-5;

45/ Naum Jasny. "The Soviet Economy During the Plan Era", Stanford, 1951, p. 110;

46/ Ibidem, p. 110;

47/ B.Meissner, op. cit.,S.51-52; auch Abram Bergson and Hans Heymann, Jr.: "Soviet National Income and Product, 1940-48", New York, 1954, p. 136;

48/ A. Bergson and H.Heymann, Jr.: op.cit.,p.132;

49/ Ibidem, p. 135;

50/"Радянська Україна", 17.VI.1955 р.;

51/ T. Sosnovy. "The Housing Problem in the Soviet Union", New York, 1954, pp. 154-155; and Jean Romeuf, "Le niveau de vie ...", op. cit.,p. 63;

52/ АН УССР, "Нариси розвитку нар.госп.", цит. вище,стор. 457;

53/ Там же, а також К.Н. Плотников. "Бюджет социалистического государства", Москва, 1948 р.,стор. 199;

54/ "Вопросы экономики", 1954 г., № 6, стор. 8;

55/ Н.Н. Ровинский. "Финансовая система СССР", Москва, 1952 г.,стор. 136;

56/ АН УССР, "Нариси розвитку нар.госп.", цит. вище,стор. 462;

57/ "Финансы и кредит СССР", Москва, 1953 г.,№ I,стор.33;

58/ Н.И. Ляликов. "Советская Украина", Москва, 1954 г., стор. 6;

59/ "Плановое хозяйство", 1954 г.,№ 3,стор. 21;

- 60/ АН УССР, "Очерки развития нар.хоз.", цит. вище, стор. 421 та 536;
- 61/ Там же, а також те, що в джерелах 56/,57/,58/ та 59/; також К.Н. Плотников, цит. вище, стор. 268;
- 62/ К.Н. Плотников. Цит. вище, стор. 181;
- 63/ А. Петров. "Национальный доход СССР", цит. вище, стор. 25;
- 64/ УНГО УССР. "Соціал.Україна", цит. вище, стор. 94;
- 65/ А.Вауков. "The Development of the Soviet Economic System", Cambridge, 1948, p. 380; теж К.Н. Плотников, цит. вище, стор. 199;
- 66/ К.Н. Плотников. цит. вище, стор. 199;
- 67/ "Вопросы Экономки", 1954 г., № 6, стор. №;
- 68/ Jean Romeuf. "Le niveau de vie en URSS", op.cit., p.127-128;
- 69/ Naum Jasny. "Soviet Prices of Producer's Good's, Stanford, p. 15; and V. Holubnychy, "The New Soviet Index for Gross Industriail Output", op. cit., p.10-11;
- 70/ Н.И. Ляликов, цит. вище, стор. 92;
- 71/ United Nations: "Monthly Bulletin of Statistics", September 1955, pp. 2-5, 142-144;
- 72/ Jan Marczewski. "Planification et croissance économique des Democraties Populaires", Tome II, Presses Universitaires de France, Paris, 1956, p. 524;
- 73/ "Federal Reserve Bulletin", Washington, December 1954, p. 1333;
- 74/ "Известия", Москва, I.IX.1955 г.;
- 75/ "U.S. News and World Report", Washington, September 30, 1955;
- 76/ "Вперед", травень 1955 р., стор. 7;
- 77/ "The New York Times", December 30, 1955;

78/ Paul A. Baran. "National Income and Product of the USSR in 1940", The Review of Economic Statistics, Cambridge, Mass., Vol. XXIX, No.4, November 1947, p. 230;

79/ "Trends in Economic Growth, a Comparison of the Western Powers and the Soviet Bloc", U.S. Government Printing Office, Washington, 1955, p. 61.

Леснід Полтава

УКРАЇНСЬКЕ КІНО

Проблеми українського кіно та наслідки праці українських кіностудій не можливо висвітлити без урахування історії та специфічних умов, у яких це кіно розвивається. Тому-то й подаємо тут бодай найважливіші відомості про послідовні етапи розвитку українського кіномистецтва. Дотепер ще ні в УССР, ні поза її межами не написано історії української кінематографії. Окремі спроби советських кінознавців подати схему розвитку цього мистецтва в Україні не можна вважати задовільними, бо вони не відповідають історичній правді.

Кінознавець О. Горенко писав ще в 1929 році, що "українське кіно зросло на руїнах капіталістичної Росії"^{1/}. Це неправдиве твердження висувають і сучасні підсоветські кінознавці. Щоб висвітлити дійсний стан речей у тій галузі мистецтва, подаємо тут першу спробу історичної періодизації українського кіномистецтва.

Періодизація розвитку українського кіно

I - Період початкових власних шукань:

1907 р. - Харків'янин, фотограф Федецький, зняв апаратом "Домені" кілька короткометражних хронік із життя Харкова та його околиць. Федецький - перший кінопродуцент в Україні / й у всій колишній Російській імперії/.

1909-1910 рр. Український кінооператор Сахненко зняв фільми "Наталка Полтавка" /зафільмовано вистави театру М. Садовського/.

1910 р. - А. Олексієнко - режисер і актор українського театру - поставив кілька популярних у той час фільмів за комедія-

ми й водевілями М. Старицького та І. Котляревського.

Одночасно зростала мережа українських кінотеатрів.

1913 р. - Кінофабрика "Варяг" заангажувала мандрівну українську театральну групу в Петербург, де зфільмовані були п'єси: "Наталка Полтавка", "Богдан Хмельницький" та "Запорожець за Дунаєм" ^{2/}.

II - Постанні українського національного фільму

В 1918 р. - В період самостійного державного існування України створено першу українську кіноорганізацію "Українфільм" ^{3/}. Українфільм випустив 3 або 4 хронікальні фільми: "В резиденції Ясновельможного Пана Гетьмана", "Київ вільний". Тоді ж розпочато працю над фільмом "Батько Шевченко", разом із німецькими кінопродуцентами з Нойбабельсбергу. "Українфільм" примушений був припинити свою діяльність з огляду на прихід большевиків.

III - Українське підсоветське кіно

В 1919-1920 рр. - Після скуповання України большевиками розвиток кіномистецтва продовжувався в такий спосіб: випущено низку большевицьких кінохронік. Виконані вони частково й українськими кінооператорами на київській кінофабриці "Художній екран". У той час створено також кіносекцію Театрального Комітету та випущено фільми: "Бронелотяг", "Київський комуніст", "Губернський з'їзд рад", "Пароплав ЦВК", "Відкриття Всеукраїнського з'їзду волосних комітетів" та інші ^{4/}.

В 1921 р. - Всеукраїнський Кінкомітет /згодом Всеукраїнський кіновідділ/ випустив кінохроніки "Орли південного фронту", "Реввійськрада УРСР вітає з'їзд" та інші. Між операторами зустрічалися такі імена, як Новицький, Анощенко, Б. Завелів, Д. Демущий.

1922-1930 роки - діяльності Всеукраїнського Фотокіноуправління /ВУФКУ/ - були найцікавішими з мистецького та національ-

ного погляду. Працювали кіностудії - Одеська та Ялтинська, а з 1928 р. - Київська. Всупереч наказам влади, українські кіномистці, використовуючи досвід російських, кращі досягнення французьких "авангардистів" та німецького кіно, і спираючись на багаті джерела української національної культури, створили такі глибоко-мистецькі фільми, як "Земля", "Звенигора", "Іван" - О. Довженка, "Т. Шевченко", "Тарас Трясило" - П. Чардиніна, "Злива" І. Кавалерідзе, "Отаман Хмель", "Остап Бандура" В. Гардіна, "Нічний візник" Г. Тасіна, "Кармелюк" - Ф. Лопатинського та багато інших.

1930-1937. Роки праці "Українфільму", після відібрання Ялтинської кінофабрики для "Мосфільму" та поступового занепаду Одеської кіностудії дали під мистецьким оглядом слабу продукцію. На зміну багатьох заарештованих українських кінопрацівників прибули в Україну російські кіномистці. В цьому часі випущено такі фільми: "Дві жінки" - Стабового, "Вітер з порогів" - Л. Френкеля, "Весела двійка" - Діріна та інші ^{5/}.

1938-1955. Час повного національного погрому. Працювала лише Київська кіностудія, Одеська служила іншим кіногрупам ССРСР. Це час "поширеного" духового терору, цькування українських кіномайстрів, вимоги абсолютного підкорення соціалістичного реалізму". До цього періоду належать фільми: "Багата наречена" - І. Пир'єва, "Вогні над берегами" О. Соловйова, "Свято Уріні" П. Долини, потім фальсифікований в історичному відношенні фільм "Богдан Хмельницький" І. Савченка й інші. Найцікавішим у мистецькому відношенні фільмом цього чорного періоду українського кіно був "Щорс" О. Довженка. Антинаціональний курс советської політики в Україні привів до того, що націоналістичними вважалися навіть суто етнографічні фільми / наприклад, заборона фільму "Українські мелодії" в 1946 р. / ^{6/}. Особливо в останньому десятиріччі цього періоду українські студії були змушені випускати фільми тенденційні, "соціалістично-реалістичні" і - навіть в оригіналах - російською мовою. Лише від кінця 1956 року фільми українських кіностудій починають знову виходити українською мовою й уже з цього оригіналу їх дублюють на інші мови. Українські кіномистці взяли в цей період до екранізацій дос-

волених партійною цензурою театральних вистав: "Наталка Полтавка", "Сорочинський ярмарок", "Запорожець за Дунаєм" І. Кавалерідзе та інші.

1956 р. - Час "відлиги" характерний активізацією творчого українського кіна, поверненням Одеської кіностудії українському фільмові. Помітне нове трактування старої формули "соціалістичного реалізму". Відчувається брак українських режисерських кінокадрів. Появляються перші, після майже 20-річної перерви, статті українських кінознавців на теми історії українського кіна і специфіки кіна як мистецтва.

Терор і постійні нагінки на працівників кіна в СРСР, вимога влади підпорядкувати кожний фільм черговим гаслам пропаганди призвели до того, що мистецтво кіна в СРСР остаточно занепало. Коли в 1927-29 рр. лише українські кіностудії випускали щорічно по 25 повнометражних художніх фільмів, то "в усьому СРСР у 1952 році вийшло менше як 10 художніх фільмів" ^{7/}.

Пам'ятаючи вислів Леніна, що "із всіх мистецтв для нас найважливішим є кіно" ^{8/} - партія вирішила оживити кіно. Але для цього їй довелося таки прислухатися до думки кінопрацівників різних республік СРСР і піти на поступки: розширити тематику фільмів, відмовитись від "теорії безконфліктності", поживити працю національних кіностудій тощо. Годі ще говорити про те, які наслідки дасть ця нова "передішка" працівникам кіно, зокрема українського, але вже тепер констатуємо, що процес оживлення розпочався.

Технічно-виробнича структура українського кіна в 1956 р.

У 1956 р. українські кінематографісти мали в своєму розпорядженні: 1/ Київську студію художніх фільмів /директор Д. Копиця, керівник сценарного відділу М. Мішура/, 2/ Київську кіностудію науково-популярних фільмів /створену в 1941 р./, 3/ Київську студію хронікально-документальних фільмів /пра-

цює з 1928 р./, 4/ Одеську кіностудію художніх фільмів /керівник - присланий із "Ленфільму" А. Порський/, де виходять також і документарні фільми. У 1956 р. в Ялтинській кіностудії, /власність "Мосфільму"/, колектив "Ленфільму" ставив "Дон Кіхота" за Сервантесом. Однак є відомості, що "незабаром стане до ладу і Ялтинська студія" ^{9/} також до розпорядження українського со-ветського кіна.

Українські кіностудії підлягають безпосередньо Міністерству Культури УРСР, при якому діє Управління по виробництву фільмів Міністерства Культури УРСР /керівник управління - М. Богомазов/. Вся праця студій, Управління і самого Міністерства Культури УРСР контролюється не лише українським урядом, а й Головним Управлінням Кінематографії /ГУК/ у Москві - при Раді Міністрів СРСР. ГУК, наприклад, є останньою інстанцією при затвердженні будь-якого сценарія будь-якої кіностудії СРСР.

При Спілці Письменників України існує створена кілька років тому Кінокомісія СПУ, до складу якої входять письменники /вони ж і кіносценаристи/ Ю. Дольд-Михайлик, О. Ільченко, Л. Компанієць, Л. Дмитерко та інші. Кінокомісія зобов'язана сприяти покращанню кіносправи в Україні.

Тепер на території України працюють близько 10 000 державних і профспілкових кіноустановок /кінотеатрів/ ^{10/}, частина яких забезпечена, крім звичайної, також і вузькострічковою 16-міліметровою апаратурою. У Києві, Одесі, Симферополі, Ялті, Львові і Сталіно в 1956 р. вже працювали кінотеатри, пристосовані для демонстрування широкоекранних стереофонічних фільмів. Місцевості, що не мають власного кінотеатру, обслуговуються кінопересувками, обладнаними портативною звуковою апаратурою.

Наслідки занепаду 1940-50-х років

У 1956 р. в УРСР не було, за виключенням Одеського кіно-технікуму, ні вищих, ні середніх навчальних кінозакладів. В журналі "Кіно" за 1929 рік знаходимо повідомлення, що "на режисерський факультет у Києві прийняття кандидатів припинене ще

у 1928 р. і надалі він працювати не буде" 11/.

Року 1938 у Києві було відновлено на короткий час Кіноінститут. До кінця 30-х років при Художньому Інституті в Києві існував Кінофакультет", який готував кінохудожників" 12/. Творча українська молодь потрапляла на кіностудії здебільшого через театр. Дехто вчився у Всесоюзному Державному Кіноінституті /ВГІК/ у Москві. Він готує режисерські й операторські кадри, має сценарний відділ тощо. Єдиний в УРСР, відновлений у 1955 р., Одеський Державний Кінотехнікум /ДКТ/, який в період ВУФКУ готував кваліфіковані кадри для роботи в кіно - операторів, а навіть режисерів, - по 2-й світовій війні був остаточно зведений до ролі суто технічного навчального закладу, що випускає демонстраторів фільму - кіномеханіків 13/.

З порівнює багатої за час праці ВУФКУ кінопреси в Україні тепер не залишилося нічого: у 1930-х рр. влада скасувала видавання "Кіно-газети", ілюстрований журнал-місячник "Кіно", періодичні видання "Кіно-бібліотеки ВУФКУ", заборонила книгу першого кінотеоретика в Україні Л. Скрипника "Нариси з теорії кіно" ...

Українське кіномистецтво залишалося без свіжого допливу сценаристів, режисерів, композиторів, а частково й техніків. У 1940-50 рр. навіть формальний напис, на початку фільму "Українфільм" від часу до часу зникав. Його замінювано просто написом "Київська кіностудія".

Ще в 1924 р. на 13-му з'їзді компартії Сталін сказав: "Кіно є величезний засіб масової агітації. Завдання - взяти цю справу до своїх рук". І цю справу таки "взято до рук": використано для пропаганди комунізму, інтернаціоналізму та нівеляції націй і їх культур. Масові арешти й заслання працівників національної / української, білоруської, грузинської тощо/ кінематографії в 1930-х роках, видалення із "крамольної" України в Москву творчих працівників кіна, заборона їм ставити фільми, настирливі вимоги компартії йти шляхом антимистецького й антиреалістичного "соціалістичного реалізму", русифікаційні заходи в ділянці кіна, як і української культури взагалі, - все це призвело до остаточного занепаду кіномистецтва в усьому СРСР, а особ-

ливо в Україні. Кіно почало взагалі втрачати свою мистецьку специфіку.

"В останні роки на кінематографії, в тому числі й українській, помітно позначилося наслідування суміжним мистецтвам, яке притупляло виразність мови кіно ... Спостерігалось виразне діяння театру у вигляді простого механічного прикладання деяких законів театральної дії. У фільмах, присвячених історичним подіям, особливо Великої Вітчизняної війни, благородне мистецтво "людинознавства", не мислиме без правди, витіснилось і глушилось мистецтвом позування з його тяжінням до удаваної величності, фальшивих пристрастей, пишності зовнішнього оздоблення" 14/

На хиткому шляху до зрушення завмерлої справи

Вже 1955 рік позначився певним відпруженням у культурно-мистецькому житті республік ССРСР. Базуючися формально на так званому "розвінчанні культу особи" сталінського періоду і на бажанні компартії активізувати - для своїх цілей - кіно, почалися заходи для похваллення кіномистецтва / те ж саме відбувається і в інших республіках ССРСР/.

У 1955 р. Міністерство Культури УССР скликало в Ірпені, під Києвом, Семінар кінодраматургів. Доводилося ж майже заново починати з найважливішого: готувати письменницькі кадри для праці над основою фільму - сценаріями. Адже "виявилось, що наші кіностудії не тільки не підготували нових кваліфікованих працівників кіно, режисерів, сценаристів, операторів, а розгубили й ті, що були. Ще гірший стан з кадрами кіносценаристів" ... 15/. У цьому семінарі взяли участь 35 літераторів з усіх кінців України, а навіть з Білорусі. Лекції читали О.Довженко, Л. Дмитерко, М. Ромм, Райзман, Герасимов та інші. Учасники проглянули 50 фільмів.

У той же час Комісія Кінодраматургії Спілки Письменників України послала кінорежисерів-консультантів відвідувати різні філії СПУ в УССР з метою активізувати писання кіносценаріїв. У лютому 1956 р. Міністерство Культури ССРСР і Спілка Письменників ССРСР проголосили в Москві навіть всесоюзний конкурс на

кращі кіносценарії до - 40-річчя Жовтневої революції. З метою залучення якомога більшої кількості учасників, в національних республіках створено окремі конкурсні комісії. / В Україні до цієї комісії ввійшли М. Бажан, Л. Дмитерко, М. Богомазов, Д. Копиця, Ю. Смолич, О. Гончар і Ю. Дольд-Михайлик/.

7 січня 1956 р. на партійних зборах письменників міста Києва виступив директор Київської студії художніх фільмів Д. Копиця. Він, між іншим, заявив: "Із 75 кінокартин, які мають вийти в СРСР протягом цього року, 11-12 мають бути виконані Київською кіностудією ... Студія все ще відчуває гостру потребу в повноцінних сценаріях" ^{16/}. Виступаючий там же Ю. Дольд-Михайлик визначив "шкідливу практику" зволікання строків затвердження сценаріїв; Н. Новицький для прикладу розповів про випадок із його текстами пісень: їх затвердили всі інстанції, аж вкінці - відкинув головний редактор студії ... В передовій статті "Літературної газети" під наголовком "Кінодраматургам - дійову допомогу" ^{17/} подано, що на посаді головних редакторів у студіях часто сидять випадкові люди /більшість - відряджені партією в мистецтво чиновники й цензори/. Суд над письменником часто буває некваліфікований. Були "випадки, коли кінодраматургові пропонують у сценарному відділі такі виправлення, що призводять до спотворення ідеї, образу, характерів, задуманих автором. Так трапилося, наприклад, - читаємо в передовій, - із письменником М. Зарудним, якому працівники відділу порадили для "покращання" сценарія перетворити негативного героя в позитивного!"

На конференції кіномистців, що відбулася у квітні 1955 р. в Києві, гостро скритиковано випущені в тому ж році формально українські фільми, як "Полум'я гніву", "300 років тому" /згодом перероблений/, "Є такий парубок" - за "неправомірне осучаснення давніх подій в історичних фільмах, ковзання по поверхні життя, схематизм образів".

Розгорнулася дискусія, залунали відважніші голоси, деякі - словнені щирої тривоги за долю кіно-мистецтва.

В той саме час Хрущов і Булганін практикували "мирний наступ усмішок". В СРСР демонстровано нові італійські фільми. До

СССР потяглися туристи з вільного світу. У Київ було запрошено / і допущено / закордонних кіномистців, перебування яких і розмови з якими, очевидно, не лишилися без впливу на працівників кіна УССР та на зрушення ще покритої сталінською кригою справи. У 1956 р. київські кіностудії відвідали: великий французький кінорежисер Рене Клер, актори Данієль Дар"є, Дін Робен та інші, італійський режисер Джузеппе Сантіс, югославські кінорежисери Ханженкович, Новакович та інші. У Польщі й Болгарії відбулися Тижні українського кінофільму. Зокрема в Болгарії демонстровано : "Зорі на крилах", "Тривожна молодість", "Свято великої дружби", "Лимерівна". Софійський часопис "Работническо дело" - "відзначив великі ідейні і художні досягнення українських фільмів" ^{18/}, хоч відзначати фактично не було чого, бо "Лимерівна" занадто театралізована, "Свято великої дружби", присвячене 300-річчю прилучення України до Росії, грішить "осучасненням історичних подій", а інші фільми були просто невдалими партійними агітками.

Натомість фестиваль французьких фільмів у ССРСР, що відбувся 1956 р. /"Тереза Ракен", "Великі маневри", "Червоне і чорне" й ін./, дав змогу советському глядачеві порівняти советські фільми із закордонними. На чю користь вийшло це порівняння, видно хоча б з того, що на всі французькі фільми квитки в Києві були розкуплені за місяць наперед і на вулиці їх перепродували, беручи кілька сот карбованців за квиток.

Спостерігаємо дві пружини, які все таки почали швидше рухати механізм кіна в Україні та інших республіках ССРСР: з одного боку - намагання влади пожвавити кінотиробництво щоб активніше використовувати цей "засіб пропаганди" із своєю метою; з другого боку - намагання місцевих, тобто республіканських працівників кіно використати для розвитку кіна з власним обличчям ту малу передишку, що її популярно звать в ССРСР, "відлигою".

Українська кінопродукція в 1956 р.

За словами директора Київської студії художніх фільмів Д. Копиці виходило, що лише ця студія мала б випустити в 1956 р. 11-12 художніх фільмів. Начальник Управління по виробництву фільмів при Міністерстві Культури УРСР М. Богомазов обіцяв, що "наприкінці 6-ої п'ятирічки українські кіностудії випускатимуть по 25-30 художніх фільмів річно" ^{19/}.

Зупинимось тепер на продукції українських кіностудій у 1956 році. На жаль ми не розпоряджаємо повними даними про випуск фільмів в 1956 р., до того ж деякі названі нижче фільми були випродуковані ще в 1955 році, перероблені і пущені на екрани в 1956 році.

Київська кіностудія художніх фільмів

Тепер ця студія є однією з найкраще обладнаних у технічному розумінні студій СРСР /після "Мосфільму"/. Вона виявила в 1956 році найбільшу активність, випустивши наступні фільми:

"Кривавий світанок". За повістю М. Коцюбинського "Фата-Моргана". Сценарист Ю. Дольд-Михайлик, режисер О. Швачка; в ролі А. Волика - актор М. Крушельницький. Більшу частину фільму знято з натури, у селі Вихвостіві на Чернігівщині, де в 1905 р. відбувалися соціальні бунти селян, що й лягло в основу повісти М. Коцюбинського. На громадському перегляді фільму в с. Вихвостіві 27 травня 1956 р. старі селяни "підтвердили художню правдивість відтворених у фільмі подій" ^{20/}, хоча рецензент П. Вовк, говорячи "про найбільш повнокровні образи людей" у нових фільмах, вказує, що тільки "з деякими застереженнями сюди можна залічити й образи Маланки та Хоми Гудзя із "Кривавого світанку" ^{21/}.

"Павка Корчагін"/або "Як гартувалася сталь"/. За однойменним твором М. Островського. Сценарист К. Ісаєв, режисери А. Алов і В. Наумов - учні режисера І. Савченка, випускники Все-

союзного Державного Інституту Кінематографії в Москві /ВДІК/. В основу фільму покладена історія юнака-большевика в Україні, який в боротьбі втратив зір. Більшість фільму знято з натури, у м. Могилеві-Подільському тощо. Московський критик Р. Юренев, пишучи про цей фільм, твердив, що "молоді режисери справилися з працею". Згадуваний вище критик П. Вовк у статті "Більше фільмів, хороших і різних!"^{22/}, між іншим, пише: "У фільмі "Павка Корчагін" музиці приділено аж надто мало місця. І хоч події відбуваються на Україні, але жадного народного мотиву у фільмі не чути". Це в той час, коли "на Україні налічується десятки тисяч народних пісень, - та дуже мало ще чууть їх глядачі з екрану".

Педагогічна поема" За однойменним твором А. Макаренка, фільм кольоровий. Сценаристи І. Маневич та А. Маслюков, постановник А. Мазвська, композитор А. Свечніков; у ролі А. Макаренка - актор В. Смелянов, М. Горького - М. Кадочников. Тема фільму: перевиховання злочинців та хуліганів - на зразкових "советських людей". Фільм має невиразний характер, ніби дія відбувається поза місцем і часом. Революціонер у педагогіці, А. Макаренко, майже не показаний у фільмі й тому й образ героя фільму здається мало переконливим.

"Мандрівка в молодість" - Сценарист А. Філімонов, режисери В. Крайніченко і Г. Ліпшиць, оператор В. Ільченко, В. Філіпов. Кінокомедія про відважних альпіністів: пригоди родини директора заводу Назарова під час ві починку на Кавказі, радісне життя "Совбурів" / советської буржуазії/.

"Коли співають солов'ї". Сценарист Лідія Компанієць, режисер Є. Брюнчугін, оператор В. Верещак, композитор С. Жданов, художник Г. Прокопець. Тема: "соціалістичне" ставлення колгоспників до праці. Основна сюжетна лінія, в яку вплетені й мотиви кохання: молоду доярку Катерину перехвалили за працю, виставляючи дівчину, мов експонат у музеї, при різних нагодах; після того Катерина "здала позиції" рекордсменки, її перегна-

ли по видоюванні корів навіть рядові дівчата. Незважаючи на такий "прокрустовий" сюжет, піднесений кіновикам депутаткою Верховної Ради УРСР Л.Компанієць, критик Ф.Дехтяренко писав, що він дає змогу працівникам кіна правдиво й хвилююче показати наше колгоспне життя ^{23/}. Та в 1957 р. другий критик, П. Вовк, - без огляду на те, що знамениту Л. Компанієць знову перевибрали депутатом, - писав цілком інакше "У кінофільмі "Коли співають солов'ї" прекрасно показано колгоспне господарство, тваринницькі ферми і самих тварин. Але на цьому фоні надто блідо змальовані люди, слабо розкриті їх думи і почуття, їх любов до своєї праці, характери, світогляд - все те, що й становить духовний світ радянської людини" ^{24/}.

"Дівчина з маяка" . За повністю О. Гончара "Щоб вогник світився". Сценарист - О. Гончар, режисер Г. Крикун, оператор І. Шеккер, художнє оформлення Г. Нестеровської, композитор І. Свешніков. Знімання фільму провадилося в заповіднику "Асканія Нова" та в Керчі, на мисі Сирич, де знаходиться один із найдавніших чорноморських маяків. На цьому переважно й діє українка-революціонерка /акторка А. Арєніна/. Після перегляду фільму 22 липня 1956 р., що відбувся в Києві, критик О. Ніколенко сказав: "Важко визначити, в чому полягають особливості режисерської роботи авторів фільмів "Коли співають солов'ї" /Бринчюгін/ і "Дівчина з маяка" / Крикун/ ^{25/}. Л. Коваленко, Є. Старинкевич та інші висловилися про цей фільм, як про слабкий, з недосконалим сценарієм, з продовженням теорії безконфліктності, лякуванням дійсності, а в техніці - з неправильним уживанням кольору. Цінний деталь в "Дівчині з маяка" - звернення до моря є поетизацією Чорного моря".

"Триста років тому". Фільм випущений у 1955, але вже перероблений у 1956 р. після згадуваних вже вище закидів про "неправомірне осучаснення історичних подій". Сценарист О. Корнійчук, режисер В. Петров. Фільм, ніби мав знайомити глядача з історією та обставинами, за яких Україна пішла на "возз'єднання" з Росією, являє собою фальсифікат, мішанину спотворених на догоду комуністичної партії історичних подій із картинами підсо-

лодженої сучасної дійсності у "квітучій" українській "соціалістичній державі". Влітку 1956 року він демонструвався у Києві, із зображенням на реклямах постаті Богдана Хмельницького з булавою в одній руці та бутофорними "грамотами" в другій. З'явилася тоді у пресі й інша оцінка його: "Змістовна і яскрава кінорозповідь про минуле - про історію виникнення і зміцнення братнього єднання двох великих народів. Лише за перших кількох днів фільм побачили в кінотеатрах і робітничих клубах у Києві понад сто тридцять тисяч людей" ^{26/}. Треба зазначити, що фільм все таки цікавив глядача, можливо саме своїми історичними кадрами, від яких віяло старовинною романтикою української історії, так старанно впродовж десятиріч "вимазуваної" владою із пам'яті народу.

"Гори кличуть", Спортивний фільм. Сценарист А. Філімонов, режисери З. Ліфшиць та І. Крайніченко. Зніманий переважно поза павільонами Київської студії, на Закарпатті; "присвячений радянським спортсменам, які штурмують гірські вершини" ^{27/}. Поза претенсійним показом особливого героїзму комсомольців, тому що вони комсомольці, "Гори кличуть" мали б виховувати у глядача почуття відваги, силу волі, а можливо викликати і тугу за "безпартійною" романтикою.

"Долина синіх скель" - на 8 частин, сценарист Ю. Мокрієв, режисер М. Красій, композитор П. Майборода. Сюжет: переборюючи труднощі, молодий геолог знаходить у Карпатах, за допомогою місцевих людей, чорне золото - нафту. "У фільмі "Долина синіх скель", - писав рецензент П. Вовк у вже не раз цитованій статті в "Радянській Україні", - бачимо чудові краєвиди Карпат, але так само, як і в деяких інших фільмах, тут не на повну силу показана людина. Образи цього фільму, хоч загалом окреслені цікаво, повністю не розкриті, конфлікти розв'язуються дещо механічно. У фільмі добре звучить музика П. Майбороди. Вона справді лірична і побудована на народній основі".

"Пропає без вісті" - на 8 частин, кольоровий; сценарист В. Закруткін, режисер І. Шмарук, оператор М. Слуцький. В головних ролях Марфи і Марії Дроздових - Н. Ужвій та С. Гіяцинта. Тема: "Це повість про героїв Великої Вітчизняної війни, про радянських людей, які в тилу ворога ... разом із чеськими патріотами продовжували боротьбу з гітлерівськими загарбниками і загинули смертю хоробрих", - повідомляє журнал "Соціалістична культура" ч. 3, 1957 /Київ/. Критик П. Вовк зачислює образи Марфи і Марії - "з деякими застереженнями" до "повнокровних образів" у останніх українських фільмах.

"Іван Франко". Кольоровий художній фільм біографічного жанру. Сценарист Л. Смілянський, постановник Т. Левчук, режисер В. Конарський, оператор М. Кульчицький, художник В. Мигулько, композитори М. Колесса та Б. Лятошинський, звукооператор А. Демиденко. В ролях : І. Франка - актор С. Бондарчук, Ольги - Л. Гриценко, Павлика - Я. Гелас, М. Коцюбинського - М. Романов, В. Лисенка - Л. Сніжицький, Старицького - І. Матвєєв, намісника Галичини - Д. Мілютенко та ін. Поетична переповідь біографії великого українського поета, письменника та вченого, Івана Франка. Фільм випущено з нагоди 100-ліття з дня народження письменника. На обговоренні фільму в лютому 1956 р. Б. Чалий відзначив "деяку декларативність образу І. Франка"^{28/}, а також безпотрібне намагання авторів втиснути в один фільм все багатогранне життя і складну діяльність І. Франка. Однак, письменник Л. Дмитерко все ж вважає цей фільм за здобуток українського кіна, зазначаючи, що "українська кінодраматургія має ще незначні традиції в створенні біографічних фільмів". Ця заувага відповідає правді.

Київська кіностудія науково-популярних фільмів

Вона міститься разом із Студією хронікально-документальних фільмів. Певне тому в советській пресі інколи зустрічаємо переплутування цих двох окремих студій. Київську студію науково-по-

пулярних фільмів зорганізовано було року 1941 під назвою "Студія учбових фільмів"; у 1953 р. вона одержала свою сучасну назву ^{29/}. В 1956 р. Студія випустила наступні фільми /всі короткометражові, від 1-2 до 4 частин/:

"Резьби для передавання движений и усилий". Фільм на 3 частини, оригінал - російською мовою; фільм замовлений Головним Управлінням Трудових Резервів при Раді Міністрів СРСР. Автор-режисер В. Павлов, оператор Г. Островський, науковий консультант А. Борцов.

"Розповідь про кукурудзу" - складається з 4-х частин. Оригінал - українською мовою. Фільм призначений для ознайомлення глядача з біологічними особливостями й сортами кукурудзи, технікою її сіяння тощо. Знятий різними кінооператорами в колгоспах України, Росії та Чуваської АССР, змонтований і озвучений у Київській студії.

"Іван Франко". Присвячений ювілейній даті. Сценаристи Л. Мороз та Л. Островська, оператор М. Кульчицький. Цікавий своїм комбінованим /натуральним, видовим і документарним/ способом знімання. Наприклад: після кадрів з показом сучасних західніх областей України - вирине убоге колишнє село Нагуєвичі, де народився І. Франко, плита з написом, що колись тут стояла хата батька поета, камера в "язниці у Львові, де 1877 р. І. Франко був ув'язнений; на місці загорошеного снігом дерева з'являється розквітла гілка яблуні, відчиняється брама, дикторський голос веде глядачів до будинку Павлика ... У дикторському тексті знаходиться повно тенденційних пасажів щодо "безвірництва" і "комуністичних симпатій" Івана Франка.

"Керамічні облицювальні матеріали". Це фільм-інформація про різні види облицювальних матеріалів, що є в Україні, та про методи і способи їх застосування у будівництві житлових будинків тощо.

"Автоблокування на залізничному транспорті". Є в основному фільмом, присвяченим рекламі продукції київського заводу "Трансигнал" та застосування на залізничних коліях нових систем стрілок і семафорів /у тому числі й повністю автоматизованих/.

"Слідами минулого". Кіноповідь про так зване "соціалістичне перетворення колишнього одноосібного села в Україні у село колективізоване. Фільм, присвячений 40-річчю Жовтневої революції, не містить в собі ніякого науково-популярного матеріалу, як мав би містити з огляду на кіностудію, що його випустила.

"Машиністи будівельних кранів" - 3-частинний фільм, оригінал російською мовою; виконаний на замовлення Всесоюзної постійної виставки будівництва й архітектури, в Москві. Сценарист Л. Козакевич, режисер А. Дніпровський, оператор Г. В'юнник, наукові консультанти А. Пилявський, А. Волкова.

Ця ж кіностудія випустила в 1956 р. і фільм "Бережіться бруцельозу" та напевно ще кілька інших, про які нам невідомо. У томі 44 "Большой Сов. Энциклопедии" сказано, що "почавши з 1950 року в УРСР щороку виходить понад 20 науково-популярних фільмів" лише із сільсько-господарською тематикою. Принагідно зауважимо, що в 1929 р. тільки в Києві працювало 10 кіногруп над культурно-освітніми фільмами і що за пляном у 1929 р. Київська студія мала б випустити аж 37 повнометражних культурфільмів ^{30/}.

Київська студія хронікально-документальних фільмів

Впродовж 1956 р. ця студія випускала періодичний кіножурнал "Радянська Україна", що виходив ще в 1931 р., а також періодичні кіножурнали "Піонерія", "Молодь України" та "Радянський спорт". З технічного погляду вона чудово обладнана /наприклад, на другий день після перебування маршала Тіта у Вінниці -

у київських кінотеатрах уже йшов відповідний кінорепортаж/.

Із фільмів, випущених цією студією впродовж 1956 р., назвемо відомі нам такі:

"Київ" - повнометражний кольоровий фільм із серії "Колись і тепер", остаточно завершений /чи змінений ?/ вже в 1957 р. Сценаристи Ф. Маківчук та В. Речмедін. Кінонарис про столицю України - Київ, його історію, з наголошенням на большевицьку "квітучу" дійсність. У фільм влучено кілька кадрів кінохроніки з 1930-40-50-х рр.

"Іван Франко" - короткометражний фільм-репортаж, присвячений ювілейній даті. Фільм знайомить глядача з місцями, де перебував письменник. Сценарист Р. Самбула.

"Кахівка" - повнометражний кольоровий фільм. Сценарист Б. Колодний. У фільмі оповідається про історію міста Кахівки та побудування греблі і значення, так званого "Кахівського моря" для боротьби з посухою; в кадри із зображенням попереднього краєвиду /гаї, села, хутори/, що нині перебуває під водою.

"У місті Львові" - кольоровий широкоекранний фільм на 2 частини. Присвячений 700-річчю Львова. Сценарист О. Подчекаєв, оператор І. Гольдштейн. Фільм оповідає про історію цього українського міста, а також знайомить із його новим, "радянським" обличчям. Цікавий деталь: на будинках установ, театрів тощо написи - українською мовою, на залізничній станції - великий напис російською мовою "Львов", на пам'ятнику великому польському поетові Міцкевичу - напис польською мовою. Наголос зроблено на новий, індустріяльний Львів.

"Дніпропетровськ" - Кінонарис про велике промислове місто України. Сценарист О. Білінов, режисер М. Юдін, оператор О. Ковальчук. Показано, між іншим, завод ім. Г.І. Петровського і самого Г.І. Петровського в кабінеті /1956 р./, Науково-дослідний інститут чорної металургії при АН УРСР, письменника О. Гончара;

в показі вечора у Палаці Студентів автори фільму підкреслили інтернаціональний характер вищих закладів Дніпропетровська: на вечірці бачимо українців, росіян, китайців, румун, угорців, поляків та інших. "Яскраво, з поетичною силою, натхненно знайомить нас документальний кінонарис з людьми та містом. Глядач не може відвести очей", - писав рецензент М. Строковський про цей фільм ^{31/}.

Продукція Київської студії хронікарно-документальних фільмів 1956 р. така ж патосно-солодкава, з перспективою "в далечинь комунізму", якою вона була й за сталінського періоду. Основним художнім засобом і далі залишається контраст: показ чорного минулого й світлого сучасного. Гострі виступи проти советської дійсності у цих фільмах старанно оминається - всупереч правді - в ім'я "кращого комуністичного майбутнього".

Одеська студія художніх фільмів

З 1920 р. по 1927 р. ця студія була кіноцентром України. Після розгрому української культури в кінці 1930-х рр. і на початку 1940-х - студія занепала, втратила майже всі українські кадри. "Одеську студію негласно почали розглядати як "штрафний батальйон" для тих, хто не знайшов собі місця в центральних студіях ... Лише зовсім недавно, як писав у журналі "Искусство кино" Є. Юткевич, - "керівництво українського Міністерства Культури винесло рішення про відродження самостійного виробничого життя Студії" ^{32/}.

Українських кінокадрів було там замало / та й збереглися і втрималися після розгрому ВУФКУ переважно технічні робітники і кілька операторів / і тому в Одеську студію послали групу молодих режисерів /учнів режисера Ігоря Савченка/, між ними кілька випускників московського ВДІК-у. Вони й виявилися покіщо творцями майже всіх нових художніх фільмів, випущених цією студією у 1956 році.

"Джигіти" - один із перших художніх фільмів молодого творчого колективу студії, присланого з московського Всесоюзного Держ-

жавного Інституту Кінематографії. Фільм присвячений темі життя і праці молоді советського Кавказу; знятий переважно поза павільйонами студії.

"Білий пудель" - кольоровий стереофільм, за оповіданням російського письменника А. Купріна. Перша творча праця випускників ВДІК-у В. Шредея та М. Рошала.

"Я з тобою, Фернана" - фільм для дітей. Сценарист О. Батров /одеський письменник/. Матеріалів про цей фільм, як і двох попередніх, автор статті не має. Принагідно зазначимо, що в київській пресі вже було кілька голосів за те, щоб Одеська кіностудія художніх фільмів випускала фільми виключно для дітей і молоді.

"Ти молодець, Аніта" - екранізація кількох оповідань О. Батрова. Режисери Є. Некрасов і В. Кочетов /старшого покоління ВДІК-у, але це їхня перша самостійна праця/. Оператор Ю. Романівський. В ролях: капітан Террачіні - Л. Чиніджанц /актор Одеського театру/, Аніта - Л. Доброхотова. Надуманий фільм за надуманим сценарієм. Дія відбувається в якійсь, точно не означеній країні, де говорять еспанською мовою, де існує фашистська диктатура й точиться гостра боротьба за мир. У фільмі виділяється лише праця талановитого кінооператора Ю. Романівського - майстра світлотіней і м'яких, поетичних тонів.

"Капітан "Старої черепахи" . Фільм на 7 частин, за мотивами однойменної повісті Л. Линькова. Сценарист Л. Линьков, постановники В. Воронов і Г. Габай, режисер М. Бердичевський /учень І. Савченка/, оператор Г. Хольний, композитор Ю. Шуровський, художник Б. Іллюшин. В ролях: матроса Андрія - Ю. Саранцев, матроса Сіми - А. Ігнат'єв, Каті - Н. Фатєєва, представника "губчека" - Н. Бармін та інші /переважно російські актори/. Тема: становлення советської влади в Чорномор'ї, велике портове місто - Одеса - в роки революції. Фільм пригодницького жанру, з окремими цікавими сценами, як от пожежа в порту чи базар епохи непу; але - "режисери безпотрібно намагалися надати йому

"епічного" звучання. Хибно зрозуміла традиція обертати кожний фільм у монумент і "пам'ятник епохи" пошкодила його конструкції" ^{33/}.

"Весна на Зарічній вулиці". Сценарист Ф. Міронер, режисери Ф. Міронер та М. Хуцієв, оператори П. Тодоровський і Р. Василевська. В ролях: сталевар Саша Савченко - актор М. Рибніков, молода учителька Левченко - І. Іванова, шофер Юра - В. Гуляєв та інш. В сіру дощову погоду на новобудову прибула із шофером Юрою молода вчителька. У вечірній робітничій школі в неї закохується малоосвічений, але кметливий сталевар Савченко. Він почав краще вчитися, але не маючи відповіді на свою любов, кидає школу. Учителька розшукала його в цеху за працею, і там, в казковому світлі від догн, вперше кохується ним. Ліричний фільм, побудований на недомовленнях, і закінчується недомовленням: Савченко підіймає під вікном учительки іспитову картку, викинуту вітром за вікно. На картці стоїть запитання, яке й читає герой: "Коли ставиться три крапки?" І відповідає вчительці у відчинене вікно: "Коли багато чого ще лежить попереду".

Досить таки банальний сюжет опрацьований по-новому, з відчуттю нехиттє до казенного трактування теми за методою "соцреалізму". Критик О. Ніколенко вважає, що "... "Весна на Зарічній вулиці" - доказ того, що молоді постановники відмовились від уторованих стежок в кіномистецтві" ^{34/}. Молоді режисери фільму, Фелікс Міронер і Марлен Хуцієв висловили такий погляд на мистецтво, виступаючи за правду в мистецтві: "Нас довго напихали в мистецтві плякатними образами людей, парадною дійсністю ... Сьогодні деякі фільми звертають із проспектів у провулки і задвірки, де не все розчищено. На очі потрапляє людина, яка зняла святковий костюм і вдягла спецовку, до того ж не новеньку, а ношену щодня, пропотнілу, поплямлену" ^{35/}. У фільмі помітні, крім позитивного намагання показати підсоветську людину без вимаганої "соцреалізмом" маски, також і негативні тенденції: 1. пропагування Москви, як столиці "для всіх" у СРСР і 2. відмовлення від внесення у фільм національного кольориту /поза укра-

Кадри з документального фільму «Дніпропетровськ»

Кадр з фільму «Весна на зарічній вулиці»

Кадр з документального фільму «Свято великої дружби»

їнськими прізвищами героїв - нічого українського у фільмі немає/.

Ялтинська кіностудія

Ще за царського часу в Ялті існувала приватна маленька кінофабрика, яку советська влада націоналізувала. З 1923 р. до кінця 1930-х рр. перебувала в розпорядженні ВУФКУ, як його націоналізована власність; потім - власність "Мосфільму" ^{36/}. У 1956 р. на Ялтинській студії "Ленфільм" ставив "Дон-Кіхота" за Сервантесом у постановці Г. Козінцева.

"Давня мрія українських кінорежисерів - створити в Криму кіномісто - не була випадковою. У Криму на 1 рік припадає 250 сонячних днів. Але плідну мрію покищо не реалізовано" ^{37/}. Однак, у лютому 1957 р. в київській пресі проймануло таке, дотепер ще реально не підтвержене, повідомлення: "Зараз в нашій республіці працюють дві студії художніх фільмів - Київська і Одеська. Незабаром стане до ладу третя - Ялтинська. Студії поповнюються молодими режисерськими кадрами" ^{38/}.

Важкі втрати українського кіна в 1956 р.

Українське підсоветське кіно, надзвичайно бідне на молоді творчі сили, особливо режисерів, зазнало в 1956 р. ще й трьох неблаганих ударів долі: того року померли геніяльний режисер, кінодраматург і письменник Олександр Довженко; великий, якщо не найбільший, сучасний кіноактор і театральний актор Амбросій Бучма та видатний кінорежисер Григорій Тасін.

Довженко, Олександр Петрович /1894 р. - 25 листопада 1956 р./ . Народився в сім'ї селянина, у селі Сосниці на Чернігівщині, де й проминуло його дитинство. Юнак - закоханий у романтичну українську давнину, у степи і "Кобзар" Т. Шевченка. Після короткого вчителювання - воєк української національної

армії /Гайдамацький Кіш/; після переходу частини Коша до червоного Таращанського полку - вояк червоної армії, закоханий у свою Україну. Потім студент київського Комерційного інституту, службовець в Наркомосі України, працівник республіканських українських представництв у Варшаві та Берліні /де, між ін., брав лекції малярства у проф. Геккеля/^{24/}. Повернувшись 1924 р. в Україну, працював карикатуристом в одному з харківських журналів. У 1926 р. приїхав над Чорне море, в Одесу, з єдиною думкою: працювати в чаруючому його кіні. Відтоді й почався напружений творчий шлях того мистця, якому судилося стати натхненником молодого українського кіномистецтва, його першим майстром і реформатором.

Самобутній майстер, який, - за улюбленим ним же висловом французького маляра Курбе, "працюючи, не думає, а відчуває", - О. Довженко створив низку фільмів /особливо "Звенигора", "Земля" та "Іван"/, у котрих, стоячи на національному ґрунті, висловив мовою кіна глибокі філософські погляди на вічні теми життя, любови, смерти, висловив їх у гуманному, ми сказали б Сквородівському, аспекті. Гуманіст і природолюбець, тонкий лірик навіть у розробленні епічних тем, він сам писав сценарії для всіх своїх фільмів. Це саме за його незабутні і невмиручі кінотвори, за його сценарії - "натхненні поеми в прозі"^{39/} - американський кінознавець Левіс Джакобс назвав О. Довженка "першим поетом кіна"^{40/}, а французький кіноісторик Жорж Садул у своїй "Історії кіномистецтва" ім'я О. Довженка вмістив поміж 100 найвизначнішими кінорежисерами світу, пишучи, наприклад, про "Землю" таке: "Цей твір Довженка мав глибокий вплив на молодих кіномистців, зокрема Франції та Англії"^{41/}.

Навіть у вимушених фільмах після розгрому ВУФКУ /"Аероград", "Щорс"/, в умовах найбрутальніших вимог партії та цензурних утисків, О. Довженко зумів зберегти не лише національний кольорит, а й головну ідею своїх філософських поглядів: проминальність сучасних подій і земну вічність народу. Тому не без підстав французький кінознавець в "Histoire du cinéma" /1947 / сказав про Довженків "Аероград": "Це, можливо, найбільший російський звуковий фільм", - сплутавши, на жаль, кіномистецтво

двох народів. "Я завжди вважав, що мистецтво повинне побачити красу в людині", - сказав він незадовго до смерті ^{42/}.

О. Довженко помер в московській студії художніх фільмів, де він працював останніми роками з огляду на суворіші умови й тяжкий цензурний тиск у рідному Києві, чи з інших, нам невідомих причин. Помер геніальний мистець в розпалі праці над своїм останнім фільмом "Поема про море". Зовнішньо присвячений побудові Каховської греблі і "моря", цей фільм, - як можна судити з опублікованого сценарія ^{43/}, був би новаторським фільмом про право українського народу на своє незалежне життя під сонцем, здобуте в тяжкій боротьбі і праці, а не лише дане Богом і природою.

Советський уряд нагородив мистця званням заслуженого діяча мистецтва УРСР, народного артиста РСФСР; український народ нагородив О. Довженка за його величезні заслуги в розвитку модерної української культури навіть у часи найважчого поневолення - всенародною широю любов'ю. Завдяки своїй надзвичайній працьовитості, що сприяла ще більшому розвитку надзвичайного природного таланту, особистій громадській відвазі та успіхам у справі розвитку українського кіномистецтва - О. Довженко продовжив невеликий список великих українських діячів культури і мистецтва, починаючи від Т. Шевченка.

Фільми О. Довженка: "Вася-реформатор" /1925/, "Ягідка кохання", "Сумка дипкур'єра" /1926-1927/, "Звенигора" /1927 р./, "Арсенал" /1929 р./, "Земля" /1930 р./, "Іван" /1932 р./, "Аероград" /1935 р./, "Щорс" /1939/, "Битва за нашу радянську Україну" /1943/, "Життя у квітах" /1948/ і останній, незакінчений - "Поема про море".

Бучма, Амбросій Максиміліянович. /14 бер. 1891 - 6 січня 1956 р./ . Народився в західній частині України, у Львові. Під час громадянської війни залишився на Наддніпрянщині, де й розпочав театральну кар'єру. Геніальний актор театру й кіна. В театрі - учень і особистий приятель Леся Курбаса. Ролі: Лейба в "Гайдамаках", Джиммі Гіггінс у однойменній п'єсі за Е.Сінклером, Пузир у "Хазяїні" й інші. В кіно: один із перших укра-

їнських акторів, приятель О. Довженка, творець образів, що вражають глибиною трактування, що, немов виходячи з екрану - входять у залю до глядача. Головні ролі в кіні: Тарас Трясило в однойменному фільмі /між ін. забороненому за прояви націоналізму/, Джіммі Гіггінс в однойменній картині, Гордій у "Нічному візникові", Тарас Шевченко в однойменному двосерійному фільмі ВУФКУ, Микола Джеря в однойменній картині, сотник Кичатий у "Назар Стодолі" та інші. Один з найбільш потрясаючих образів Бучми в кіно є епізодичний образ німецького солдата, отруєного газами /"Арсенал"/.

"Могутньою народною силою наповнені образи, створені неперевершеним майстром сцени, першим майстром сцени, першим по праву актором України - Абросієм Бучмою", - так сказав у Москві 1951 р. під час декади українського мистецтва режисер і актор Попов.

А. Бучма, який виховав сам багатьох акторів, писав статті на театральні теми, надзвичайно багато працював над собою. Він чудово володів таємницею внутрішнього перетворення, про яке вчив Курбас, і мистецтвом павз; "особливістю його гри був глибокий внутрішній ритм" ^{44/}.

Тасін, Григорій Миколаєвич † 16.6.1956. Видатний український кінорежисер, учень П. Чардиніна. Працю в кіні розпочав у Одеській студії приблизно в 1925 р. За 35 років діяльності в українському кіні створив близько 50 художніх і документальних фільмів. У них, особливо в першій половині свого творчого шляху, в період ще не зміцнілого червоного терору, - виявив себе сміливим носієм українських ідей та прагнень /за що не раз ставав об'єктом суворої партійної критики/ і натхненим співцем людини-борця.

Його фільми користувалися надзвичайною популярністю в народі. І тепер, після 26 років, відколи фільм "Нічний візник" вийшов на екран, - глядачі домагаються відновлення демонстрування /дарма, що фільм німий/: "Бурхливе захоплення глядачів викличуть поетично-романтичні фільми О. Довженка ... "Нічний візник" Г. Тасіна та "Два дні" Г. Стабового /1927 р./, де визначні українсь-

кі актори А. Бучма та І. Замичківський створили реалістичні, глибоко психологічні образи людини, що знаходить місце у боротьбі за правду і свободу", - читаємо у відкритому листі-запиті, надрукованому восени 1956 р. в київській "Радянській культурі".

Фільми, поставлені Г. Тасіном: "Алім" /1926-27 рр./, "Дівчина з маяка", "Нічний візник" /1929 р./, "Назар Стодоля", "Кармелюк", "Дочка моряка"; документальні з останнього часу: "Україна відроджується", "Нове життя", "Радянська Україна" та інші.

Підсумки й перспективи

З-поміж випущених у 1956 р. українськими студіями художніх, науково-популярних і документальних фільмів мало котрий підноситься своїми мистецькими якостями в сірому потоці совєтської "соцреалістичної" стрічки. Помічасмо лише певне намагання шукати новішого способу вислову /в науково-популярних фільмах "Іван Франко" та "Дніпропетровськ"; у художніх - "Кривавий світанок", "Капітан "Старої черепахи"/, правдивіше зображувати совєтську дійсність, відходячи від "соцреалістичного" штампу /"Весна на Зарічній вулиці"/, спроби вдихнути героям живу душу, дати їм психологічну характеристику /"Весна на Зарічній вулиці", "Дівчина з маяка", "Пропав без вісті"/. Кількісне збільшення картин і деяке тематичне розширення /історико-революційні картини "Кривавий світанок", "Павка Корчагін", біографічні - "Іван Франко", "Педагогічна поема", спортивні - "Гори кличуть", а також так зв. "історичні фільми" на зразок псевдоісторичного, але не позбавленого елементів романтики "300 літ тому"/ являються, в першу чергу, здобутками технічного, а не суто мистецького порядку. Хоча й це вже є певним кроком уперед супроти минулих років, коли у 1951 р. всі національні кіностудії випустили тільки 2 повнометражні художні фільми. Ще 5 років тому - порожні павільйони, похмурі люди, безкартиння! 45/...

Та довгі сотні кілометрів відділяють випущені в Україні у 1956 р. фільми від багатьох фільмів періоду ВУФКУ, поставлених в Одеській студії. Бо ЦК КПСС, вимагаючи на XX з'їзді збільшення кількості фільмів і погоджуючися на певне розширення тематики, твердив і твердить далі, що:

"Советський глядач все ще чекає появи хвилюючих фільмів, присвячених пекучим проблемам сучасності, праці й життю нашої героїчної робітничої класи, колгоспному селянству й інтелігенції, натхненій діяльності комуністичної партії та советського уряду" 46/.

Формально спираючися на рішення XX з'їзду компартії про активізацію кіна, працівники кіна в Україні та інших республіках намагаються виконати партійні вимоги, але, виконуючи їх, - по змозі більше скористуватися з нагоди для реального розвитку занепалого кіномистецтва. Хоча в національних студіях, і чи не найбільше саме в українських, працює багато присланого, не місцевого елемента, все ж у 1957 р. майже всі національні кіностудії СРСР розпочали працю над повнометражними художніми фільмами. Пролунали вимоги продискутувати питання про національні особливості фільмів різних республіканських студій СРСР. Відомий кінорежисер Г. Мдивані висловив на московській нараді кінокритиків, скликаній редакцією журналу "Искусство кино", таке: "Моє побажання полягає в тому, щоб журнал організував дискусію про національні особливості кінофільмів, створених у студіях союзних республік, і допоміг в'яснити, чому ці особливості так слабо проявляються в творчості наших драматургів і режисерів. Адже це збіднює багатогранність советського кіна!" 47/.

Поруч із зверненням уваги на теоретичні питання кіномистецтва /має бути видано, наприклад, "Нариси з історії українського кіномистецтва", з'явилися статті про специфіку кіносценаріїв тощо/, останнім часом помітні обережні намагання українських кінематографістів чи кінознавців звернути увагу на необхідність надання українським фільмам виразнішого національного звучання. Наприклад, у статті "Більше фільмів, хороших і різних!" читаємо: "Взагалі у фільмах, випущених українськими студіями, музика ще не займає належного їй місця ... У фільмі "Павка Корча-

гін" їй аж надто мало приділено уваги. І хоч події відбуваються на Україні, але жадного народного мотиву у фільмі не чути ... На Україні налічуються десятки тисяч народних пісень, та дуже мало ще чують їх глядачі з екарну" ... 48/

Серед літераторів і письменників УССР помітно зросло зацікавлення до праці над кіносценаріями, адже - бодай нині - цензурні утиски відносно минулих років частково послабшали. У 1956 р. над сценаріями для українських студій працювали А. Шиян, В. Беляєв, Л. Компанієць, Ю. Дольд-Михайлик /який здав ще на початку 1956 р. сценарій художнього фільму "Степові дороги"/, І. Гайдаєнко, О. Корнійчук, О. Батров, Ю. Юсиченко та інші.

У 1957 р. кількість фільмів українських кіностудій має ще збільшитися: "Київська студія, наприклад, передбачає дати глядачам 16 картин, з них 12 повнометражних. 6 фільмів випустить Одеська студія" 49/.

У кіно, як і в інших ділянках мистецького життя, точиться приглушена, прикривана різними "ідейно-витриманими" гаслами, боротьба між диктатурсю партії і мистцями, особливо молоддю. Відповідаючи "так" на партійно-урядові вимоги більше випускати фільмів за методом соцреалізму для пропагування комуністичних ідей, - працівники українського кіна намагаються і домагаються розширення рамок соціалістичної доктрини /саме терміну "розширення" і, вжив покійний Довженко, говорячи про образотворче мистецтво, але партія зрозуміла це як спроби прихованого наступу на соціалістичний реалізм і рішуче їх засудила/; намагаються надати картинам більшого національного звучання, розширити вузькі ще й досі межі тематики, показати людину в усіх аспектах; показати життя в ССРСР не лише з парадного, казенного під"їзду, а також наводячи об"єктив кіноапарату на провулки і задвірки щоденного життя. А це вже і є першим кроком для наближення кіномистецтва - до кіномистецтва у справжньому сенсі слова.

"Одним із найістотніших недоліків продукції української кінематографії є відсутність національної форми в багатьох її творах, - слушно зауважив Полторацький на початку 1957 р. 50/

На даному етапі розвитку українське кіномистецтво втрачає дуже багато можливостей через засилля студій чужонаціональним елементом, якому в більшості чужі, а можливо і не зрозумілі аспірації українських мистців, - хоча й тут, що вже мало місце в історії, можна з бігом часу сподіватися важливих перемін.

Понад 9000 кіноустановок і понад 30 мільйонів глядачів лише в Україні чекають від працівників наймолодшого й одного з найважливіших родів мистецтв захоплюючих, повнокровних творів.

Бібліографічний показник

- 1/ Журнал "Кіно" ,вид. ВУФКУ.УССР,1928 р. ч. 5;
- 2/ "Енциклопедія Українознавства", том III. Вид. НТШ.Мюнхен-Нью-Йорк 1949 р.
- 3/ "Кіно", УРСР 1929 р. ВУФКУ, ч. 6;
- 4/ "Мистецтво" ч. 6. Київ,1956 р.;
- 5/ "Енциклопедія Українознавства", том. II,стор.889;
- 6/ "БУ", том III;
- 7/ "Правда" ч. 256.Москва, 1956;
- 8/ "Ленин о культуре и искусстве", "Искусство".Москва, 1956 ;
- 9/ "Радянська Україна",Київ,1957 р.,ч. 45;
- 10/ За даними "Большой Сов. Энциклопедии",том 44/друге видання/ - 9388 кіноустановок;
- 11/ "Кіно" ч. 6, 1929 р.;
- 12/ "Кіно", ч.6, 1929 р.;
- 13/ "Кіно" ч. 4, 1929 р.;

- 14/ Журнал "Мистецтво" ч. 4, Київ, 1956 р.;
- 15/ Редакційна стаття "Більше хороших Фільмів", "Літературна газета" ч. 40. Київ, 1955 р.;
- 16/ "Літ. газета" ч. 2. Київ, 1956 ;
- 17/ "Літ. газета" ч. 20. Київ, 1956 ;
- 18/ Журнал "Вітчизна" ч. I, Київ, 1956;
- 19/ "Літ. газета" ч. 2. Київ, 1956;
- 20/ "Літ. газета" ч. 22, Київ, 1956;
- 21/ "Радянська Україна" ч. 45. Київ, 1957;
- 22/ "Рад. Україна" ч. 45, Київ, 1957 ;
- 23/ "Літ. газета" ч. 43. Київ, 1955;
- 24/ "Радянська Україна", ч. 45. Київ, 1957;
- 25/ "Літ. газета", ч. 48. Київ, 1956 ;
- 26/ "Літ.газета", ч. 43. Київ, 1956 ;
- 27/ "Літ.газета", ч. 30. Київ, 1956;
- 28/ "Літ.газета" ч. 47. Київ, 1956;
- 29/ "Большая Сов. Энциклопедия", том 44;
- 30/ "Кіно" ч. 5, ВУФКУ. 1929;
- 31/ Журнал "Україна" ч. 23. Київ, 1956;
- 32/ "Искусство кино" ч. I. Москва, 1957 ;
- 33/ С. Юткевич "Студія молодих" в "Искусство кино" ч. I, Москва, 1957;
- 34/ "Літ. газета" ч. 48. Київ, 1956;
- 35/ "Обличчя героя" - стаття в "Искусство кино" ч. I. Москва, 1957;
- 36/ "Літ. газета" за 24 грудня 1955 р. Київ;
- 37/ "Літ.газета", 24 грудня 1955 р. Київ;
- 38/ "Радянська Україна" ч. 45. Київ, 1957;
- 39/ А. Р о м і ц и н. "Про особливості кіна". "Мистецтво"

ч. 4. Київ, 1956 р.;

40/ Levis J a k o b s, "The rise of the american film", 1939, New York;

41/ Georges S a d o u l " Histoire de l'art du Cinema", Paris, 1955;

42/ "Искусство кино" ч. I. Москва, 1957 ;

43/ "Поєма про море" - кіносценарій О. Довженка, опублікований в оригіналі укр. мовою у київському журналі "Дніпро" в березні 1956 р. в перекладі на російську /зробленому напевно самим автором / у московському журналі "Искусство кино" ч. I, 1957 р. ;

44/ Н. П и л и п е н к о, кол. акторка "Березолю", "Українське слово" за 24 лют. 1957, Париж;

45/ "Советский экран" № 3. Москва, 1957;

46/ "Известия" 26.3.1957 ;

47/ "Искусство кино" ч. I. Москва, 1957;

48/ "Літ.газета" за 26 січня 1956. Київ;

49/ "Радянська Україна" ч. 45, Київ, 1957 р.;

50/ "Наше слово", 7.4.57, Варшава.

Н. К у л и к о в и ч

СТАЛІНСЬКІ Й ПІСЛЯСТАЛІНСЬКІ МОТИВИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПІДСОВЕТСЬКІЙ МУЗИЦІ

Музичний фронт советської України, за своїм місцем, обсягом і значенням, з одного боку, та за яскравим національним зафарбленням, з другого боку, є одним з найцікавіших явищ мистецького життя СРСР і виходить далеко поза межі лише українського, республіканського розміру. Я свідомо залишаю тут советський вислів "музичний фронт", тому, що, на мій погляд, це найбільш відповідає розумінню советської дійсності, де кожна галузь діяльності, а втім і музикальної, є бойовою дільницею політичної боротьби з дуже складними, багатогранними, повними протиріччями періями. Вислів "музичний фронт" до того ж найкраще може вяснити, чому партія й советська влада від самого початку свого існування так настирливо й послідовно прагнула й намагалась підкорити музичне мистецтво, як міцно діючий емоційний засіб, під свій повний і неподільний вплив. Боротьба партії на музичнім фронті України, що провадиться ось вже сорок років, зуміла одягти українську музику в пістряві советські убори. Було б невірним не бачити цієї советизації, відпекуватись від неї, як від чогось неорганічного, занадто зовнішнього, поверхового. Навпаки, необхідна пильність, дбайливе вивчення такого важливого явища, як просякання в мистецтво / і мистецтво національне / большевицьких партійних впливів. Ця стаття має розглянути декілька прикладів, що знаходяться в полі зору цього питання. Найкращим показником є сталінські й післясталінські мотиви, що звучать в українській музиці. Вони й теоретично й практично є вищим ступнем советизації, є її фокусом.

В 1936 році в часі першої декади українського мистецтва в Москві головною точкою програми стала "Пісня про Сталіна" композитора Л.Н. Ревуцького / на слова М.Т. Рильського /, одна з ро-

доначалниця сучасної советської масової пісні. Збудована в інтонаційному й ладовому характері українського пісенного фольклору, вона незабаром / на деякий час / стала не лише найпопулярнішою річчю советського компонування, але, більш того, була в багатьох відношеннях взірцем і прикладом для творення масових пісень взагалі. Безсумнівний успіх "Пісні про Сталіна" Л.Н. Ревуцького потягнув за собою й наступні вправи вокально-симфонічного жанру під адресою Сталіна. Досить згадати хоч би пісню Ф. Е. Козицького "Про батька нарідного, про Сталіна рідного", "Думу про Сталіна" - В.С. Косенка, "Урочисту кантату на честь 60-ліття Сталіна" - Б.Н. Лятошинського. Я навмисне навожу тут твори старших і замітніших композиторів УРСР, щоб було видно, що саме вони показали шлях іншим для наповнення української музики цим "сталінським жанром", що, при явній прихильності й підбадьорюванні партійно-советського керівництва, зродив у своїй переважній більшості низькопробні сурогати псевдонароднього мистецтва. Відома в цьому сенсі діяльність Державного українського хору під управою Г.Г. Віршовки. Він сам /людина вже поважного віку/ дав знак для сталінської глорифікації створенням пісні "Два соколи" на тему "історичної клятви" Сталіна на могилі Леніна.

- "Соколе сизий, /говорить Ленін - Н.К./
Я умираю,
Кінчи мое діло -
Тебе я благаю.
Відказує сскіл /тобто Сталін - Н.К./
- "Не бійся тривоги,
Ми тобі клянємся -
Не зійдем з дороги !
І зараз народи
Від краю до краю
Про сокола Сталіна
Пісеньки складають!" 1/

Слова цієї пісні, що їх Г. Віршовка видає за народню творчість, навіть людям малообізнаним ясні, як фальшивка, але цей взірець став за зразок для наслідування. В державнім хорі знай-

шовся заповзятливий і меткий кобзар-хорист, якийсь Носач, що, репрезентуючи ніби український народ, став випускати у великій кількості підробки під советський фольклор про Сталіна, як ось, наприклад:

Ми з таким орлом могучим
на ворога станем, -
він наш друг, наш вождь великий,
ім"я йому - Сталін!" 2/

Варто пригадати, що ця пісня виконувалася на другій декаді українського мистецтва в Москві, в 1951 р., на останньому, заключному концерті, у присутності самого диктатора і супроводжувалась бурхливими оплесками театральної залі.

Сталінські мотиви не минули навіть такого, здавалося б аполітичного мистецтва, як хореографія. Український композитор Клебанов /з молодшого покоління/, треба здогадуватись, що не без задньої думки, назвав свій балет "Світлана" /ім"ям доньки Сталіна/ і не залишився без підбадьорення /одержав Сталінську премію/.

Я оце продемонстрував випадки, сказати б, прямих, голих, нічим не прихованих славохвалень диктатора. Але, на жаль, в українській музиці є також зовсім невдалі факти й глибших спроб відтворення й відображення сталінських доктрин за допомогою музичного мистецтва. Так, наприклад, з 1939 р., після окупації Советами Західної України, виникла й стала до пропагандивної розробки тема возз"єднання України, але не як сам факт по собі, а у сталінському аспекті, себто як символ об"єднання українських земель у єдиній советській державі, в ССРСР, під "сонцем сталінської конституції". Все це неодмінно пов"язано було з славословленням диктатора - об"єднувача советської держави. В цьому плані /про інше відбиття цієї теми скажемо пізніше/ були написані твори : "Поєма возз"єднання" - Б.Н. Лятошинського, "Канта-та до 10-ліття возз"єднання України" - М.І. Вериківського, "Закарпатські ескізи" - В.Б. Гомоляки та інші більші чи менші музичні твори українських советських композиторів.

По лінії організаційній подібне особливо пропагандивне і згори визначене розв"язання теми возз"єднання виявилось в уро-

чистих імпрезах приймання в члени Союзу українських советських композиторів плеяди західньоукраїнських авторів /Барвінський, С.Ф. Людкевич, Ф.М. Колесса, А.І. Кос-Анатольський, Р.А. Сімович та ін./, в спеціальному вояженні їх до Москви, а також на маніфестаційній відкритті Львівського оперового театру, створенні Львівської хорової капелі "Трембіта" та "Закарпатського ансамблю пісні й танців УССР". Останні дві мистецькі одиниці, з цих самих політичних міркувань /Сталін - батько народів/, влучено було в число учасників другої декади українського мистецтва в Москві / в 1951 р./ з репертуаром пісень і коломийок квазі-народного зразку, що їх було взято з взірців державного українського народного хору Г. Віршовки.

Друга світова війна заактуалізувала на всю широчінь тему "вітчизни". Її офіційне трактування, звичайно, зовсім не йшло в аспекті своєї національної батьківщини /хоч влада й примушена була дозволити тут деякі заохочування й полегші в бік національно-визвольних почувань, відновлення культу національних героїв тощо/, але виключно в пляні сталінської соціалістичної вітчизни /про неофіційне, своє національне трактування цієї теми батьківщини я ще згадаю/, в пляні боротьби за ССРСР, на ніби батьківщину всіх советських народів. Не важко догадатися, що й ця тема була тісно пов'язана з іменем Сталіна. Саме в такому аспекті українські советські композитори й подають свої твори: - кантата "Вітчизняної війни" - М.І. Вериківського, "Клятва" - Ю.С. Мейтуса, патріотичні пісенні твори: "Моя Батьківщина" - М.І. Вериківського, "Україна моя" - А.Л. Штогаренка й багато інших творів різних авторів включно до хору К.Ф. Даньковича, що своєю піснею "Полки наші Сталін веде" відкрито б'є в ціль! /як це й перед ним робило багато інших/.

Чинним доказом, що тема вітчизни дозволялась композиторам саме так, як цього було потрібно Сталінові й партії, є факт нагородження сталінськими преміями А.Я. Штогаренка та /пізніше/ Г.Л. Жуковського за їхні патріотичні кантати.

В цьому ж пляні характерною є одна з пісень "кобзаря" Носача з хору Г. Віршовки на сюжет звільнення Києва:

Задуднів салют і в небі
вогні запалали,
то Ватутіна, Хруцова
поздоровля Сталін

В передвоєнні і перші післявоєнні роки большевицькі теоретики на наказ Сталіна підсилено займались переписуванням історії народів ССРСР, у тім числі й історії України. Дозволю собі подати один приклад, необхідний мені, бо він стосується безпосередньо до поданого тут фактичного матеріялу, тим більше, що цей приклад взагалі вийнятковно показовий для цілої большевицької національної політики в ССРСР. Йдеться про історичний персонаж, а саме - Богдана Хмельницького і про т.зв. Переяславський договір /1654/. "Большая Советская Энциклопедия" 1927 і 1935 років характеризує гетьмана Богдана Хмельницького, як "зрадника", каже, що це "завзятий ворог повсталого українського селянства", який перебував "на польській службі", був відомий "своєю участю в походах ... проти Московської держави", що він для досягнення своїх особистих цілей /"прагнув стати самодержавним монархом"/ застосовував "зрадницьку тактику", "жорстокі розправи", "провокаційні методи" у відношенні до українського народу ^{5/}.

Про Переяславський договір гетьмана Б. Хмельницького /з царем Олексієм/ безапеляційно сказано, що цей договір: "визначав собою союз українських феодалів з російськими ... і по суті юридично оформив початок колоніального панування Росії над Україною ^{6/}... /Підкреслення моє, - Н.К./.

Перед другою світовою війною Сталін докорінно змінив свої погляди. Він змушений був подіями дати змогу народам ССРСР згадувати їх національних героїв, з тим, одначе, щоб вчинки цих національних героїв не перечили тісному єднанню з Росією.

"Большая Советская Энциклопедия" 1955 і 1956 рр. про гетьмана Богдана Хмельницького й Переяславський договір дає вже зовсім інші відомості, кричуще суперечні з попередніми. Гетьман Богдан Хмельницький є вже героїчним провідником українського народу, він, виявляється, "здійснив віковічні мрії ... про возз'єднання України з братньою Росією" ^{7/}.

Переяславське віче, згідно з новими сталінськими настановами, вже "історичне зібрання українського народу", скликане гетьманом Богданом Хмельницьким, який робив це ніби "виконуючи бажання всього українського народу", що тоді "об'єднався з братнім руським народом" ^{2/}. /Підкреслення моє - Н.К./.

В інтересах власних агресивних задумів Сталін призабув уже про класові інтереси "февдалів" і став говорити про Україну й Московію одним поняттям народу взагалі, як також став виправдовувати й захищати царську політику інтервенції, інвазії, насильницького захоплення та приєднання до Росії чужих земель, нібито з метою загальносвітового економічного й культурного прогресу.

Як свого рода подарунок українському народові Сталін устанавлює в 1943 році бойовий орден Богдана Хмельницького трьох ступенів ^{9/}.

Викладене вище ні в якому разі не є відхиленням від теми статті, тому, що ця нова сталінська концепція історії України відразу ж увійшла у зміст великої кількості пісень українських поетів і композиторів. Особливо це виявилось характерно в опері "Богдан Хмельницький" /лібрето О. Корнійчука і В. Василевської з музикою К. Данькевича/.

Я не аналізуватиму тут цю оперу, не торкатимусь і того, чи й наскільки вона задовольнила самого Сталіна ^{10/}, - все це теми для окремих дослідів. Вважаю лише необхідним підкреслити, що спектакль опери "Богдан Хмельницький", підготовлений був спеціально, щоб показати його Сталінові на другій декаді українського мистецтва в Москві, був націлений перш за все на політичний ефект його /знаменний факт участі у творенні опери ім-позантної фігури О. Корнійчука - відомого письменника-драматурга і члена уряду/. Опера "Богдан Хмельницький", можна сказати, вперше, не тільки в Україні, але й узагалі в советській практиці, зайнялась таким безпосереднім відображенням сталінських історичних настанов, задумів і тверджень засобами музичного спектаклю. Вона вже заздалегідь, ще довго до советського офіційного ювілейного святкування воз'єднання України з Росією /святкування відбулось в 1954 р., вже після смерті Сталіна/, проводила ідею єдинодержав"я.

Не можна минути й ще одного моменту сталінської советизації національних мистецтв, а саме, факту використання в українській музиці загальносоветської й російської тематики, що повинно було демонструвати нібито співдружність советських народів, а насправді викликати плазування перед культурою "старшого брата" та упередження перед думкою про ізоляцію й відстоюванням самобутности. Я маю тут на увазі цілий ряд опер українських авторів: "Щорс" - Б.Н. Лятошинського, "Прапор червоний" - М.І. Вериківського, "Перекоп" - Ю.С. Мейтуса, В.П. Рибальченка і М.Д. Тица, "Від усього серця" - Г.Л. Жуковського, "Молода гвардія" - Ю.С. Мейтуса; програмна симфонія "Щорс" - А.Г. Свечникова, "Колгоспні дуети" - М.І. Вериківського та ін.

Уся подібна тенденція "соціалістичного змісту" мала своєю метою, за думкою Сталіна, трансформувати мистецтво народів ССРСР, активно переусвідомити його, очистити від "трухлявих традицій", наповнити його не тільки новою ідейною сюжетністю, але й "владно ввійти ... співдіючи ... перетворенню національної форми і засобів мистецької виразности" ^{11/}.

Ніколи не слід забувати, що Сталін був ініціатором і послідовним провідником:

"... злиття в майбутньому національних культур в одну загальну /і формою і змістом/ культуру з однією загальною мовою" ^{12/}/Підкреслення моє, -Н.К./.

І коли перед другою декадою українського мистецтва в Москві передовиця журналу "Советская музыка" /в 1951 р./ відзначувала:

"... відсутність ... великої змістовної національної симфонії" ^{13/},

то це було результатом якраз сталінської політики.

Крокування українських композиторів у ногу з офіційним сталінським курсом і навіть деякі зсунення у цей бік дістали схвалення й заохочення з боку партійно-советського керівництва. Композитори УССР одержали, порівнююче, достатню кількість почесних звань сталінських лавреатів: Л.Н. Ревуцький, Б.Н. Лятошинський /двічі лавреат/, Ю.С. Мейтус, А.Г. Свечников, А.Д. Ти-

липенко, Клебанов та ін.

.x x
 x

Смерть Сталіна, перехід влади до т.зв. колективного керівництва, XX з'їзд партії і, нарешті, сенсаційні події розвінчання Сталіна не могли, звичайно, не відбитися на музичнім житті України. Новий курс, правда, сприймався ще дуже невпевнено, навпаки, але все ж таки, в загальному, всі вже знали, що Ленін стає центральною фігурою сучасності, поруч із збірним іменем партії. До цих двох об'єктів і звернулись автори пісень - мистецтва, що завжди відрізняється особливою чутливістю до політичної температури:

"Розум партії нам світить
У майбутні ясні дні,
Маяками комунізму
Сяють Ленінські вогні.
Ми від радості співаєм,
Наші нові пісні,
Як же нам тай не радіти, -
Сяють Ленінські вогні" 14/

Колишні сталінські лавреати або кололауреати виявили тут особливо прискорені темпи "переключання". Композитор А.Я. Штогаренко на зустріч XX партійному з'їздові дав дві пропагандивні поеми: "Партії слава! та "Зійшла комунізму зоря", у яких говориться:

"Про безмежну любов до комуністичної партії,
про непорушну дружбу російського й українського
народів" 15/.

Композитор К. Данькевич підніс XX з'їздові урочисту оду під назвою: "Нас осяє Ленінський прапор".

На ці взірці рівняються й інші композитори пісенного жанру.

Атмосфера розвінчання культу особи Сталіна, що ще до недавнього був "кращим другом мистецтва", яка /атмосфера/ постала на з'їз-

ді й особливо після з'їзду, на деякий час внесла повну розгубленість у ряди діячів мистецького фронту. В Україні /як і в інших республіках/ майже не було автора, що, чи то через страх, чи то з міркувань кар'єри та особистої політичної благонадійності, не писав би пісень про Сталіна, - і от вся ця, а також зв'язана з нею музикальна література, раптом повинна була піддатись остракізмові. Сталінські лауреати навіть відчували себе незручно. Порушились звичні поняття, прагнення, побут. Грунт під ногами став непевним. Деякі явища були впрост незрозумілі. Раніше, наприклад, присвячувались твори окремим провідникам, всіляким "залізним наркомом": Ворошилову, Кагановичу, Єжову і т.д.; потім їх всіх затьмила фігура Сталіна, але все це було зрозумілим. Безсумніву, ряд авторів, за старою звичкою, готовий був прославляти нового господаря, Хрущова, тим більше, що він, як-не-як, був свій "український", але цього не вимагалось, а безіменний анонім - Партия, якимось ще не сприймався, як об'єкт для творчості. Але ось інший факт: в партійних часописах і у "Правді" почали з'являтися замітки про нові погляди на мистецтво. Центральний орган ЦК партії навів, наприклад, матеріал, в якому говориться про своєрідну манеру та індивідуальність советських композиторів /С. Прокоф'єв, Д. Шостакович, А. Хачатур'ян та ін./, до яких був віднесений і український автор К. Данькевич; тим самим, ніби, заохочуючи їх на нові "дерзання". Навіть про соціалістичний реалізм раз чи два проскочило в газеті, хоч і туманно. Такі явища в советській дійсності настільки дивні, що вони могли внести чималу плутанину в голови советських майстрів мистецтва.

Тепер ми вже знаємо, що цього не сталося. Скреслення творів, присвячених Сталінові, ще не встигли спричинитися до ліквідації Сталінського духу. Центральна й українська советська преса останніх літ цілком ясно каже нам про те, що принципові проблеми й питання советського мистецтва взагалі залишились неперушними. Залишилися ті ж самі вимоги партійності, монументальності, відбиття соціалістичної реальності, завдань, зв'язаних безпосередньо з перемогою комунізму. Слід підкреслити, що переважна більшість українських советських музичних діячів на-

стільки, мабуть, добре знала советські умови, що або зовсім не вважала за потрібне перебудуватись, або робила це з великою обережністю, мляво, повільно, постійно поглядаючи в бік партійного курсу. Цим пояснюється характер ідейної тематики й насиченості, котра, відкинувши лише безпосередні посвяти й адресування Сталінові, залишалась у суті справи такою ж сталінською, як була до смерті диктатора. Основною темою сучасної української "національної" музики залишається й тепер: Україна, воз'єднана, в єдиній советській державі /СССР/. Про це говорять: нова опера Ю. Мейтуса "Зоря над Двиною" з центральним образом большевицького комісара; музична драма "Назустріч сонцю", що над нею тепер працює композитор А.І. Кос-Анатольський - на сюжет об'єднання українських земель. Одним словом, як говорить Тичина в своїй пісні:

"Москва, Київ, Грузія й Урал -
Вся неосяжна Мати-Батьківщина!" 17/

Буде справді до речі тут пригадати, що головний успіх К. Данькевича і його опери "Богдан Хмельницький", що відтворює сталінську фальсифікацію української історії, випав уже після смерті диктатора, коли святкувалось 300-ліття Переяславської угоди з московським царем Олексієм / у 1954 р. / і коли вже опера, у другому варіанті, задовольнила б і самого Сталіна, оскільки всі виправлення робились за його вказівками, що він їх давав ще в 1951 році.

Українські композитори, навчені гірким досвідом сталінських часів, боячись опрацьовувати сюжети національні, приділяють, як і раніше, багато уваги сюжетам російським і загально-советським. Показові в цьому сенсі опери: "Слава" - М.І. Вериківського, "Браття" - Г.Л. Жуковського, "Як закалялась сталь" - Юхновського, "Дівчина і смерть" / за Горьким / - В.Н. Нахабина; балети : "Ростислава", що відтворює тему "Китежа" - Г.Л. Жуковського, "Данько" - В.Н. Нахабина /за Горьким/; симфонічні поеми: "Герої Потемкіна" /до 50-ліття повстання Чорноморської фльоти/ - Домінченка, "Олександр Матросов" /герой останньої советської війни/ - Киранчева, "Алтайська сюїта" -Г.П. Та-

Партійно-советське керівництво України має в своєму розпорядженні багато різних засобів, як карального, так й заохочувального характеру, щоб забезпечити потрібні цьому керівництву декларації й практичні роботи українських майстрів мистецтва.

Було б великою помилкою не помітити, що почесні звання, ордени, грошові нагороди, встановлені в досить широких розмірах свого часу ще Сталіном, і які діють ще й тепер, дають свої висліди та успіхи в советизації мистецтва, чинять чималі зрушення та зміни в душах робітників мистецтва, що за своєю психікою мають особливу слабкість до піднесення й популяризації свого творчого імени. Большевики добре навчилися грати на цих людських струнах, а тому нема тут нічого дивного, що й серед музик України є люди, що не тільки за страх, але й з інших міркувань /головним чином задля кар'єри/ воліють бути застрільниками у справі советизації українського музичного життя. Як на один переконливий і показовий приклад, я хотів би вказати на діяльність композитора К. Данькевича. Перші більш-менш вичерпуючі відомості про нього з'явилися у зв'язку з появою його балету "Лілея" в 1939 р., тобто вже після першої декади українського мистецтва. Але ім'я К. Данькевича покищо лише побіжно згадується у пресі. Щойно перед другою декадою українського мистецтва в 1951 р. К. Данькевич привернув до себе увагу советської громадськості, особливо у зв'язку з влученням у декадні спектаклі його опери "Богдан Хмельницький"^{21/}. Ця опера попала під критичний обстріл "Правди" /головним чином через ідеологічні помилки сюжетної побудови, що не відповідала в повній мірі Сталіновим поглядам/, але композитор, все ж таки звернув на себе увагу, і як підприємлива людина у справі советизації /зумів притягти до своєї праці таких літературних асів, як О. Корнійчука і В. Василевську, взявся виявити у новім сталінській пляні історичне минуле України/, і як, безсумніву, помітний композитор. А все ж таки офіційної ставки на К. Данькевича ще не було й у Велику Советську Енциклопедію 1951-52 р. він влучений не був^{22/}. Загальносоюзного масштабу К. Данькевич набув з часу святкування в СРСР ювілею Переяславської угоди, в 1954 р., коли вийшла вже

друга редакція опери "Богдан Хмельницький", що зайняла місце в репертуарі багатьох оперових театрів ССРСР. К. Данькевич дістає звання народного артиста ССРСР і з цього часу входить у склад корифеїв советського музичного мистецтва. Велика Советська Енциклопедія 1955 р. вже згадує про оперу "Богдан Хмельницький", як про досягнення музичного мистецтва, й уміщує фотографічну світлинку з постановки опери / в Київському театрі / поруч з видатними советськими оперовими спектаклями ^{23/}. Часопис "Правда" 1956 р. ставить ім'я К. Данькевича в одному ряді після С. Прокоф'єва, Д. Шостаковича і А. Хачатур'яна, як советських композиторів із своєрідною мистецькою манерою творчості ^{24/}. К. Данькевич розгортає також інтенсивну публіцистичну діяльність, як журналіст і як промовець, акцентуючи особливо слабкі місця української музики та необхідність поправки цих явищ у советському дусі. Так, в 1955 р. К. Данькевич дає негативну оцінку стану української симфонічної музики ^{25/}, в 1956 р. скаржиться, що українська музика взагалі відстає від сучасних політичних завдань:

"Мало, прикро мало займаємося ми сучасною тематикою" ^{26/}.

Влітку 1956 р. партія передала К. Данькевичові найвідповідальніше становище на українському музичному фронті і на останньому 3-му з'їзді композиторів України він був "вибраний" головою управи Союзу советських українських композиторів ^{27/}.

В останній час ім'я К. Данькевича стало відомим і за кордоном ССРСР. Зовсім недавно з'явилось повідомлення, що американські кола, які займаються справами культурного зв'язку й обміну з ССРСР, висловили виразне бажання запросити у США провідних композиторів ССРСР: Д. Шостаковича, Д. Кабалевського, А. Хачатур'яна, а також композитора К. Данькевича ^{28/}.

За час з 1954 р. К. Данькевич, таким чином, зробив блискучу кар'єру, варту заздрощів советського, тим більше національно не-російського музиканта.

Оцінюючи об'єктивно діяльність К. Данькевича, перш за все впадає в вічі велика подібність його особи з композитором І. Дзержинським, що свого часу про нього багато писалось. К. Дань-

кевич, правда, тактовніший, витриваліший, м'якший у зносинах з людьми, але, як композитори, обидва вони однакові. Обидва, безсумніву, здібні люди, але обидва щодо музики роблять ті ж самі помилки, виявляють небажання серйозніше вчитися і займатися майстерством, при чім своєї слабкості обидва автори мають відвагу вважати за нові засоби й навіть за принципові явища у советському мистецтві. Якщо прочитати сучасну критику творчості І. Дзержинського /хоч би в журналі "Советская музыка"/, то вона цілком підійшла б і до оцінки музичних праць К. Данькевича. У всякому разі можна сказати, що популярність обох цих авторів здобувалась політичними, публіцистичними, чисто партійними, а не мистецькими їх якостями.

Однак К. Данькевич і деякі його однодумці та наслідувачі /вони теж терплять на протиріччя/ творять меншість, переважна ж більшість українських музичних робітників дотримуються партійного курсу /раніше Сталіна, тепер Хрущова/ з міркувань страху, збереження особистої безпеки. Вони, приймаючи навіть активну участь у советизації українського мистецтва, роблять це, щоб прикрити себе, застрахуватись від можливих ударів, від обвинувачень у політичних гріхах та викривленнях партійної лінії. Це стосується особливо старшого й найстаршого покоління, свідків "національно-демократичних" погромів, і тих, що самі потерпіли від них тільки тому, що вони українці й органічно пов'язані зі своєю національною батьківщиною. Над цим поколінням ще й тепер тяжіє недовірливість партії. За прикладами нема потреби ходити далеко. Так, композиторові М. Вериківському робиться докір за те, що для частини його творів:

"...характеристичний відхід від сучасності, споглядальне замилювання минулим" 29/.

Видатному фольклористу України - музичному діячеві Ф. Колессі і за його життя і після смерті залишено "ярлик", що його праці:

"... не були вільними від методологічних помилок" 30/.

себто від поглядів тільки тому ніби помилкових, що вони не відповідали офіційному курсові партії.

Знаменна у цьому відношенні повна змін історія життя одного з стовпів українського музичного мистецтва - композитора Пилипа Козицького. У Великій Советській Енциклопедії 1938 р. його ім'я фігурує серед видатних українських майстрів: Л. Ревуцького, В. Косенка, Н. Коляди, Б. Лятошинського ^{31/}. Але ось у ВСЕ 1941 р., в статті "Українська музика", де перераховані всі більш-менш відомі українські музичні автори, про П. Козицького нема згадки ані одним словом. У 1951 р. перед другою декадою українського мистецтва в Москві, журнал "Советская музыка" знову ставить ім'я П. Козицького в ряд видатних майстрів старшого покоління ^{32/}. Незважаючи на це вже в 1952 р. в ВСЕ, в замітці про композитора Р.М. Глієра, де названі учні останнього, про П. Козицького нічого не говориться, хоч він також належав до учнів Р. Глієра й до того до найзаметніших його учнів ^{33/}. Ще дивнішим є факт відсутності П. Козицького в Великій Советській Енциклопедії 1953 р. на літеру "К" ^{34/}. В советській дійсності нема нічого випадкового й люди, що добре знають советські порядки, відразу ж зрозуміють, що у відтинках часу 1943-1951 та 1952-1954, композитор П. П. Козицький мав великі неприємності, що були достатньою причиною для большевиків, щоб вилучити ім'я Козицького зі сторінок Енциклопедії. Гадаю, що не важко зрозуміти й ті моральні переживання, що їх довелося витерпіти одному із старших діячів України. В 1954-55 р. П. Козицький знову з'являється на советській музичній арені. Ми довідуємось навіть, що він займає високе становище Голови управи Союзу композиторів України, але й тут ще нема кінця. Всередині минулого 1956 року Козицького усувають з голівства і його місце займає вигідніший для партії кандидат-композитор К. Данькевич ^{35/}. Така щербата доля советська.

Не меншу підозру викликають у влади й усі ті, що займаються питаннями музичного формотворення; охарактеризовані як "формалісти", вони вже не виходять із цієї рубрики. Виразний приклад - композитор Б. Лятошинський, що час від часу "виявляє" свої грішні "формалістичні тенденції" ^{36/}.

На перший погляд, нібито, дивно, що ці "підозрілі" автори дістають і звання, і премії, і нагороди, але в умовах советсь-

кого життя подібні явища є звичні і "нормальні". Заохочення завжди має пропагандивну мету, звичайно воно зв'язане з якоюсь кампанією про "перебудову", про "поверот" у творчості й це зовсім не перешидує потім знову накидатися з суворою й лютою партійною критикою навіть на сталінського лавреата, як це, наприклад, було з українськими авторами Б. Лятошинським, І. Жуковським, Ю. Мейтусом та ін.

Советська влада грається з працівниками мистецтва у знайому гру кішки й мишки, що набуває часто трагічне забарвлення.

Перед тим тут говорилось, що найстарші українські композитори показували приклад у советизації української музики, - тепер є зрозумілим чому, з яких важучих та обґрунтованих причин якраз найстаршим майстрам доводилось і ще доводиться це робити. Обставини змушують користуватися такими советськими засобами й прийомами як самокритика, покаяння, "перестраховка", "комуфляж" та іншими ганебними явищами советського побуту.

х х
х

Було б, однак, помилкою робити із усього, що тут було сказано, висновок про цілковиту перемогу режиму Сталіна й його колективних наступників. Советська дійсність занадто протирічлива, щоб остаточно ліквідувати всі підземні течії, якби не намагались цього большевики. Головна й підставова тема советської творчості - советський патріотизм - занадто надумана, штучна, тенденційна та фальшива, щоб притягнути до себе майстрів національного мистецтва, а тому, поруч з цією офіційною темою, в СРСР існує фактично дсмінуюча тема національної батьківщини, що органічно наявна у свідомості всіх робітників мистецтва національних республік. Як це не виглядає парадоксально, але саме національна політика советської влади дає багато можливостей для виявлення цього національного духу. Сталінська доктрина про загальносоветську культуру, зустрівшись з національно-визвольними прагненнями підсоветських народів, змущена була спиратись на паліативи: "соціалістичне за змістом і національ-

не формою" мистецтво. Але й це на практиці виявилось справою, багатоманітною на наслідки. Висунення України на міжнародну арену, необхідність широких показів національної української творчості та її виконання лише офіційно говорило про "перемогу ленінсько-сталінської національної політики", неофіційно ж це свідчило про її слабкість у вразливих місцях, оскільки змушувало владу допускати прояви національної самобутності, національних особливостей. А де є ці прояви, там неодмінно є й ідеї національно-визвольного й національно-відроджувального характеру, які ведуть вже до зламання сталінської схеми: національного формою і соціалістичного змістом. Все ж таки для правильного врахування й використання всіх можливостей, що були до диспозиції, щоб показати справжню душу українського мистецтва, треба було не тільки розуму, але й сміливості, стійкості. До честі музичних діячів України слід віднести й те, що вони, маючи так обмежене поле діяльності, незважаючи на небезпеки своїх дій, досягли величезних наслідків у створенні зразків українського національного мистецтва, що не обмежувалось лише збереженням фольклорної основи, але захопило й царину ідейного змісту. Тема національної батьківщини, у відрізненні від советської "родіни", притягала до себе всіх українських майстрів, у тім числі й музикантів-партійців та "білпартійців", хоч вони, виконували завдання партії. Занадто вже глибокі були національні коріння.

За період сталінський і післясталінський /у зв'язку з пом'якшенням режиму, що почав ще й давати великі обіцянки/ музична творчість советської України має чималий багаж творів, звернених до історичних, побутових, природних об'єктів та лвищ українського національного життя, при чім цей матеріал абсолютно перевищує і кількісно і особливо якісно твори, написані на советську тему.

Величезне місце займають опрацювання пісенно-танцювального українського фольклору найрізноманітніших циклів і жанрів для різноманітного виконання: хори, ансамблі, сольо вокальне та інструментальне; в цих царинах працювали і продовжують працювати дослівно всі композиторські сили УРСР.

З оригінальних національних українських творів на українську тематику звертають на себе увагу / як закінчені, так і ті, що ще в роботі/: опери - "Мілана" - П.І. Майбороди, "Ілюнка" - М.І. Вериківського, "Довбуш" - С.Ф. Людкевича; балети - "Лілея" - К. Данькевича /перший на національну тему/, "Маруся Богуславка" - А.Г. Свечникова, "Хустка Довбуша" - А.І. Кос-Анатольського; симфонічні твори - "Українська рапсодія" - В.А. Барвінського, "Козак Голота" - П.Е. Козицького та ін.

Багатим джерелом для музичної творчості виявилась українська поезія, класична спадщина Шевченка, Франка, Лесі Українки. Шевченко музично відбитий майже повністю. Можна вказати на такі опери: "Сотник" і "Наймичка" - М.І. Вериківського, "Гайдамаки" - Ю.С. Мейтуса, В.П. Рибальченка і М.Д. Тица; симфонічна поема "Тарас Шевченко" - К. Данькевича, кантата "Заповіт" - Б. Лятошинського, його ж музика до кіно-фільму "Тарас Шевченко", а також багаточисельні хори й романси на шевченківські тексти Л. Ревуцького, А.Я. Штегаренка, Ю.С. Мейтуса та ін.

На сюжети І. Франка вирізняються опери: "Золотий обруч" - Б. Лятошинського, "Украдене щастя" - Ю. Мейтуса; симфонічна поема Колодуба "Великий каменярь", хори й романси Л. Ревуцького, Б. Лятошинського та ін.

Поезія Лесі Українки дала тему для балету "Лісова пісня" - М.А. Скорульського та для хорів і романсів інших українських композиторів.

Видатний музикознавець Ф. Колесса залишив цінні праці про мистецтво Шевченка, Франка, Лесі Українки.

В музично-творчій і музично-критичній площі увіковічнюється музичними діячами України й ім'я основоположника сучасної української музики - М. Лисенка. Композиторами Л. Ревуцьким і Б. Лятошинським зроблені редакції та оркестровки Лисенкових опер "Тарас Бульба" й "Енеїда", Ф. Колесса написав монографію про життя і творчість М. Лисенка 37/.

Таким чином і в совєтській Україні зосереджено велике національне багатство у різних царинах, видах і жанрах музичної творчості. Це є крадим, наглядним і переконливим доказом вічної життєвості і провітання національної думки й духових прагнень творчих представників українського народу, яких не в силах

будуть перемогти також і сталінські недобитки-діядохи.

Бібліографічний показник

- 1/ "Советская музыка", № 5, 1951 р., стор. 90-92;
- 2/ Там же;
- 3/ Тут і в інших місцях, перерахуючи музичні твори, автор користувався журналом "Советская музыка" за 1951, 1955 і 1956 рр.
- 4/ "Советская музыка" № 5, 1951 р., стор. 90-92;
- 5/ Большая Советская Энциклопедия, 1935 р. т.59, гасло "Хмельницкий".
- 6/ Там же;
- 7/ БСЭ, 1950 р., т. 5, "Богдан Хмельницкий";
- 8/ БСЭ, 1955, т. 32, "Переяславский договор";
- 9/ БСЭ, 1950 р., т. 5;
- 10/ Тих, що цікавяться оцінкою опери "Богдан Хмельницький", відсилаємо до журналу "Советская музыка" №№ 6 і 7 за 1951 р.;
- 11/ "Большие достижения и новые задачи", газета "Советское искусство", 5.12.1951 р.;
- 12/ С т а л и н . Сочинения, т. 12, стор. 369;
- 13/ "Советская музыка", передова в № 6, 1951 р.;
- 14/ Журнал "Україна", Київ, № 5, 1956 р.;
- 15/ Журнал "Вітчизна", К., № 1, 1956;
- 16/ Журнал "Советская музыка", № 5, 1956 р., стор. 59;
- 17/ "Вітчизна", № 5, 1956 р.;
- 18/ "Советская музыка", № 3, 1956 р., стор. 62-67;
- 19/ "Вітчизна", № 3, 1956 ;
- 20/ "Вітчизна", № 5, 1956 ;

- 21/ "Советская музыка", № 6, 1951;
 - 22/ БСЭ, 1952 р., т. 13;
 - 23/ БСЭ, 1955 р. т. 31, гасло "Опера";
 - 24/ "Советская музыка", № 5, 1956;
 - 25/ Там же;
 - 26/ Газета "Советская культура", 8.5.1956 р.;
 - 27/ "Вітчизна", № 5, 1956 р.;
 - 28/ Газета "Новое русское слово", 8.7.1956 ;
 - 29/ БСЭ, т. I, 1951 р. Вериковский;
 - 30/ БСЭ, т. 21, 1953, Колесса;
 - 31/ БСЭ, т. 33 і т. 40, 1938 р.;
 - 32/ "Советская музыка", № 6, 1951 р.;
 - 33/ БСЭ, т. 11, 1952 р. "Глиэр";
 - 34/ БСЭ, т. 21, 1953 р.;
 - 35/ "Вітчизна", № 5, 1956 р.;
 - 36/ БСЭ, т. 25, 1954 р., "Лятошинский";
 - 37/ Дані взято тут і в інших місцях з журналу "Советская музыка" за 1951, 1955 і 1956 рр.
-

С. Підгайний.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОМУНІЗМ

Ми далекі від тієї думки, що не слід приділяти цій проблемі уваги лише тому, що цю доктрину за її adeptами криво пере-креслило саме життя, бо виходимо з позиції інтересу нашого не до минулого, а саме до майбутнього української нації, її боротьби за незалежність. Тому саме ми й тримаємося цілком іншого погляду.

Поняття " український націонал-комунізм", як певна концепція в історії української політичної думки, не є сьогодні твердо ustalеним в нашій історичній науці. Дати правильне визначення суспільно-політичному явищу, що ми його називаємо українським націонал-комунізмом, потрібно з багатьох причин. Поперше, тому, що під його крилом і захистом виросла частина української революційної інтелігенції, що наповнила своєю діяльністю певний важливий відтинок найновішої історії України, подруге - тому, що саме націонал-комуністична течія в КП/б/У була тим напівлегальним штабом української самостійницької думки, була центром, навколо якого в короткий час зосередилися діячі української культури 20-х, 30-х років, шукаючи форм для здійснення революційно-національних ідеалів України. В умовах большевицької окупації це мало й має не мале значення.

Вплив цієї течії за умов втраченої української державности на українську культуру, зокрема літературу, був великий, і коли сьогодні ставлять питання - О. Корнійчук чи М. Куліш, і звичайно приймають М. Куліша, а засуджують Корнійчука, то роблять звичайнісіньку помилку, бо треба сказати : і не весь Куліш і не Корнійчук.

Ми говоримо про український націонал-комунізм як про певну концепцію нашої української політичної ідеології.

Ми говоримо про український націонал-комунізм, як про певний відлам української демократії, що зрікся основ класичної демократії й прийняв вульгарну концепцію Карла Маркса про диктатуру пролетаріату та концепцію Леніна про монопратію і спекулятивну теорію переростання демократичної революції в соціалістичну. Ми говоримо про український націонал-комунізм, як про антитезу до класичної демократії з одного боку й до інтернаціоналістичної негації націй К. Маркса - з другого; як антитезу до науки Маркса про світову комуністичну революцію і світову комуністичну культуру.

Ми говоримо про український націонал-комунізм, як про своєрідну українську концепцію, яка розглядала суспільно-економічний розвиток людства й українського народу з властивих цій концепції позицій.

Ми абсолютно далекі від думки, що це лише перелицьований на український зразок московський більшовизм чи Марксів комунізм. Націонал-комунізм і не те, і не друге: не випадкове, так собі баламутство, а таке саме закономірне явище, що може мати місце і в Іспанії, в Китаї, в Канаді, Франції чи деінде.

Але знов же не таке саме, тільки своєрідне, оригінальне, тільки українське, бо той, хто розглядає постання й поширення комуністичної ідеології, як явище наносне, як лише "руку Москви" - той помиляється.

Ідея комунізму, це новітня, поновлена Марксом ідея вічно недосягнутого й принадного людським створінням щасливого Ельдорадо. Там, куди навідується голод, мор, злидні, руїна і біль, ця ідея полонить "шукачів правди і справедливості", і вони перші стають її жертвами, ведучи за собою бідних, убитих горем і злиднями людей. Немає сумніву, що після того, як на одній шостій суходолу з Москвою на чолі, під прапором цієї ідеї створився певний штаб світової розкладницької праці, ця ідея фінансується і всіляко підтримується тайними і явними агентами Москви.

Але там, де немає передумов, там не немає трагізму, там комунізму немає.

Отже твердимо, що український націонал-комунізм є історично-закономірним явищем розвитку українського історичного процесу, і причиною виникнення цієї концепції була загальноісторична ситуація України доби першої світової війни й тієї загальнополітичної кризи, а втім і принципів класичної демократії та української, що ми є її свідками ще й сьогодні на континенті між двома океанами.

Доктрина українського націонал-комунізму почала складатися в процесі української демократичної, національно й соціально визвольної, революції.

Націонал-комуністична течія, поставила за свою мету збудування української соціалістичної національної держави, виходячи з настанови про диктатуру українського пролетаріату й української комуністичної партії, що будучи на їх думку авангардом найпрогресивнішої класи молоді української нації, мала створити для цілого українського народу найкращі, найраціональніші, найпрогресивніші умови її розвитку.

" О Україно моя: Ти гордість і надія моя: Пролетарі твої діти: - писав один з національних ідеологів цієї течії, Василь Елан-Блакитний.

"Церкви старовинні - в повітря.
Вишневі садки - під сокиру.
Прорвати Карпати тунельом
Динамітом пороги Дніпрові.
Гей, Сивий, вже бачу тебе я
У щорах камінних - у шлюзах".

писав той самий Блакитний.

Динаміт, бетон, залізна диктатура української комуністичної партії й українського пролетаріату мусіли на їх думку забезпечити українській нації неосяжні перспективи "Голубої Савої", "Голубої далі", "Весняної казки", "Загірної комуни", ім'я яким "український азіатський ренесанс".

Тільки викинувши на смітник - думали українські націонал-комуністи - українську традицію, "ідеальну просвіту" з її назадняцтвом, малпуванням, з її страхом дерзати, разом з усіма рабськими звичками й старими віруваннями, можна збудити укра-

їнську націю і вивести її на широкий шлях національного, політичного розвитку. Тому не тільки можна в ім'я такої величної ідеї, а й слід розстріляти свою рідну, але стару традиційну матір. В цьому, а нічому іншому зміст програмової для націонал-комунізму. В цьому, а нічому іншому зміст програмової для націонал-комунізму новелі Хвильового "Я".

На їх думку "Азіятську Хахландію" і "темну малоросійську ніч" мусимо знищити, "дрібнобуржуазним дурачкам і егоїстам не віддамо країни" /М. Хвильовий/, тому петлюрівці-повстанці з Солонського яру - бандити. Бо вони хоч і рідні, але традиційні, автокефальні і не поділяють тих високих ідей, що за їх допомогою Україна мусить стати великою, могутньою, незалежною, морською державою.

Відомі нам "ідеї" пролетаріату реклямували вони - і без московського диригента". І коли М. Хвильовий радив тікати від Москви, то не тільки тому, що це окупант, а ще й тому, що "Москва сьогодні є центром всесоюзного міщанства", бо Москва, як і ціла Росія, без Сибіру, "по суті не бачила жовтневої революції, її героїчної боротьби".

Тільки українська молода нація, тільки український пролетаріат і його комуністична інтелігенція є, на думку націонал-комуністів, справжніми носіями великих революційних соціалістичних ідей, і їм нема чого орієнтуватися на центр всесоюзного міщанства, на московських задріпанок.

Їм треба орієнтуватися "прямо на себе й на Європу, але не на Європу Шпенглера!", що на вигасанні, що гние, до якої вся наша ненависть", а на Європу "грандіозної цивілізації, Європу Гете, Дарвіна, Байрона, Ньютона, Маркса і т.д. і т.п. Це Європа, без якої не обійдуться перші фаланги азіятського ренесансу" /М. Хвильовий/.

Отже з усього цього випливає це одне, що український націонал-комунізм є тією своєрідною українською політичною течією, що в умовах розвитку революційних, національно-соціальних визвольних змагань, вибрала для себе шлях, що не перетинався б, не стикався б, не йшов би врозтіч з тоталітарним напрямком повсенного часу. Національний комунізм обрав для себе цей шлях не тільки з тактичних, але й програмових засад, він став

на цей шлях ніби передусім тому, щоб вибороти для України незалежність, а для української нації добробут, щастя й культуру, розбудовану на принципах української соціалістичної й комуністичної ідеології.

На початку 1920 року Володимир Винниченко писав у листі до Мазуренка, що він повернеться в Україну, але застерігав, що він стоїть "на комуністичній платформі не тільки тактично, але й програмово". І аж до 1933 року В. Винниченко писав листи до ЦК КП(б)У і ВКП(б) з проханням про дозвіл повернутися в Україну, - завсіди "присягаючи, що він комуніст - водночас зізнаючи, що наша національна політика неправильна", як про це говорив культпроп ЦК КП(б)У - Н. Попов. Саме тому В. Винниченка і не пустили, а якби і пустили, то розстріляли б, бо він не інтернаціоналіст-комуніст, а націонал-комуніст, а Москві доволі було мороки з тими, що вже були у них вдома.

Вади, помилковість своєї доктрини не хотіли бачити українські націонал-комуністи, а тому дійсність, звичайна сіра дійсність, а не "голуба даль" почала їх бити від народження аж доки руками "сволочи, що влізла в святая святих", їх не зліквідовано зовсім. Бо дійсність була інша, і як тільки цей націонал-комуністичний відлам української демократії став на власні ноги, себто виламався з демократичного фронту української демократичної революції, репрезентованої Симоном Петлюрою, він, цей відлам, негайно опинився між молотом і ковадлом, та хоч і лишив по собі добре видимий слід, хоч і створив культурно-національні цінності, мусів загинути, перекресливши власною долею ним же виплекану ідею комуністичної незалежної української держави.

Ця ідея важлива для нас тим, що вона не була комуністичною в першу чергу, а національною. Комуністичне в ній було більше від "духу часу", а не як мета, самоціль, путь. То було тільки захоплення, нав'язане подіями поточного життя, чисто революційне явище, мета і зміст якого - незалежна Україна.

Зупинимось на історії оформлення цієї течії і її доктрини у процесі національно-визвольної революційної боротьби в Україні.

Для нас немає ні "шумськістів", ні "розламовців", ні "хвильовізму", ні "волобуєвщини", ні навіть "яворщини" з деякими

застереженнями, - себто з нашої точки погляду немає цих елементів, як самостійних і незалежних явищ у суспільно-політичному процесі України, а є лише цілість усього цього й ця цілість ми і називасмо українським націонал-комунізмом, що хотів те, що перед тим Україна мала, але втратила. Для нас немає окремо існуючих елементів тієї самої концепції, розчленованої московським більшевизмом лише з метою, щоб легше впоратися з цим ворожим йому напрямком. Це розчленування було лише тактикою боротьби: бити поодиночі, але розбити й зліквідувати всіх.

Тому ми й не примушесмо себе шукати в тих елементах істотних різниць. Вони можуть бути, але дуже незначні, можуть бути деякі специфічні нюанси, які властиві й природні кожній політичній течії, якою би вона ортодоксальною не була.

Тому ще раз твердимо, що українська націонал-комуністична течія народилась і оформилась у добі між двома війнами як національна, а не інтернаціональна комуністична концепція, як антитеза до класичної демократії, як антитеза до української демократії, її стратегій і тактики в українській демократичній революції.

Творці цієї концепції виступили проти української демократії педедусім тому, що, на їх думку, українська демократія не здатна була підпорядкувати розбурхану стихію революційних народніх мас, не здатна була спрямувати ті маси, неважно якими способами чи методами, на боротьбу за побудову незалежної національної соціалістичної держави. Ця доктрина народилась і виросла з ідеї сильної руки й кованого чобота, а її адепти вважали за єдиноправильну тактику в революції - безоглядну рішучу диктатуру.

Цілком не випадково, що ця концепція українських комуністів здобуває собі прихильників саме після перемоги й закріплення за собою влади, найнечисленнішою партією в Росії, якою в революцію вступила большевицька партія.

Перемога диктатури, з проголошенням найширших, найдемократичніших і найлюдяніших гасел і обіцянок, у які так легко вірить недосвідчена людина, служила і для українських комуністів за взірць, як треба, якими засобами і шляхами можна побудува-

ти незалежну українську та ще й комуністичну, чи соціалістичну державу.

Історіософічна ідея українських націонал-комуністів, як і комуністів цілого світу, була майже та сама. Отож і не випадково, що спекулятивна ідея Леніна про переростання демократичної революції в соціалістичну була не чужа й українським націонал-комуністам. Більше того, вона цілком відповідала їхній тактиці. Тому вони передусім прикладають рук, щоб "поглибити" українську демократичну революцію. Українські націонал-комуністи взялися "поглиблювати" українську демократичну революцію, вносячи хаос і нелад, та прикладали всі зусилля, щоб самим стати на чолі всього того розбурханого моря, щоб спрямувати в належний бік його потоки. Вони прикладали максимум сил, щоб очолити цей цілий рух, підпорядкувати собі всі партії і підпорядкувати маси. А ставши на цей шлях, вони наразилися на спротив демократичних сил. Тому вони одверто виступили проти української демократії та заперечували її. Та, не маючи досить сил і не підтримані масами, при безнастанній рішучій збройній і пропагандивній боротьбі з боку Москви, з її ідеями всесвітньої федерації і революції, ходом історичних подій стали в ролю союзників Москви.

Не довіряючи московському більшевизмові, але й не маючи виходу, вони приймали всерйоз заяви Леніна "про самовизначення, аж до відокремлення".

Бачучи колосальний розмах національно-визвольної боротьби українського народу, до того яскраво демократичний, та навіть соціалістичний характер цього руху, як російські комуністи, так і ЦК РКП/б/ на початку не мали одностайно анексистської лінії щодо України.

У той час існувало в ЦК РКП/б/ три течії щодо ставлення комуністів московської верхівки до України. Перша на чолі з Леніном і Троцьким - течія безумовної окупації України. Друга, на чолі з Х. Раковським - вимагала для України широкої національно-культурної автономії, з мінімумом ревізіцій і обсадженим тільки важливо стратегічних пунктів окупаційною армією, та з віддачею найвідповідальніших постів у руки російських комуністів.

І нарешті третя вважала, що захоплювати Правобережну Україну взагалі неможливо, а на Лівобережній Україні треба створити самостійну українську державу, з мінімумом росіян в апараті тієї держави.

Українські націонал-комуністи розраховували на можливість перетягнути на свій бік бодай частину українських революційних мас, на згадану розбіжність у поглядах ЦК РКП/б/ щодо України, і нарешті навіть на те, що Москва не наважиться на окупацію України з огляду на світову опінію, бо ж Україна була справді соціалістичною республікою з комуністичним українським урядом на чолі.

Українські націонал-комуністи, народились як лівий відлам української партії соціалістів-революціонерів, що в травні 1918 року на чолі з О. Шумським, А. Заливчим і Гр. Михайличенком створили нову партію соціалістів-революціонерів-боротьбістів, додавши до старої назви "боротьбісти", що й об'єднались 1919 року з таким же відламом української соціал-демократичної партії на чолі з Юр. Мазуренком. Протягом року ці два відлами боролися за опанування масами, все більше наближаючись до новоствореної, у противагу УНР, УССР.

Цілковито не випадково було те, що коли в березні 1919 року в Харкові відбувся 3-й з'їзд рад селянських і робітничих депутатів, що затвердив конституцію УССР як самостійної соціалістичної української республіки, саме тоді і там же відбувся з'їзд української партії соціалістів-революціонерів "Боротьбістів" зі згаданими особами на чолі. Ця партія перейменовується на партію українських соціалістів-боротьбістів-комуністів. Не випадкове й об'єднання цієї партії з відламом УСДРП, так званими "незалежними", того ж таки 1919 року в липні місяці. І нарешті цілковито не випадкове було й те, що ці два відлами українських соціалістів об'єдналися, ураховуючи бодай на папері існування Української Соціалістичної Радянської Республіки, як незалежної соціалістичної держави. Ці об'єднані відлами створили єдину партію і назвали її Українською комуністичною партією /УКП/.

Створивши УКП, партію, що на думку її творців, мала єдина репрезентувати українську самостійну соціалістичну державу, вони вже в день створення зіткнулися з КП/б/У. Цей антипод УКП - КП/б/У на той час становив типову скупантську організацію, що провадила свою діяльність під диктат Москви, і лише гурток комуністів-федералістів надавав їй бодай блідий український характер. Все там було типово московське аж до розмовної і ділової російської мови.

З українців до КП/б/У належали М. Скрипник, В. Затонський, Д. Мануїльський, Ю. Коцюбинський, Г. Петровський, О. Буценко, В. Балицький, В. Чубар.

До УКП належали: О. Шумський, Гн. Михайличенко, А. Заливчий, В. Блакитний, Касьяненко, Шраг, Гр. Гринько, Річицький, Чечель, Христюк, Полоз, Сліпанський, брати Лакізи, Любченко П., М. Петренко.

Від самого початку між УКП і КП/б/У точилася боротьба. О. Шумський і ціла УКП одверто називають КП/б/У московською скупантською організацією і прикладають усіх зусиль, щоб завойувати симпатію мас. Це саме вони робили й перед тим, але з того нічого не виходило. За приклад може служити справа підпорядкування різних отаманів, що її поставили було собі на меті як "боротьбісти", так і "незалежні" ще перед об'єднанням.

"Незалежні" створили так званий Всеукраїнський Ревком, і звернулися до отамана Григорієва, щоб той підпорядкувався Ревкомові. Григорієв на вимогу відповів:

"У мене 23 000 багнетів, 52 гармати, 12 бронепотягів, мільйон набоїв. За мене маси. За мною Херсон, Миколаїв, Одеса. Скажіть, що маєте Ви, що стоїть за Вами? Нічого! А раз нічого, то я дозволю Вам прийти до мене й одержати роботу, яку я Вам дам".

Така сама була ситуація із "боротьбістами". І коли ці відлами виступили як УКП, вони попробували вдатися з домаганнями до Москви, як українські комуністи, як рівні партнери незалежних двох соціалістичних держав, щоб перетворити УССР на справжню, а не фіктивну самостійну державу.

На практиці 1919 року укапісти поставили вимогу: ліквідації КП/б/У і організації української революційної армії. Проте

укапісти не врахували того, що з ними числилася Москва постільки, поскільки була в Україні збройна сила УНР, а коли армія С. Петлюри наприкінці того ж 1919 року опинилася в "трикутнику смерті", годі було сподіватися, що Москва прийме на увагу домагання укапістів.

Так воно й сталося. Москва добре зорієнтувалася, що укапістів не підпирають українські широкі маси, і в березні 1920 року всіх їх вимоги раз і назавжди відкинула, а самій УКП наказала влитись у КП/б/У. "Комінтерн наказав", як писав пізніше О. Шумський, "і ми вишикованими лавами влились в КП/б/У". Щоправда, ці лави не були "вишикованими" і йшла та операція не легко, але "влиття" відбулося.

Перед укапістами постала тяжка проблема. Тепер, після поразки, після твердого опанування панівних позицій московськими більшовиками, всі опозиційні елементи, переконавшись, що лобовою атакою вони безсилі щось зробити, ставлять ставку на те, щоб зірвати окупантів зсередини. Відоме есерівське насло "зіллємось, розіллємось і заллємо" стає тою тактикою, яку так само приймають українські націонал-комуністи.

Вони ставлять питання залити окупантську КП/б/У українськими комуністами-самостійниками, ставлять питання про опанування низовими советськими організаціями, такими як комнезам, ради, фавзавкоми, і скрізь в цих організаціях виступають, гуртуючи комуністів-самостійників. Більш того, вони самі ще до злиття і пізніше брали на себе організацію цих інституцій. Отут вони і стикалися безпосередньо з ворожою їм українською демократією, що тоді репрезентувала Українську Народню Республіку /УНР/.

Надзвичайно колоритна картина цієї діяльності і ставлення основної маси народу, передусім селянства до українських націонал-комуністів зафіксована в натхненій ідеями визвольного руху часу Української Народньої Республіки одній із новель Косинки-Стрільця. Косинка писав:

"Повстанці спокійні, рішучі, особливо тут у житах", на Рубля "члена української комуністичної партії /УКП/, що командується для організації комнезамів, хижо і злісно дивилися очі Діброви ... Діброва в житах не бандит, ні це ... О! Діброва твердо стояв на землі, і коли

Його здорова м'якста рука гладила колоски, Рубель був тоді перед ним змарнілою, маленькою тваринкою города".

"Ти в дуло коли лазив, га? ... Щоб вивівся комунізм. Українську державу визнаєш? ... Ну, да, за український народ ... А коні хто ревізував? Гади ви ... Діброва, дай я по ширості дам товаришеві три шомполи, Степане, крий! А ти Рубель- співай "Ми жертвою пали". Розумієш? співай!"

І як націонал-комуністи попадали до рук, з їх таки погляду "азіятської Хахландії", до прибічників, як вони іменували Українську Народню Республіку - "Кислокапустянської республіки", їм справді доводилося під шомполами "співати". В цьому була їхня трагедія, бо їм доводилося воювати не тільки з Москвою, а ще й з основною масою українського народу.

Для українських націонал-комуністів були нестерпними українські демократичні сили в тій самій мірі, як і московське великодержавне міщанство. Так М. Хвильовий, говорячи про причини затримки дерусифікації українського пролетаріату, вважав, що головним ворогом її був "безсмертний російський міщанин, який почуває, що губить під собою ґрунт, який по суті є не менший /коли не більший/ внутрішній ворог революції за наш автокефально-сталипінський "демент". Цей /міщанин/ сатана з тією самою бочкою, що й наш куркуль".

А.В. Блакитний, говорячи про боротьбу двох сил: національної, демократичної /петлюрівської/ течії в українській підсоветській дійсності і націонал-комуністичної в питанні щодо українізації писав:

"Непомітно одразу, але виразно вороже зіткнулися зараз два "гасла" українізувати все аж до повітря "з гаслом" комунізувати українство і українізацію".

По суті йде боротьба двох суспільних сил за українську мову, як знаряддя впливу на маси і їх організацію.

Ситуація для українських націонал-комуністів ускладнялася ще тим, що загально-філософська підвалина їхньої доктрини була майже ідентична з загально-комуністичною концепцією, і коли В. Блакитний говорив, що треба комунізувати українство і українізацію, то те саме говорив і Л. Каганович, бо Л. Каганович бо-

явся, що "процес українізації може повернутися проти нас" і тому намагався "окульбачити український рух", щоб зробити Україну соціалістичною на московський взірець. Того самого соціалістичного устрою прагнув і В. Блакитний, і О. Шумський, і М. Хвильовий, але те, чого хотіли вони, прямо протилежне тому, що хотів Л. Каганович, бо Л. Каганович мусів іти на поступки і говорив про українську культуру формою, а соціалістичну /себто окупантську/ змістом, а О. Шумському і М. Хвильовому про українську культуру, соціалістичну, українську, незалежну, велику національну культуру формою і змістом, бо для них був ясний ошуканський характер цієї безграмотної формули Сталіна про зміст і форму.

Проте, незважаючи на труднощі, укапісти мріяли і працювали для реваншу по всіх лініях. Вони намагалися обсадити своїми однодумцями державний апарат, домоглися українізації армії, поставили своїх на транспорті й інших відповідальних ділянках, взяли в сов' руки народню освіту, а Гр. Гринько, як нарком освіти, якого пізніше заступив О. Шумський, створив власну систему освіти, цілком оригінальну, що не нагадувала системи освіти РСФСР.

В момент запровадження українізації виникла відома дискусія про "боротьбу двох культур". О. Шумський, як і всі націонал-комуністи, стояли за рішуче викорчування з України всякого впливу російсько' культури.

А пізніше, на чолі з М. Хвильовим, розпочалася, так звана "літературна дискусія", фактично рішучий політичний двобій між українськими націонал-комуністами і московським окупантом, що тягнулася рівно три роки.

Ця дискусія нашою наукою ще не вивчена й не оцінена в історії української політичної думки, а між тим, вона мала значення для формування самостійницького світогляду підсоветської України. Частина української еміграції /Д. Донцов/, зокрема есери на чолі з М. Шаповалом, ідейно підтримували націонал-комуністичну опозицію.

М. Шаповал радив робити те, що фактично робили націонал-комуністи, але з тою істотною різницею, що для М. Шаповала це

була лише тактика в боротьбі за демократичну українську державу, а для націонал-комуністів це була не тільки тактика, а сама програма боротьби за незалежну комуністичну Українську Державу.

Ця літературно-політична дискусія відіграла всеукраїнську роль, бо рішуча позиція, яку в дискусії посіли українські націонал-комуністи, цілила в саме серце московсько-ї окупації України, в ЦК КП/б/У. Постанови червневого пленуму ЦК і ЦКК КП/б/У 1926 року про національно-культурне будівництво в Україні, хоч і були схвалені більшістю, проте зустріли гострий спротив меншости на чолі з О. Шумським і Максимовичем. /Див. В. Г о л у б. Конспективний нарис історії КП/б/У, вид. Інституту для вивчення ССРСР, Мюнхен, 1957, стор. 56/.

Це зробило певне враження. Звідусіль закричали гвалт. В КПЗУ /Комуністична партія Західної України/ розгорнулася повним ходом боротьба між москофільською більшістю і патріотичною самостійницькою меншістю. В КПЗУ постанови КП/б/У і ВКП/б/, а так само Комінтерну бралися в багнети.

Політбюро ЦК ВКП/б/ і Політбюро КП/б/У спинились у тяжкій ситуації. В КПЗУ фактично стався розлам, а коли Політбюро ЦК КП/б/У винесло квітневу резолюцію 1927 року, з різким засудженням О. Шумського і націонал-комуністичної течії - це викликало загальне обурення українських комуністів, і самостійницька частина КПЗУ на чолі з Васильковим-Турянським фактично створила окрему комуністичну партію Західної України, квітневу резолюцію КПЗУ відкинула, і Васильков-Турянський зі своєю групою зайняв одверто-ворожу позицію до ЦК КП/б/У, ВКП/б/ і Комінтерну.

Віднині Москва стала усувати чільних українських націонал-комуністів з видатних посад, і першим, кого вимагала усунути був Ол. Шумський. Зважаючи на велике значення цієї справи саме тому, що О. Шумський спричинився до розламу КПЗУ, ЦК КП/б/У вважало за конечне надіслати в цій справі окреме пояснення до Виконкому Комінтерну. Це "пояснення" очевидно було писане М. Скрипником, бо його зміст ідентичний з виступом М. Скрипника проти О. Шумського.

"Пояснення" назвало виступ укапістів - "шумськізмом". Основні його гріхи на думку автора чи авторів супроти московсь-

ких окупантів були такі:

1. "У недооцінці, нерозумінні ролі робітничої класи і комуністичної партії в розв'язанні національного питання на Україні.

2. В форсуванні темпа українізації, що на практиці перетворюється на вимогу примусово українізувати російських та інших робітників.

3. В невірі в сили нашої партії переводити національну політику на Україні".

4. "У систематичнім прагненні підірвати довіря до основних партійних кадрів, зокрема до російських товаришів, особливо до тих, хто прибуває в Україну з інших радянських республік".

5. "У цілковитому викривленім уявленні про нашу партію, як про носія російського шовінізму, що пригнічує комуністів-українців.

6. "У лютім цькуванні українських товаришів, що переводять правильну партійну лінію, за що їх кваліфікують як зрадників, "ренегатів", "презрених малоросів".

Далі підкреслювалось цілком невірною, нібито шумськісти орієнтуються на капіталістичну Європу.

Саме виникнення цієї опозиції пояснювалось правильно, бо "пояснення трактувало їх як продовження лінії українських боротьбістів ще за часів громадянської війни".

В пояснюванні згадувалося, що О. Шумський "ще 1920 року на конференції боротьбістів кваліфікував КП/б/У як "організацію окупантів", що він протиставляв радянську Україну радянській Росії.

Підкреслювалось також, що О. Шумський не тільки не засудив свого минулого і своїх позицій ще до вступу до КП/б/У, а, навпаки, з захопленням говорив про нього. О. Шумський заявив, писалося в поясненні:

"У мене крім боротьби за класове та національне визволення робітничої класи в спілці з селянством ніяких інших традицій не було. Від цього я протягом своєї революційної діяльності, починаючи з

1909 року, ані трошки не відступив. Ні від чого в своїм минулім я не відмовлявся і вважаю, що боровся так, як належало большевиків-ленінців за умов української дійсності, хоча не був тоді ще в партії Леніна. Я від цього /минулого/ не відмовляюсь, навпаки, горжуся своїм минулим".

Далі в "поясненні" цитувався лист О. Шумського до ЦК КП/б/У від 3.2. 1927, у якому він писав:

"В розпорядженні комуніста-українця обмаль розумних та переконливих аргументів, щоб спростувати розмови українських націоналістів.

Треба на жаль констатувати, що в словах ворога, які торкаються становища комуніста-українця в партії багато гіркої правди, бо комуніст-українець дійсно почуває себе за пасинка в партії".

І нарешті "це довжелезне" пояснення підкреслювало, що "Шумський вів уперту та систематичну боротьбу проти ЦК та його керівного органу Політбюро". Що він "своє перебування на посту Наркомосу протягом останніх півтора років використав в інтересах групової боротьби".

Це "пояснення" є прекрасною ілюстрацією до постійної та запеклої боротьби всередині КП/б/У і поза нею, що її вели українські націонал-комуністи з московським окупантом. І не даремне Сталін так нервово zareагував на так звану "літературну" дискусію. Він сказав у своїй промові "Коли б у нас не було ніяких інших матеріалів, крім дискусії навколо статті М. Хвильового, що так широко й так гаряче розгорнулася на Україні, то цього було б досить для найбільших тривог". А оті "інші матеріали" були, і було їх дуже багато, вже не говорячи про той усеєвропейський, ба навіть усесвітній гвалт, що вчинили прибічники Василькова-Турянського, - в самій радянській Україні, цей, рух набрав все більш загрозованих форм.

Заборонений цензурою памфлет М. Хвильового "Україна чи Малоросія", що його нелегально поширювано, "Вальдшнепи", продукція Миколи Куліша, Йогансена й усіх, хто шукав захисту під крилом українського націонал-комунізму, - були дуже поважними матеріалами, щоб затривожити Сталіна; боротьба на українському історичному фронті та стаття Михайла Волобуєва "До проблеми української економіки" завершувала, чи, як писав Коряк, підве-

ла "економічну базу" під український націонал-комунізм.

Всі ці справи та й не тільки оці, бо були ще справи в Управлінні Чорноморської флотії, зокрема в його відділах культ-політосвітніх, були і в українській військовій окрузі, були й на залізницях, і в Наркомпресі, й у Наркомзаксправі й у Наркомземі.

Всі ці справи вимагали з боку Москви рішучих заходів і вони почалися. О. Шумського було заступлено М. Скрипником, чільних націонал-комуністів було усунуто чи пересунуто на менш важливі пости. "Вапліте" була зліквідована, та сама "Вапліте", що мала бути їх, з точки погляду українських націонал-комуністів, "єдиним легальним ідеологічним центром". Сталися корінні зміни в редакції "Червоного шляху", журналі свого часу створеним руками О. Шумського і його приятелів.

М. Хвильовий, що на той час відбував свою подорож за кордоном, примушений був писати покайного листа навіть з-закордону, хоча й не дивився на справу занадто песимістично.

М. Волобуєва переслідували всюди і скрізь вимагали каяття, і М. Волобуєв примушений був каятися. Нарешті на початку 1929 року покаялися і О. Шумський з Максимовичем, відмежувалися і самі іменували групу Василькова-Турянського як "шкідливу для комунізму і цілком ворожу політиці Комінтерну".

Проте, покаявшись, вони й не думали припиняти боротьби. Все це було лише тактичним маневром, і М. Хвильовий одною рукою пишучи з-закордону покайного, як казав М. Скрипник "хорошого листа", другою укладав договір з "розламовцями" на продовження боротьби з "презреними малоросами" і московськими окупантами.

М. Хвильовий був оптимістом і не втрачав надії, і з-закордону Аркадієві Любченкові він писав: "Вільна Академія Пролетарської Літератури вмерла, хай живе державна /підкреслення М. Хвильового/ літературна Академія". Нав'язавши стосунки з патріотичною частиною західноукраїнських комуністів, М. Хвильовий повертався в Україну продовжувати боротьбу далі. Проте його оптимізм був безпідставний. Наставали тяжкі часи для українського націонал-комунізму. Ці чорні години по розгромі окупантами вели-

ликої, масової, демократичної, по її меті, та бойової по структурі національної організації, ім'я якої - Союз Визволення України. Як 1920 року, по відході армії УНР на еміграцію, Москва знехтувала всі вимоги і претенсії укапівців, а самих їх силоміць загнала в КП/б/У, так і тепер надійшла для українських націонал-комуністів тяжка пора.

Рівно через рік по розгромі СВУ ГПУ заарештовує Чечеля, Голубовича, Мазуренка Василя, Лизанівського, Христюка, Косака, М. Яворського та одночасно й Михайла Грушевського, іменуючи цю групу бльоком українських есерів.

Проте це ще були тільки початки, наслідки мали прийти пізніше. І цей остаточний розгром прийшов 1933-34 рр., коли застрілювався М. Хвильовий, розстріляли Річицького, а Ковалева, Одинця, Сліпанського, Максимовича, О. Шумського, Ялового, Сірка і інших заслано на Соловецьку каторгу.

Саме в 1933 році "вичищено" з КП/б/У - 27 тисяч українців-комуністів, 237 українців секретарів райпарткомів, 248 комуністів - голів райвиконкомів, 158 комуністів-українців голів рай К.К. і 1300 членів комсомолу "охоплених заразою петлюрівщини", серед яких було чимало й adeptів українських націонал-комунізму, особливо, що стосується верхівки. Із захопленням і специфічно енкаведистською манерою розповідав по розгромі - П. Постишев про їх тактику боротьби та їх лінію щодо утримання в своїх руках ниток державного апарату. Він говорив:

"Раз захопивши ту чи іншу відповідальну ділянку, вони /українські націонал-комуністи, С.П./ їх вже не випускали з своїх рук, напр., сектор науки Наркомосу: ще 1927 р. керівником цього сектору був Матвій Яворський, пішов М. Яворський, сів Озерський, пішов Озерський, сів Коник. / Всі "пішли" на Соловки, -С.П./.

Або ось, продовжував П. Постишев, уповноважений Наркомзаксправ:

"... у 1924 р. був Максимович, пішов Максимович, - сів Петренко, пішов Петренко - сів Тур. /Всі "пішли" на Соловки, - С.П./.

"І так майже на всіх ділянках захоплених ними, вони додержували цього організаційного принципу наступності своїх людей".

І треба справді сказати, це все, що говорив П. Постишев, відповідало дійсності. Але сили були занадто нерівні. З бсдми вони втрачали позицію за позицією, аж доки не наклали власними головами, криваво перекресливши цим свою тактику і стратегію.

Так гинули окремі українські патріоти, які, безперечно, були ідейними людьми. Вони хотіли через диктатуру фанатиків оцасливити українську націю, забувши про те, що та нація в першу чергу тим тільки й знаменита, що вона свободолюбива, і завжди боролася і буде боротися за волю та ініціативу, за право кожної людини бути людиною, а не олів"яним солдатиком. Тому-то передусім українські націонал-комуністи лишилися в основному ворожою для нації групою. Правда, деяка частина українських мас пішла була за ними; оті Копистки, оті Щорси, які старанно в ту добу прислуховувалися до таких "хороших" советських слів як "конфіскація", бо з цим словом можна було розбирати поміщицьку худобу й землю. Але коли ця трагічна доба минула, Копистки вже й слухати не хотіли про "советські слова", бо вони вже побудували собі рублені хати і всі хотіли бути / отими сатанами з бочки/ куркулями, хотіли бути справжніми господарями; всякі комунізми їм були ні до чого. Коли ж прийшли до них ще й новіші советські слова про "колективізацію, ліквідацію" - вони вже не тільки їх не слухали, а боролися з ними вогнем і мечем.

А націонал-комуністи продовжували свою незмінну лінію. Вони проклинали міщан і куркулів, забуваючи одно, що ціла нація саме й хоче бути заможними, вільними і ініціативними людьми.

Націонал-комуністи обвинувачували Москву, а самі були переконані, що їх комуністична ідея, то єдиний універсальний ключик, що лиш з його допомогою можна відкрити двері до щастя української нації.

Вони вважали, що коли б не Москва, а вони запровадили в життя всі комуністичні українські доктрини, то все було б прекрасно. І це було ілюзією теж.

Вони походили з українського народу і ніби хотіли, щоб той народ був славний між народами.

Але одна справа - хотіння, а друга справа - суворая дійсність. Одного хотіння і намірів замало. Треба щоб те хотіння було хотінням маси народу, треба щоб добрі наміри відповідали б намірам основних сил українського народу. Тому, що націонал-комуністи від початку й до кінця були в конфлікті з окупантом і з масами українського народу, вони загинули.

На цьому кінчаємо наші нотатки до короткої історії націонал-комуністичної течії в Україні. Хочемо це зупинитися бодай коротенько на державно-політичній, економічній та культурно-національній позиції українських націонал-комуністів.

х х
х

Ми вже підкреслювали, що державно-політична концепція українського націонал-комунізму була побудована на принципі незалежності й самостійності окремих держав і народів. Цим передусім відрізнявся націонал-комунізм від марксового інтернаціоналізму. Завданням світової комуністичної революції є нівеляція, а далі й повна ліквідація національних культур.

Послідовно Роза Лксембург так цю справу й трактувала, так само думав і Л. П"ятаков, який не розумів Леніна, його тактики "пошити в дурні" /"оксипачить"/ українців, як і всіх іногородців. Л. П"ятаков був типовим лксембургіянцем і на VIII з"їзді РКП/б/ говорив:

"Раз ми економічно об"єднуємо, будуємо один апарат, одну вищу раду народнього господарства, одне управління залізницями, один банк тощо, то все це самовизначення ви"деного яйця не варте. Це або просто дипломатична гра, що їй в деяких випадках грати треба, або це гірше за гру, коли це за серйозне приймаємо".

І з боку Леніна це була тільки гра, бо він був і російським імперіялістом і фанатичним прихильником доктрини світової комуністичної революції.

Український націонал-комунізм стояв на протилежних позиціях, він виходив з концепції всебічного розвитку національних незалежних культур, національних економік, національних держав.

М. Хвильовий писав:

"Оскільки українська нація кілька століть шукала свого визволення, остільки ми розцінюємо це, як непереможне бажання виявити і випередити своє національне /не націоналістичне/ оформлення. Це ж національне оформлення виявляється в культурі і в умовах вільного розвитку ... з таким же темпераментом і з такою ж волею наздогнати інші народи, як це ми спостерігали у римлян, що за порівнюючи менший період значно наблизились до грецької культури ... І коли дрібна буржуазія хапається за нашу ідею, то, поперше вона розуміє її як націоналістичну суть, подруге, коли справа йде, до певної міри, й про те, що ми говоримо, то й до певної міри, тут беззаконного й антирадянського нема".

"Такою постановою ми остаточно ... можемо розв'язати "прокляту проблему", яка затримує класову диференціацію на Україні, а відсіля й похід людськості до комуністичної культури".

"Іншими словами ані на мить не спускаючи з ока відповідних досягнень інших країн, ми мусимо знайти якнайближчі шляхи до повного розквіту, бо в протинному разі немає рації робити наші установки".

"Ми під впливом нашої економіки прикладаємо до нашої літератури не слав'янофільську теорію самотності, а теорію комуністичної самотійности. Росія ж самотійна держава? Самотійна: Ну, так і ми самотійна!"

"Словом, союз все таки залишається союзом, а Україна є самотійна одиниця" /М. Хвильовий/.

Коли ми приглянемося до націонал-комуністичної концепції історичного процесу України, то націонал-комуністи повністю прийняли концепцію-схему історичного процесу України М. Грушевського, але відкидали з тієї схеми демократичний принцип, надавали перевагу твердому державному прововоді, себто трималися їм властивої позиції. В усьому іншому вони були прихильниками традиційної схеми розвитку. Вони були соборниками передусім, поборниками великої Соборної України. Вони були найзапеклішими ворогами всякого провінціалізму й обласництва, вони трималися позиції централізованої, уніфікованої, модерно озброєної, висококультурної, індустріальної, морської української держави.

Один з їх adeptів - Сенченко свого часу виголосив статтю по радіо про Україну, як "Велику морську державу, що має силу портів з величезним тоннажем для експорту". І коли Юрій Яновський писав:

"Чудесні дива ходять по морях,
І кличуть нас, і закликають ніжно;
Та що нам їхній бунтівничий стяг,
Коли не стяг це нашої Вітчизни".

то це була та сама туга й той біль, що ними боліли всі українські націонал-комуністи, під крилом яких виріс і Юрій Яновський.

Дух маринізму, за який нещадно було бито українських націонал-комуністів, був одним із постулатів його державно-політичних концепцій.

Виходячи з загальнополітичної ідеї самостійної держави й незалежної культури, розрахованої на світовий масштаб, економічна доктрина українського націонал-комунізму - сформульована в праці М. Волобуєва: "До проблеми української економіки", що друковалася на сторінках "Большевика України" на початку 1928 р., і до сьогодні українськими економістами не оцінена.

Ще перед опублікуванням праці М. Волобуєва в наслідок тієї боротьби, що точилася в ЦК КП/б/У між націонал-комуністами і "презреними малоросами", Хвильовий писав у статті "Україна чи Малоросія":

"Українське суспільство, зміцнівши, не помириться з своїм фактичним, коли не де-юре, декретованим гегемоном, російським конкурентом".

А згодом, як писав Коряк "Волобуєв підводить економічну базу під хвильовізм", бо "в зв'язку з цим і є теорія Волобуєва про колоніальне становище України".

Михайло Волобуєв виступив з своєю типово ревізіоністичною, антиленінською працею в точному розумінні цього слова.

Михайло Волобуєв - повний ліберал у питанні зв'язків зо світовими господарствами і повний автаркіст щодо зв'язків господарства України з господарством СРСР. Та ж сама концепція М. Хвильового: "Геть від Москви", але підперта економічною невідповідністю для України цього зв'язку. Звідси друга антимосковська, антиленінська основна концепція українського націонал-комунізму, це - концепція "єдиного, державно-національно-господарського комплексу".

Для Волобуєва, як і для цієї течії, "соціалістична господарська єдність національно-господарських комплексів" є тою не-

порушною і недоторканою одиницею, без якої немислима, з їх точки погляду, розбудова якогобудь соціалістичного суспільства.

Почавши з аналізу дореволюційної української і російської економіки, М. Волобуєв зробив такий висновок:

"Ми намагаємося тут стисло показати фази розвитку колоніальної політики царату на Україні, і спростувати шкідливу казку про певну єдність дореволюційної російської економіки".

"Тенденції до концентрації господарства протистоїть зріст відосередніх сил, що зростають відповідно розвиткові продукційних сил національно-господарських теренів. Коли говорять про єдність дореволюційної руської економіки, мають на увазі лише першу тенденцію, забуваючи про другу - відосередню, вірніш - про прагнення увійти до складу світової господарської системи безпосередньо, а не через російську економіку".

І відповідаючи на питання, чи була дореволюційна економіка Росії єдина, М. Волобуєв писав:

"Вона була комплексом національних економік", а "українське господарство було не звичайна провінція царської Росії, а країна, що знаходилась на колоніальному становищі".

Проте, Україна не була звичайною колонією:

"... щодо України, мова не йде про підтягування її темпу розвитку до темпу руського, а про остаточне усунення наслідків тих штучних перепон, що їх чинив царат на шляху розвинення продукційних сил України".

Нашим завданням, писав М. Волобуєв, є:

"... ліквідація того відхилення розвитку продукційних сил України від об'єктивно найраціональнішого, яке /відхилення/ було наслідком певної колоніальної політики".

Ціла праця Михайла Волобуєва, це - науково обґрунтований обвинувальний акт українства супроти колоніальної політики щодо України. Вся праця вцверть переповнена фактами узурпаторської, імперіалістичної політики колишньої і большевицької Москви. "Для кваліфікованого русотяпа", пише М. Волобуєв, "проблеми єдності України не існує. Він накреслив собі свої абстрактні схеми, не рахуючись зовсім з тим, що Україна не є провінцією Росії".

І М. Волобуєв, як справжній націонал-комуніст, як той, що давав економічну платформу для цієї течії писав:

"Ліквідація провінціального становища нашої мови, нашої літератури, нашої культури взагалі буде наслідком - забезпечення Україні нестримного розвитку продукційних сил, забезпечення їй становища оформленого й закінченого націонал-господарського організму, остаточного відмовлення розглядати її, як просту суму районів єдиної неподільної економіки".

Це саме, і так само говорили й писали і В. Блакитний і О. Шумський і М. Хвильовий, і Гр. Гринько і всі представники цієї течії.

Але коли Москву вразили ці загально-теоретичні висновки М. Волобуєва, то ще більше їм злякали практичні висновки, що їх зробив М. Волобуєв. Зважаючи на ту ситуацію, в якій вона робилися, автор мусів бути справжнім патріотом, і мав не якубудь громадсько-політичну відвагу.

Волобуєв вимагав:

1. Розглядати Україну, як історично оформлений національно-господарський організм.

2. Переглянути районування союзного держплану "і раз назавжди відкинути спробу розривати єдиний український національно-господарський терен".

3. Забезпечити "за українськими економічними центрами права й можливості /підкреслення М. Волобуєва/ дійсного керівництва всім народнім господарством України без винятку.

4. Змінити існуючий порядок керівництва промисловістю.

5. Переглянути загально-союзні господарські плани на союзному з'їзді Держпланів і затвердити їх двома палатами ЦВК ССРСР.

6. Перевести індивідуалізацію бюджетного законодавства, "застерігаючи від занадто великого вилучення народньо-господарських прибутків поза межі України, та щоб за "остаточну інстанцію затвердження українського бюджету був ВУЦВК".

7. Переглянути всі пляни індустріялізації, "відкінувши тенденцію розглядати руську економіку як пануючу".

8. Переглянути економічну доцільність будівництва нових заводів.

9. Встановити всеукраїнську систему регулювання притоку робочої сили з тим, "щоб стежити за пропорційним розподілом місць на українських заводах між УСРР і РСФСР".

10. Встановити дійсну контролю діяльності союзних органів Україною і іншими союзними республіками.

Ці практичні висновки та ще виголошені з трибуни "Большевика України" були тим громом, що гримнув над Сталіном, і дав йому привід до дальшої руїни українського життя.

Ще більше підливала олії в огонь націонал-комуністична група на чолі з Васильковим-Турянським, що була за межами ССРСР мала відкриті уста. Вона кричала, і писала в Європі і в Америці про колоніальну залежність советської України і про потребу відокремитись Україні від ССРСР. Ця група в своєму органі "Земля і воля" писала, що КП/б/У "не шукає підпори серед українського пролетаріату і переслідує комуністів-українців", що "Україна, в межах Радянського Союзу, користується надто вузькою автономією, від якої треба перейти до утворення справжньої соціалістичної держави". Коли Сталін побачив, що навіть Гр. Гринько і Полоз /люди обережні/ різко стали виступати в тому самому сенсі, він почав "оздоровлення".

Гр. Гринько, наприклад, виступив з критикою проєктів Держплану ССРСР і вимагав "на найближчий, і при тому доволі довгий історичний період зняти з обговорення питання про краєвий поділ України, як такий, що суперечить найважливішим першорядним завданням політичного будівництва УСРР".

"Життя показує, - писав Гр. Гринько, - не краєвий поділ України, а дальшу консолідацію її, як республіки, і з цього виходити треба також і в економічній політиці".

Інакше кажучи, це значить, що в підході загальносоюзних органів до України встановити треба підхід до України як до народно-господарського цілого". Це було сказано прямо і без будь-

яких застережень.

Ми переходимо до останнього розділу наших нотаток про доктрину українського націонал-комунізму, до національно-культурної концепції цієї течії.

27 вересня 1917 року в "Робітничій газеті" в Києві, Лесь Курбас писав:

"Маємо ми після петербурзької наради глибоку певність, що ідучи далі тим же шляхом самостійної творчості свого життя, зможемо ми дійти до своєї мети.

"В літературі нашій, продовжував Л. Курбас, що досі найбільш яскраво відбивала громадянські настрої, ми бачимо після довгої епохи українофільства, романтичного козаколюбства і етнографізму, після "модернізму" на чисто російських зразках - зворот великий, єдино-неправильний, єдино глибокий.

Цей зворот прямо до Європи і прямо до себе. Без посередників і без авторитетних зразків".

Через 14 літ нагадав Л. Курбасові цю статтю ненависний гонитель українського театру Грудин, що до наведеної щойно нами цитати дав таку заувагу:

"Ось де, "коріння", - писав Грудин, - славнозвісної Європи - того "овочу", що зійшов у вигляді хвилізму й вапліянства, аж через десять років, і біля цього "своц", як дбайливий "садівник", ходив, як бачимо й Л. Курбас".

Недарма, саме в той час, 1931 року Л. Курбас на диспуті про "шляхи розвитку українського театру", де Л. Курбаса розпинали дрібні пилати, він, звертаючись до Миколи Скрипника, сказав:

"З вами, Миколо Олексівичу, ми завсіди домовимось, але з Вашими чинушами, і він показав на Грудина - ніколи".

Але повертаємось до нашої теми.

О. Шумський 1926 року говорив, ставчи на захист М. Хвильового:

"Я глибоко певний, що М. Хвильовий хоче будувати соціалізм. Але я також знаю й те, що М. Хвильовий не має ясних, визначених партією перспектив щодо розвитку української культури".

Як бачимо, О. Шумський боронив М. Хвильового. Характеристика М. Хвильового, подана О. Шумським 12.5.1926 року, теж була

розрахована не тільки в його оборону, але в оборону цілої течії очолюваної О. Шумським і М. Хвильовим. О. Шумський говорив:

"Нельзя ставить его каким-то сумбурным путанником, это не просто себе нахватавшийся выскочка, верхогляд, а человек с твердо сложившимся марксистским, материалистическим мировоззрением, тип молодого, культурного пролетария, тип закаленного в боях революционера, который призван произвести культурную революцию, который успел упорным, самостоятельным трудом добиться до вершины человеческой культуры, тип революционера, которым мы должны гордиться".

В чому ж був зміст тієї культурної революції, що її мав перевести М. Хвильовий? М. Хвильовий, як і всі націонал-комуністи, як і всі без винятку українські демократичні партії, що боролися за незалежність України, стояли на позиції висловленій Л. Курбасом в його цитованій нами статті з "Робітничої газети".

Ця думка була притаманна цілій українській демократії, і цю концепцію цілком сприйняв М. Хвильовий.

Тому, критикуючи М. Хвильового, його вороги, підсовували йому, як ідентичну його думці, таку, скажімо, цитату з А. Ніковського, ще тоді не засудженого в процесі СВУ.

А. Ніковський писав: "На українському терені психічно-здоровий поступ нації не може базуватися на самих оригінальних, домоплеканих традиціях і культурних переживаннях, або ж на позичках у своїх близьких сусідів ... Звідтіль, далі з заходу чистіші приходитимуть до нас культурні надбання".

На закиди М. Хвильовий відповідав: "Коли наші погляди" в цьому випадку зійдуться з "чаяннями нашої ж дрібної буржуазії і навіть фашистів, то це зовсім не значить, що ми помиляємося". "Бо справді національне офарблення це не що інше, як звичайне офарблення культури того чи іншого народу. Його використовують усі класи". І далі підкреслював: "ми виходимо не з сахаринно-народницьких засад, які затримують національний розвиток, а з глибокого розуміння національної проблеми".

У Москві, писав М. Хвильовий, вже перейшли з "товариша" на "гражданіна", а з "гражданіна" на "господіна", і що ж має українська соціалістична інтелігенція і пролетаріят брати звідти, коли Москва не бачила революції.

Тому наш критерій: організуйся як завгодно, по яких хочеш "критеріях". Але ідеологічний ми залишаємо за собою, легалізований і ідеологічно-літературний центр один, і ім'я йому ВАПЛІТЕ. Більше ідеологічних легалізованих партій при диктатурі пролетаріату немає" писав М. Хвильовий.

"Сьогодні, - писав М. Хвильовий, - пролетарська література мусить перешикуватися в ім'я "невідомих обривів загірної комуни ... Вона сьогодні піде до колишньої мети, але по новому шляху, її організатор на цьому шляху - Вільна Академія.

"Нашими словами говорить молода пролетарська інтелігенція, що виросла за кілька років, і загартувала себе в огні горожанських сутичок. Ми відповідаємо за все сказане нами перед Трибуналом Комуни. А сказане було одне: Українська молода нація, український пролетаріат і його інтелігенція, це є носії і ідейні натхненці великої місії України на Сході Європи.

Це - організатори азіатського ренесансу, і навколо їх, і тільки їх мусять скупчитись всі, хто сприятиме великій меті відродження великого народу".

Сказано було те, що орієнтуватися треба не на міщанську Москву, що струхнявіла, що тримається лише на рутині і терорі, а орієнтуватися треба на самих себе і на Європу "як досвід багатьох віків", як "грандіозну цивілізацію".

Тому М. Хвильовий боронить М. Зерова і неокласиків, це гроно українського національного олімпу. Тому, "коли цю Європу знає М. Зеров / а він її знає!/, то ми йому простягаємо руку".

М. Хвильовий ставив питання розвитку українського мистецтва руба.

"Чи будемо ми розглядати своє національне мистецтво, як служебне, і як вічно підсобне, вічно резервне до тих світових мистецтв, які досягли високого розвитку, чи навпаки, залишивши за ним ту ж саму служебну роль, найдемо за потрібне, підіймати його художній рівень на рівень світових мистецтв".

І М. Хвильовий відповідав:

"...так, на рівень світових мистецтв, бо нація тільки тоді може себе культурно виявити, коли найде її одній властивий шлях розвитку".

"Українське мистецтво мусить найти найвищі естетичні цінності". "Не туди б"ете, товаришу Буревій", - полемізував М. Хвильовий.

"Перекладами не заманиш. Не заманите навіть оригінальною літературою, бо сьогодні, коли українсь-

ка поезія сходить на цілком самостійний шлях, в Москву ви її не заманите ніяким калачиком ... Українська дійсність складніша за російську, тому, що перед нами стоять інші завдання, тому, що ми молода кляса молодої нації, тому, що ми молода література, яка ще не мала своїх Львов Толстих і яка мусить їх мати, яка не на "закаті", а на відродженні".

Звідси ще раз ясно, що Москва "на закаті", і тому, на питання на яку із світових літератур мусіла взяти курс українська література, М. Хвильовий, з властивою тільки йому різкістю, відповідав:

"У всякому разі, не на російську, це рішуче, і без всяких зестережень".

"Справа в тому, з"ясував М. Хвильовий, що російська література "тяжить над нами у віках, як господар становища, який привчав нашу психіку до рабського наслідування".

"Без російського диригента наш культурник себе не мислить. Він здібний повторювати тільки зади, мавпувати". Отже, виховувати на російській літературі "наше молоде мистецтво - це значить затримати його розвиток".

"Ідеї пролетаріату нам відомі і без московського мистецтва, навпаки ці ідеї ми, як представники молодої нації, скоріш відчуємо, скоріш виллемо у відповідні образи. Наша орієнтація - на західньо-європейське мистецтво, на його стиль, на його прийоми" /М. Хвильовий/.

"Партія, писав Микола Скрипник, дала рішучу відсіч цій абсолютно непартійній, ворожій пролетаріатові ідеології".

На захист М. Хвильового виступив О. Шумський. Не обмежуючись солідарністю із західньо-європейською орієнтацією М. Хвильового, О. Шумський ... "почав вимагати ламання старих кадрів - кістяка партії". "Підпорядкування, продовжував М. Скрипник, - стороннім антипартійним і навіть антирадянським впливам призвело т. О. Шумського до того, що обвинувачення в зрадництві, ренегатстві, малоросійщині, з якими звичайно виступають українські контрреволюціонери проти українців-комуністів, він став повторювати щодо тих членів партії, які твердо провадили партійну лінію". Що нібито О. Шумський, пропонував ряд таких заходів, що переведення їх в життя "нічого іншого не означали б крім примусової українізації російських робітників".

Національно-культурна позиція українського націонал-комунізму по всіх лініях вимагала, як і антикомуністична, українізації всього аж до повітря, та, крім того, і всупереч антикомуністичній течії, ще й комунізації українства.

З огляду на тяжку ситуацію український націонал-комунізм ішов радо на співпрацю з "дрібною буржуазією", бо й сам, як і вона був між молотом і ковадлом, але вимагав від неї безумовного підпорядкування, бо тільки він є, мовляв, єдиний ідеологічний центр при диктатурі пролетаріату.

Звичайно, те "живе слово", що його потребували націонал-комуністи, мало цілком різнитись від дрібно-буржуазного, але, коли бачили навкруги лише "всесоюзну сволоч", то бажання почути те "живе слово", що його виплекав третій стан, може в найреволюційнішу добу світової історії - добу ренесансу, є неперборним. Організатор азійського українського ренесансу М. Хвильовий схиляє голову перед Фавстом, перед допитливим людським духом, він ненавидить дрібних спекулянтів, він не терпить хамської, бездарної підлипалівщини. Він проти того, щоб кожна куховарка керувала державою, він проти того, щоб спекулянти і невіглахи лізли на Олімп українського мистецтва.

М. Хвильовий прагнув "живого слова". А єдиними хранителями його лишалася ота "дрібна буржуазія", українська національна інтелігенція, що захоплювалася чорнокнижником з Вюртембергу.

Тому М. Хвильовий примушений був боронити її, /наперекір власній ідеї/ дрібну, українську "буржуазну" інтелігенцію.

Ідеї М. Хвильового, як борця за незалежність України і велетенський розвиток української культури були співзвучні старій ідеології української "дрібною буржуазії". С. Могиланський говорив, що "виступ М. Хвильового зробив таке враження, ніби в кімнаті, де було так душно, що дихати було важко, відчинили вікна, і легені раптом відчували свіже повітря". М. Хвильовому справді було душно і тому він писав:

"З одного боку ти переможець, з другого - ти зовсім навпаки, і ніяк не переможець".

"Однією рукою ти мусиш співробітничити з дрібною буржуазією, а з другого - ти наказуєш собі боротися з нею; з одного боку ти мусиш /обов'язково мусиш/ думати "живе слово", бо воно є ніщо інше, як продукт

буржуазної культури; але з другого, ти, наперекір диктатурі пролетаріату, сам хочеш почути це "живе слово", бо ти вже затоскував за ним і задихаєшся в сірій, нудній роздериротизівотній казенщині "Спархіяльних вѣдомостей", що їхню казенщину, до речі, породжує те буття, яке визначає твою свідомість".

Цей справжній бунт супроти московської комуністичної ортодоксії в обороні так званої "дрібної буржуазії" був наслідком тієї трагічної ситуації, в якій опинився український націонал-комунізм.

Міщанська, окупаційна, комуністична влада несла тільки злидні, тільки повсякденні образи людської і національної гідності і гордості української, і ця трагічна ситуація примушувала націонал-комуністів шукати підтримки української інтелігенції.

Коли в потоках крові і загравах пожеж військами ГПУ і регулярною армією роздавлений був цей всенародній, український національний рух, ім'я якому "Союз Визволення України", для українського націонал-комунізму пробила дванадцята година.

І хоч вийшовши переможцем над українськими націонал-комуністами самостійниками, комуніст-федераліст Микола Скрипник вже далі намагався взяти під свій захист цю течію, бо й сам зрештою зрозумів, що його федералізм є його фатальною помилкою і чистою ілюзією. Та вже було запізно оборонити.

Сталін вже зібрав потрібний йому матеріал. М. Скрипник намагався пом'якшити ситуацію і шукав уже спільної акції з його колишніми "ворогами", бо бачив, що і для федералістів і самостійників є один ворог - Сталін. Тому М. Скрипник виголошує промову, що пізніше її іменовано дворущницькою. М. Скрипник говорив про націонал-комуністів:

"... це є справа минулого. Сила і міць пролетаріату ... примусила вельми багатьох з них, майже всіх, багатьох з тих, що збочували, перевірити себе, і повернути на тернистий та вдячний для творчого виявлення пролетарський шлях. Так виявилось в політиці із заявою різних розламівців і шумськистів, так виявилось з хорошою і одвертою заявою уклоніста в літературній справі т. Хвильового. Так виявилось в галузі драматургії в листі т. Куліша".

Але боронити було вже запізно. Москва твердо вирішила зліквідувати своїх колишніх добровільних і невільних союзників.

І погром почався.

13 травня 1933 р. вкоротив собі життя Микола Хвильовий. 6 липня того ж року застрелився його антипод, колишній друг Микола Скрипник.

Бібліографічний показник

1. Більшовик України, 1927, № 2;
2. " " , 1928, № 2;
3. " " , 1928, № 3;
4. С. Підгайний. Українська інтелігенція на Соловках;
5. Микола Ковалевський. Україна під червоним ярмом, 1936;
6. Літературна дискусія 1925-28 р.;
7. Микола Скрипник. Об укапізме, Більшовик України, 1925, № 1;
8. Розпуск УКП. Постановление Президиума ІККІ от 24.XII. 1924 г., Пролет. правда, № 5 /1018/, 1925;
9. Естественное завершение, Пролет. правда, № 2 /1013/, 1925;
10. В. Затонський. Національна проблема на Україні, X:1926, 64с.
11. Е. Гирчак. На два фронта в боротьбе с націонализмом. М.Л. 1930, 227с.;
12. Е. Гирчак. Волобуєвщина, Більшовик України, 1928, № 6;
13. Шумський. Стара і нова Україна, Червоний шлях, 1923, № 2;
14. "Контрреволюционная деятельность укапистов" Беседа корреспондента Ратау с тов. Балицким, Пролет. Правда, 1924, № 270;
15. Е. Квиринг. Ликвидация УКП, Пролет. правда, 1925, № 26 /1037/;

16. Микола Скрипник. Статті і промови. X.1929-1931, № 26 /1037/;
17. Е. Гирчак. Шумкізм і розлам у КПЗУ, X. 1928.248с;
18. М. Хвильовий. Твори, X.1927,1928,1930, т.т. I,II,III;
19. " " Апологети писаризму /До проблеми культурної революції/ Культура і побут, 1926;
20. " " Думки проти течії. Червоний шлях, 1925, №№ 11-12;
21. Микола Куліш. Твори;
22. М. Хвильовий. Вальдшнепи. Вапліте, X. 1927, №№ 5.6;
23. " " Одвертий лист до В. Корняка,Вапліте,X. 1927, № 5;
24. М. Волобуєв. До проблеми української економіки. Більшовик України, 1928, №№ 2,3;
25. О. Шумський. Ідеологічна боротьба в українському культурному процесі, Більшовик України, № 2, 1927;
26. " " Доповідь Наркомосу на 3 сесії ВУЦВК 10.X. 1924 р.;
27. " " Заявление Шумского и Максимовича в редакцию Правды, 17 мая 1929;
28. Григорій Гринько. Нарис української економіки, Червоний шлях, 1926, №№ 5,6;
29. Дмитро Грудин. Микола Куліш - драматург, Критика,1931, №№ 11,12;
30. Д. Галушко. Лицарі зради. Нотатки про валенродизм, його агентуру та апологетів в українській літературі і критиці. Червоний шлях, 1934, №№ 2-3;
31. М. Хвильовий. Камо грядеши ? Культура і побут,1925, №№ 17,20,23;
32. " " Україна чи Малоросія ?
33. " " Лист до ред. Комуніст,X.22 лютого 1928;
34. Михайло Яловий. На правдивому шляху,Культура і побут,1926,№3.

В. Дубровський.

МИКОЛА СКРИПНИК, ЯК Я ЙОГО БАЧИВ

/ Фрагмент спогадів /

Фатальна смерть Миколи Скрипника, старого большевика, соратника В. Леніна, ідеолога й організатора першого уряду УССР, теоретика "ленінської національної політики" в Україні, ініціатора утворення ССРСР і автора першої конституції його, непохитного українізатора, активного члена Комінтерну й, нарешті, дійсного члена збільшевізованої в першу чергу його власними зусиллями Академії Наук УССР /раніше - ВУАН/, кинула на його чин і на весь період його урядування в підсоветській Україні трагічну тінь. Твори М. Скрипника після його смерті були вилучені з обігу. Посилання на його думку каралися з не меншою суворістю, ніж прихильне цитування творів акад. М. Грушевського, який був, безсумніву, його політичним противником. Навіть брошура М. Скрипника "Нарис історії пролетарської революції в Україні", яка заслуговує уваги, як документ епохи, стала тепер вже недоступною для дослідників. Пам'ять про М. Скрипника старанно витиралася довгий час усіма засобами тоталітарної советської системи зі свідомості сучасників. Нащадки напевне будуть уявляти цю фігуру нашої недавньої історії і її чин або за ляконічною неприхильною версією "коротких курсів" ВКП/б/ і КП/б/У, або за неперевіреними й неможливими для перевірення легендами про нього.

Між тим він був настільки небуденною особистістю в історії України новішого часу, що певні зафіксування його думок і чину можуть бути корисними для наступних оглядів доби т.зв. "розстріляного українського відродження" 20-х років цього століття.

Момент переходу большевиків до непу в Україні застав М. Скрипника на посту Народнього комісара юстиції і Генерального

прокурора УССР, який почав твердою рукою запроваджувати в усій советській системі УССР гасло "революційної законности". Сваюля місцевої адміністрації /т.зв. "влада на місцях"/, яка приводила раніше часто до трагікомічних випадків і була неприпустимою після ліквідації непівстихійної практики "воєнного комунізму", - тепер укладалася в бюрократичні централізовані рамки установ, що мали діяти тільки згідно з конституцією, постановами ВУЦВК і РНК та за інструкціями наркоматів. Уведення принципів законности дало можливість українському селянству ввійти масово, шляхом виборів депутатів до сільських, волосних і губерніяльних рад, у низові советські органи й оволодіти ними.

Саме в той час, у грудні 1924 р., відбувався губерніяльний з'їзд робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Чернігівщині, на який прибув М. Скрипник, як представник уряду УССР для того, щоб від імени останнього звітуватися перед депутатами. Засідання з'їзду були відкритими і для публіки була відведена задня частина залі. Сутула, сухопара постать М. Скрипника, з різкими рисами обличчя, довгими незвичайної форми вухами, сивіючими вусами й борідкою, пронизливими чорними очима, помістофельському загнутими догори бровами, жорстоким, скрипучим голосом, - справляли небуденне враження. Відчувалося в постаті голови, рухах довгих кістлявих рук, металевій інтонації й різких висловах - міцну волю до дії, ясний від природи розум і революційний темперамент. Це не була трафаретна промова мітингових большевицьких промовців. Заля слухала його з непересічною увагою. Звіт свій, діловий і докладний, помічений цифрами "досягень", М. Скрипник доповідав російською мовою. Депутатська ж маса була майже поспіль у свитках та кожухах і розмовляла українською мовою. Коли надійшла хвилина запитань доповідачеві декілька голосів з кола депутатів поставили ясне і тверде питання: "Чому представник уряду УССР складає звітну доповідь російською мовою?" Можна було помітити, що це питання для М. Скрипника було неприємною несподіванкою, тим більше, що така його практика /властива для того часу всім большевикам в Україні/ розбігалася з офіційно проголошеною політикою "українізації", - отже була явним порушенням "революційної за-

конности". М. Скрипник втратив свій самовпевнений тон, характерний для нього під час доповіді, але мав мужність прилюдно визнати це своє недотягнення. Він пояснив, що ще не встиг, за браком часу, в достатній мірі оволодіти українською мовою, але обіцяв зробити це в найкоротшому часі. При цій нагоді він з притиском пояснив неминучу потребу українізації всіх урядництв УССР, як основну засаду большевицької політики в Україні. Відповіді на даліші численні запитання делегатів М. Скрипник давав уже українською мовою, але такою кепською, що вона викликала іронічні усмішки в багатьох присутніх. Отже, одна ущиплива обставина - питання державної мови в УССР - захитала п'єдесталь недосяжної величності "вождя пролетарської революції в Україні".

Наведена картина відслонює зовсім виразно погляд М.Скрипника на українізацію. Для нього, старого большевика, національне питання існувало, як одне із питань на шляху міжнародньої пролетарської революції, що його треба було розв'язати з користю для революції. Скрипник був тієї думки, що кожний народ має природне право говорити своєю мовою і що інтерес пролетарської революції вимагає це право узгляднити й оправдані вимоги народів у тому відношенні задовольнити, щоб таким чином приєднати їх до революції. Отже, "українізацію" розглядав Скрипник не як самоціль, а як етап на шляху до комунізму. Справа "українізації", це була для нього справа зручнішої тактики для досягнення інтернаціональної мети своєї партії.

З пізніших виступів і діяльності М. Скрипника можна навіть робити висновок, що він трактував український народ, як явище суверенне, тобто так, як росіянин трактує російський народ.

Під час свого перебування в Чернігові М. Скрипник відвідав славетний музей В.В. Тарновського, повний неоцінних скарбів української козацько-гетьманської старовини, який тоді був вже відділом об'єднаного Губерніяльного музею. З природи гостродумний, М. Скрипник дуже цікавився експонатами й поясненнями директора музею, вченого археолога, проф. Ш. Незважаючи на виявлявану зацікавленість справами мистецтва, його знання, в цій галузі не були великими. Але невихованість М. Скрипника з питань мистецтвознавства не можна ставити йому в вину. Його ж бо

ти від усіх інспекторів, знання дорученої їм ділянки освіти й сумлінного виконання своєї праці; нарешті, він почав особисто приймати одвідувачів Наркомосу, незважаючи на те, хто саме й про що хотів би розмовляти з наркомом. Побувати на особистій аудієнції у наркома освіти - те, що було майже нездійснимим ділом за О. Шумського - стало за М. Скрипника у визначені й точно дотримувані години нормальною і самозрозумілою справою. До кожного відвідувача, хто б то не був - професор, селянин, чи студент - М. Скрипник ставився з підкресленою ввічливістю: коли одвідувач наближався по довгому килимі до його столу в кінці залі, М. Скрипник вставав, називав одвідувачеві своє прізвище, тиснув руку й запрошував сідати, частуючи бажаних цигаркою. Це було явно розраховано на популярність демократичної доступності "славнозвісного члена уряду УССР".

Члени Колегії НКО і керівники відділів одразу відчули вимогливу й важку руку всемогутнього наркома /члена Політбюра КП/б/У і Комінтерну/, Викликаючи дзвінки з кабінету М. Скрипника турбували їх протягом цілого дня й вечора. Трапалося одного разу так, що М. Скрипник натиснув обома руками всі дзвінки разом, і коли стривожені помічники його збіглися похалцем до кабінету наркома, то він запитав їх:

- Я - нарком освіти, чи ні?! І на підтверджуючі відповіді знову запитав їх: - Так чому ж ви не виконали мого вчорашнього розпорядження?!

Такі й їм подібні прийоми поведінки були явно розраховані на те, щоб приголомшити апарат Наркомосу і спаралізувати в ньому одразу будьяку можливість протидії або "італійського" страйку. Адже на меті було запровадження в Наркомосі "справжнього" "ленінського", "пролетарського" розуміння й провадження більшовицької національної політики в Україні.

Почалися й "скрипниківські анекдоти". На першому засіданні Колегії Наркомосу секретар Колегії подав М. Скрипникові проект порядку засідання на півсотні питань. М. Скрипник прочитав його вголос і спитав, чи нема заперечень. Заперечень не було й М. Скрипник почав ставити на обговорення питання за питанням за їх чергою. За його попередника О. Шумського, ustalився був непри-

говорив українською мовою, почали поширюватися зловісні чутки про "помилки" й "ухили" Народнього Комісара освіти О.Я. Шумського. Дифамація, поговор і провокація давно випробувані методи ГПУ. Немаловажну роль відіграла безкомпромісова позиція О. Я. Шумського під час літературної дискусії, розпаленої гострими памфлетами М. Хвильового. Відсутність потрібної витримки передчасно розкрила політичну програму українського руху й викликала на нього превентивні удари Москви. В короткому часі О. Я. Шумський примушений був залишити пост Наркомоса УССР. На його кріслі опинився М. Скрипник. М. Скрипник не хотів змінювати портфель Народнього Комісара юстиції і Генерального прокурора УССР на небезпечний портфель Народнього Комісара освіти. Його цікавило місце голови Ради народніх комісарів УССР, яке займав тоді маловідомий В.Я. Чубар. Тому він не одразу дозволив себе умовити й переселитися на вул. Артема, ч. 29 /будинок Наркомосу/.

Появі М. Скрипника в ролі "просвітителя" українського народу передували тривожні чутки, що новий нарком буде "виправляти" ухили й "чистити" ухильників. Почали поширюватися панічні настрої, головно серед партійців.

У цілому Наркомосі зразу відчувалося, що почалася інша ера. О. Шумський не обтяжував себе сидінням у просторій кімнаті, що була кабінетом наркома й одночасно залем засідань Колегії НКО. Траплялося, що по декілька днів він, зайнятий політичними справами, не з'являвся до НКО. Це не шкодило справам, якими незмінно керували керівник фінансово-економічного відділу НКО Бутвін і замнаркома лотиз Я. Ряппо, надзвичайно працюючий, систематичний, добре освічений співавтор своєрідної системи освіти, запровадженої в УССР наркомом Гр. Гриньком. Тепер же М. Скрипник сам хотів урядувати: він приїздив рано до Наркомосу й цим примусив недисциплінованих співробітників своєчасно приходити на працю; він почав заглиблюватися в усі дрібниці праці відділів: Соціального виховання /Соцвиху/, Професійної освіти /Профосу/, Політичної освіти /Політосу/ та навіть Головного наукового медичного комітету /Головнаучметодкому/, що ними колись єдиновладно керували члени Колегії НКО; він почав вимага-

саний звичай, що Колегія засідала тільки дві-три години й устигала за цей час розглянути тільки півдюжини питань. Решту ж їх "за браком часу" відкладали на чергове засідання. Члени Колегії, зацікавлені в тому чи іншому питанні, випрошували в О. Шумського, щоб потрібне їм питання розглядалось поза чергою. Ті ж питання, що не мали своїх опікунів, завжди відкладалися надалі, й чекали своєї черги рік або й більше. Можливо, що М. Скрипник знав про таке безладдя й рішив використати його способом, властивим для його характеру. Коли на сьомому питанні, біля десятої години вечора, члени Колегії почали позіхати й поглядати на годинники, хтось найсміливіший наважився внести пропозицію, щоб припинити засідання й перенести решту питань "за браком часу" на наступне засідання.

- Що це значить: припинити засідання? - визвірювався на нього М. Скрипник. - Я не маю права його припинити, бо Колегія вже затвердила такий порядок денний і ми маємо розглянути ще тридцять п'ять питань. Отже, засідання Колегії Наркомосу продовжується! Всі члени Колегії і керівники відділів повинні бути присутніми. Інші - в залежності від наявності виклику їх на засідання. Заперечень нема? ...

Грізне запитання не захочувало, розуміється, до заперечень. Засідання продовжувалося без перерви до сьомої години ранку. Витривалий М. Скрипник курив цигарку за цигаркою, випив незчисленну кількість пляшок нарзану, і здавався невтомленим. Після такого всенощного сидіння всі члени Колегії прийшли на працю з запізненням і вже ніколи більше не подавали М. Скрипникові на засідання Колегії більше десятка питань.

Одним з постійних членів Колегії НКО був представник ЦК Комсомолу УРСР. Малоосвічений, випадковий юнак був, розуміється, в ролі парадної мебелі при обговоренні складних і часто дуже фахових та дражливих питань народньої освіти в Україні. Але серед комсомолу були поширені ідеї троцькізму / у місті / й українського патріотизму / переважно на селі /. Твердокамінний "соратник Леніна" й тут мав завданням накласти свою не гнучку руку на непокірливих. На одному з засідань Колегії НКО представник комсомолу, неповнолітній юнак, не чекаючи вичерпання питань, хотів непомітно вислизнути з залі.

- Ви куди?! - гримнув на нього М. Скрипник.

- Я ... я думав ... питань, цікавих для мене більше нема ... А завтра мені треба рано вставати ... Я думав, що мені можна вже йти ...

- Ви - член Колегії Наркомосу від ЦК комсомолу! Ви обов'язані бути присутнім на засіданні Колегії весь час ... Хоч для вас нема нічого цікавого в питаннях, що розглядає Колегія, - то ви все ж таки повинні бути тут, бо може Ми захочемо вас про що небудь спитати! І ви обов'язані пояснити нам погляд ЦК комсомолу ... - суворо пояснив М. Скрипник тремтячому молодикові його громадські обов'язки, при гробовій мовчанці всіх присутніх, і несподівано закінчив:

- А проте ви нам більше непотрібні! Можете йти! ...

Юнак кулею вилетів із залі. Його кар'єра на цьому скінчилася. Другого дня, на вимогу М. Скрипника, ЦК комсомолу відрядив до Колегії НКО іншого свого представника.

- Знаєте, я його органічно боюся. Просто тремчу кожного разу, коли треба йти до нього з доповіддю, - казав про М. Скрипника юрисконсульт НКО, літня вже людина, атлетичної комплекції, Глейзер, і витирав зі свого чола буйні краплі поту, що завжди у нього з'являлися після розмови з незвичайним наркомом.

Під кінець свого наркомства М. Скрипник незлюбив керівницю відділу Соцвиху, Розу Барун, пихасту, малоосвічену й нерозумну, але з поважним партстажем людину, яка аж ніяк не надавалася для цієї важливої посади. Р. Барун не в стані була доповісти М. Скрипникові будь-яке питання зі своєї ділянки в такий спосіб, щоб нарком був задоволений. Вона не знала ні фактичного стану шкільної й передшкільної справи в Україні, ні методичних питань виховання. Це була типова представниця "партійного типу" за большевицького режиму. М. Скрипнику було не важко підчіплювати таку керівницю з першого-ліпшого її промаху або незнання.

Р. Барун, наприклад, доповіла на Колегії НКО статистичні відомості щодо шкіл в УССР. Запитань, звичайно, не було. Але М. Скрипник бере величезне статистичне зведення, що його передала Р. Барун, і починає вголос його перевіряти. В напруженій

тиші чути тільки його:

- Три, плюс шість, плюс сім ... Разом сто двадцять три ...
А тут написано сто тридцять три ... Чому ?

Всі мовчать. Р. Барун теж мовчить і червоніє. М. Скрипник береться за інший рядок:

- Дев'ять, плюс три, плюс п'ять ... Разом виходить вісімдесят вісім ... А тут написано - вісімдесят сім ... Чому ? /Мовчанка всіх/. Отже Колегія ухвалює, - каже М. Скрипник, - повернути матеріяли доповіді керівниці Соцвиху т. Р. Барун і запропонувати їй вдруге скласти статистичні таблиці ... І взагалі уважніше ставитися до своїх обов'язків ... Заперечень нема? ... Всі мовчать.

Замнаркома, лотиш Я. Ряппо, людина твердої волі й ясного розуму, не сподобався М. Скрипникові за те, що не міг ніяк навчитися української мови, а коли намагався говорити українською мовою, то це виходило в нього подібним до того, як сам М. Скрипник говорив у 1924 р. Постійним гострими причіпками й зауваженнями М. Скрипник привів Я. Ряппо до визнання неможливості далі працювати в НКО, де він поклав стільки сил і енергії в найтяжчі роки. Незабаром Я. Ряппо перейшов до Наркомату РСІ під керівництво прихильного до нього В. Затонського.

- Подивіться на очі М. Скрипника, - казав мені директор Української книжкової палати, показуючи фото групи членів Колегії НКО з М. Скрипником в центрі. Всі сфотографовані мимоволі заплющили очі при спалаху магнія, - один М. Скрипник витримав це яскраве світло, не моргнувши! Дійсно, з фотографії просто на глядача пронизливо гляділи чорні очі М. Скрипника.

Хвалькуватий і нечемний з підлеглими керівник Укрнауки Ю. Озерський особливо тремтів перед М. Скрипником після того, як не спромігся виконати директиви М. Скрипника умовити акад. М. Грушевського погодитися бути президентом ВУАН. Можна було спостерігати цікаву сценку, як Озерський швидкими стрибками, як покараний школяр, тікав вгору по вхідних сходах, побачивши знаєцька у дверях будинку НКО постать М. Скрипника. Та й було йому чого ховатися від грізних очей наркома.

З певних політичних міркувань Політбюро ЦК КП/б/У вирішило провести президентом ВУАН акад. М. Грушевського. Адже, тре-

ба було зробити так, щоб акад. М. Грушевський, ставши адміністратором, тим самим "співпрацював" з советською владою. Між тим акад. Грушевський, згідно з домовленістю з головою Раднаркому УССР В. Чубарем, обмежувався суто-науковою діяльністю, забарикадувався академічним імунітетом від будь-якої участі в "соціалістичному будівництві". Делікатне завдання - схилити на свій бік акад. М. Грушевського - Політбюро поклало особисто на М. Скрипника, а той передоручив попередні переговори Ю. Озерському. З цією метою останній приїхав до Києва й викликав акад. М. Грушевського для розмов у будинок ВУАН /акад. М. Грушевський мав інше мешкання для керованої ним Історичної Секції ВУАН - при вул. Вел. Володимирській, ч. 35/.

Трапилося так, що коли акад. М. Грушевський з'явився пунктуально в призначену Ю. Озерським годину, то останній був зайнятий розмовою ще з кимсь. Тому його секретар просив акад. М. Грушевського трохи почекати. Так пройшло 5... 10... 15 хвилин. Акад. М. Грушевський вирішив, що його чемність повинна мати межі, вірніше - зручно використав це й залишив почекальню. Після цього

Ю. Озерському вже не пощастило жадним способом побачитися з акад. М. Грушевським для переговорів. М. Скрипник одержав за таке недотягання зауваження від Політбюра, а Ю. Озерський - сувору догану. Хоч в академічних колах було довірочно відомо, що акад. М. Грушевський не погодився б стати президентом ВУАН ні за яких умов, - але при такому звороті справи причиною провалу переговорів була, очевидно, неуважна, навіть просто недопустима поведінка Ю. Озерського, й тому акад. М. Грушевський досяг без сумніву морально-політичного успіху при найменших витратах енергії. Українські ж комуністи одержали від нього повчальний наочний урок, що значить погана громадська тактика й поведіння.

Вже в перші роки свого урядування в Наркомосі М. Скрипник почав висуватися на пост большевицького "вождя українського народу" не тільки в межах УССР, а й по всьому світі. Він, проїздом через Львів, конспіративно виступив на масовому зібранні галицьких українців, викликавши бурю оплесків своїми просторими інформаціями про "розквіт" української культури під його проводом в УССР. Він організував і успішно провів Всеукраїнську Конференцію для усталення соборницького українського правопису в 1929 р., при чому підтримував пропозицію щодо запровадження в

українському письмі латинської абетки, з метою відсепарування від Москви й наближення до Західної Європи. Тільки категоричний спротив цьому з боку вчених-членів Комісії від Галичини /особливо І.Свенціцького/ примусив М.Скрипника зняти цю пропозицію. Він почав уважно опікуватися дерусифікацією української людности на Кубані, Курщині, Вороніжчині, на Далекому Сході. За його ініціативою й діяльною підтримкою, там відкривалися українські початкові й середні школи, педагогічні технікуми й педінститути /в Краснодарі і в Благовіщенському/, організовувалась українська преса, театри, надсилалися туди з Харкова українські підручники й література для бібліотек. М.Скрипник особисто інструктував українських учених і педагогів, що їхали на ці терени РСФСР для "українізації" їх. Через це популярність М.Скрипника серед української інтелігенції, без сумніву, зростала, і сам М.Скрипник не цурався сприяти цьому. Коли в травні 1927 р. делегація українських письменників, науковців і мистців їздила на могилу Т.Шевченка для вшанування його пам'яті, М.Скрипник поїхав на чолі цієї делегації, як представник уряду УССР. Під відкритим небом, біля могили Т.Шевченка, влаштовано прилюдне засідання Шевченківського Комітету, почесним головою якого був М.Скрипник, як наркомос. Це засідання було зафільмовано. Коли кіноапарат почав знімати М.Скрипника у великому пляні, то він дружньо нахилився до одного з місцевих селян, що сидів недалеко від нього, і почав про щось з ним розмовляти. Вийшов, очевидно, непоганий кадр - "М.Скрипник і селянин". Але тільки апарат повернули в інший бік, М.Скрипник раптово одвернувся від селянина й почав далі провадити ділову частину засідання.

Спочатку вимушена обставинами партійна "українізація" перейшла згодом у М.Скрипника в дійове переконання. Логіка партійної доктрини вимагала, щоб в Україні був український пролетаріат, особливо у "всесоюзній кочегарці" - Донбасі, - інакше пролетарськість "жовтневої революції" в Україні підпадала б сумніву, і українські патріоти мали рацію твердити про принесену з півночі "пролетарську революцію", тобто завоювання. З метою повернути факти на користь своєї доктрини, М.Скрипник почав натискати на українізацію робітничих осередків України, особливо Донбасу. Це було справою складнішою й викликало протидію російських большевиків в Україні /зокрема Харківського міськ-

парткому, на чолі тоді з П.Постишевим.

Базою українізації, провадженої згори, мала бути українська книжка й газета. Найбільше в Україні видавництво - ДВУ /Державне Видавництво України/, як і кожна удержавлена господарська організація, страждала бюрократичним окостенінням і нерухомістю.

Маючи монополію на видавання шкільних підручників, що було дуже рентабельною справою, ДВУ все ж таки ухитрялося завжди мати дефіцит і щороку випрошувало у НКО субсидії по 500 000 карб. Недостатню працю ДВУ успішно доповнювала "Книгоспілка" та інші українські кооперативні видавництва /"Рух" тощо/, які спеціалізувалися переважно на друкуванні української художньої літератури і творів світової літератури, перекладених на українську мову. Хоч це було не таким прибутковим, як видавання підручників, але Книгоспілка добре заробляла й все поширювала своє видавництво. Від цього була велика користь для розвитку української культури, і зокрема, для розвитку українізації. В коло читачів української людности, дякуючи діяльності кооперативних видавництв, потрапляли не тільки "ідеологічно витримані" "пролетарські" письменники, але й зовсім витримані "попутники" і зовсім невитримані "буржуазні" письменники. Монополісти з ДВУ заздрили безсумнівним успіхам Книгоспілки й, нарешті, додумалися до того, щоб внести законопроект про "націоналізацію" видання творів українських класиків, тобто, говорячи звичайною мовою, про заборону Книгоспілці й іншим видавництвам, крім ДВУ, видавати твори української класичної художньої літератури. Тоді ДВУ знаходилося на правах господарчо-автономного відділу НКО, і тому Раднарком УРСР передав цей законопроект на вирішення Колегії НКО, практично кажучи - М.Скрипникові. Цим самим останній потрапив у досить незручне становище. З погляду партійної програми, М.Скрипник аж ніяк не міг заперечити доцільність "націоналізації" видання творів українських класиків. До того ж ДВУ аргументувало це поважною сумою передбачуваних від того прибутків, а через те й зменшенням розміру потрібної річної дотації. Але прийняття цього законопроекту, з другого боку, визначало б повне заморожування друку творів української класичної літератури XIX-XX ст., на які був великий попит, що посилювався зростанням кількості шкіл з українською викладовою мовою та підвищенням зацікавленням публіки до читання української белетристики,

старої й нової, зокрема у зв'язку з акцією вечірніх "курсів українізації" та інш. Видавані й перевидавані повні збірки творів українських письменників, Т.Шевченка, М.Коцюбинського, Л.Українки, І.Франка та інш., й окремі їх твори розкуповувалися читачами майже одразу після виходу їх у світ. Тиражі друку їх очевидно не задовольняли спраги українських мас до освіти. Передати цю справу виключно в розпорядження ДВУ - це практично значило припинити повінь українського друкованого слова /при тому щ и р о українського, а не перекладеної на українську мову марксо-ленінської макулятури/, і тим насправді підрізати в корені близьке серцю М.Скрипника діло українізації. Не можна ж справді було обмежувати його вивченням української граматики на курсах українізації.

М.Скрипник блискуче викрутився з цього становища, що виглядало безвихідним. Коли, після багаторазового відкладання цього питання, Колегія НКО нарешті вислухала доповідь керівника ДВУ, українського байкаря С.Пилипенка, який переконливо довів політичну неспірність і господарську користь для держави від запропонованої націоналізації літературної спадщини померлих письменників/так, як це вже було в "братній" РСФСР/, - то здавалося, що заперечень взагалі вже не може бути. М.Скрипник перепитав особисто кожного члена Колегії про його думку. Всі відповіли, що треба затвердити цей політично витриманий і надзвичайно корисний законопроект. Тоді М.Скрипник попросив дати йому список авторів, що їх твори передбачалося "націоналізувати". Список було складено знавцями української літератури, і тому він визначався особливою повнотою. М.Скрипник уважно його переглянув під мертву мовчанку присутніх, а потім раптом запитав С.Пилипенка:

- А хто ж усталив, що саме ці письменники, що їх тут перелічено, є класиками?

- Так просто прийнято вважати, - відповів розгублено С.Пилипенко.

- Отже, представник ДВУ не може обґрунтувати запропонованого ним проекту списку українських класиків, - зробив висновок М.Скрипник. - Тому Колегія НКО ухвалює: законопроект засадничо прийняти, але здійснення його відкласти до того часу, коли ДВУ доведе, яких саме українських письменників треба вважати класиками. Заперечень нема?... Нема... Переходимо до чергового питання.

Заперечувати проти пропозицій, висловлених М.Скрипником, було б небезпечно. Всі присутні мовчки погодилися з резюме М.Скрипника. Розуміється, цей законопроект після цього було поховано надовго.

З метою "пролетаризації" надто інтелігентного складу співробітників НКО, було призначено на працю в НКО декількох більш менш підходящих кандидатів за "нарядами" відділу кадрів ЦК КП/б/У. Так, одного дня на посаді керівника справ НКО з'явився демобілізований з Червоної армії якийсь молодий політрук з орденом бойового "Червоного Прапору" за героїство під час громадянської війни. З працею своєю він ледве справлявся за допомогою своїх більш літніх і досвідчених помічників, але військова виправка, твердий бас і особиста прихильність М.Скрипника /мати на показовому місці свого НКО такого блискучого представника "українського пролетаріату" / - гарантували новому співробітникові повне визнання і з боку партосередку і з боку позапартійних фахівців. Але бойовий керсправ одного дня так само раптово зник з НКО, як несподівано й появився. Як виявилось, керсправами надужив свого становища і довір'я наркома, виписуючи надмірну кількість алкоголю на ім'я наркома. М.Скрипник, дізнавшись про це, негайно викликав керівника справами до себе, власноручно подер його партквиток, зірвав з його грудей орден, - і той зник безслідно.

Не можна було вважати, що М.Скрипник був ходячою партійною догмою, позбавленим людських рис жорстокосердним фанатиком. Він проявляв себе іноді й як гуманна людина, з широким чутливим серцем. На провінції, в місті Чернігові, мешкав старий педагог проф. Фльоров, пенсіонер, обтяжений великою родиною, дуже побожна й консервативних поглядів людина. Головною його заслугою перед наукою була граматика церковно-слав'янської мови, що колись, ще за передреволюційних часів, була вроджена премією Петра Великого. З часом, через падіння вартості червінця, пенсія проф. Фльорова ставала все вужчою в порівнянні з насущними потребами його багатьох підростаючих дітей. Проф. Фльоров не бачив виходу зі свого скрутного становища. Йому порадили звернутися особисто до М.Скрипника, що, як Народний комісар освіти, міг виклопотати в Наркомсоцзабезі /Народньому комісаріяті соціального забезпечення/, підвищену персональну пенсію для проф. Фльорова. Але останній побоювався, що це безнадійна справа прохати у М.Скрипника, твердо-

кам"яного революціонера, збільшення пенсії для людини, що не мала жадних заслуг перед пролетарською революцією, а скоріше - навпаки. Приховувати ж свої переконання проф. Фльоров не хотів та й не зміг би фактично. Його біографія була явно непідходячою для умов диктатури пролетаріату. Виходу іншого проте не було, і проф. Фльоров одного дня пішов до наркома-оригінала. М.Скрипник прийняв його, як і всіх звичайно, дуже чемно.

- Насамперед я мушу Вас попередити, що я щиро віруюча людина, християнин! - одчайдушно почав признаватися проф. Фльоров, бажаючи бути цілком правдивим перед наркомом.

- То Ваша особиста справа. А я - атеїст, - відповів доброзичливо М.Скрипник.

Потім він почав уважно розпитувати проф. Фльорова про його довголітню педагогічну діяльність, перегорнув його граматику церковнослов"янської мови, обізнався з його родинним станом. Проф. Фльоров у пориві одвертості признався також, що він не поділяє комуністичних поглядів. І на це М.Скрипник погодився, що для людини такого немолодого віку й старого виховання це так само цілком природно. Отже, незважаючи на всі спроби проф. Фльорова викликати у наркома сумнів щодо своєї особи, М.Скрипник залишився незрушно на позиції доброзичливості. Годинна розмова кінчилась нарешті тим, що М.Скрипник пообіцяв проф. Фльорову виклопотати підвищену персональну пенсію. Підпис М.Скрипника тоді ще дуже високо розцінювався по всіх наркоматах. Проф. Фльоров незабаром одержав бажану пенсію, незважаючи на всі свої попередні злі почуття.

Почуваючи себе сам вже старим, М.Скрипник пробачав старим вченим їхні чудернацтва, навіть шанував їх за знання. Був за його наркомства у Дніпропетровському / Катеринославі / директором Державного музею акад. Д.І.Яворницький, організатор і незмінний охоронець цього музею й найліпший в Україні знавець старовини Січі Запорозької. За довгі роки наполегливого збирання ним пам"яток культури старої України, вони вже не вміщувалися у старому будинку музею / колишнє Дворянське Зібрання Катеринославської губернії/. Перед першою світовою війною почали будувати нове приміщення для цього музею, за взірцем Каїрського музею, але війна припинила будову. Так і стояли голі мури будови, навіть не покриті дахом. Постійною мрією Д.І. Яворницького було за-

кінчити будову й перенести туди свій музей. Але Наркомос не мав для того грошей, і кошториси Д.І.Яворницького щороку відкладалися надалі. Одного разу М.Скрипник, у часі побуту зі своїм особистим секретарем Ерстенюком у Дніпропетровському, вирішив відвідати славнозвісний музей і не менш славнозвісного "останнього запорожця" Д.І.Яворницького. Цей зустрів М.Скрипника при вході до музею і гостинно привітав свого високого одвідувача. Коли вони зайшли до вестибюлю музею, то Д.І.Яворницький попрохав М.Скрипника й Ерстенюка виконати у наглядачки анкету для одвідувачів, встановлену статистичним відділом НКО, і внести платню за оглядини музею - 20 копійок. Тільки після виконання наркомом цієї процедури, Д.І.Яворницький увів наркома до музею й почав детально показувати йому скарби історії України. Цей огляд тривав декілька годин. М.Скрипник був цілком зачарований і українською старовиною, і блискучими поясненнями старого знавця її Д.І.Яворницького. При виході з музею М.Скрипник щиро дякував Д.І.Яворницькому за його пояснення, хвалив його величезну культурну працю для рідного народу і, нарешті, спитав Д.І.Яворницького напівжартома:

- Все у Вас чудово! Але я не зрозумів одного: чому Ви взяли з мене, наркома освіти, платню за вхід? Адже, мені належало б оглядати підлеглу мені установу задурно?

- Це вірно, - відповів Д.І.Яворський. - Але, бачите, я тепер якраз збираю кошти для добудування нового приміщення для музею, бо Наркомос не дас на це фондів, незважаючи на подавані щороку кошториси. То я сподіваюся бодай у цей спосіб зібрати потрібну суму, якщо Господь Бог продовжить мое життя!

М.Скрипник нічого не відповів на це, а тільки сказав Ерстенюку:

- Якщо я, нарком, дав 20 копійок на добудову музею, то й ви повинні дати!

Ерстенюк теж сплатив 20 копійок. Музейний будинок так і не був добудований для потреб НКО. Місцева влада передала його під приватні помешкання для службовців управління Залізниці.

Після демісії з Наркомосу Я.Ряппо на його місце через деякий час прийшов Полоцький. Це була людина зовсім іншого характеру, ніж Я.Ряппо. Маленького зросту, чорнявий з сивиною, з вузенькими

чорними очицями й випнутими вилицями, характерними для людей з Далекого Сходу. Він не зле розмовляв українською мовою. З його появою кабінет першого заступника наркома освіти, раніше повний діловим життям, спустів. Полоцький явно не цікавився ні паперами, ні відвідувачами, ні справами взагалі. В усіх питаннях він одсилав до керівників відділів і інспекторів. У такий недіятливий пасивний спосіб було легко уникнути помилок і ухилів. Проте він зумів посісти достатню довіру у наркома М.Скрипника й виробити собі в нього досить поваги й незалежності. Незабаром у секретаріаті М.Скрипника з'явилася "сестра" Полоцького, - так само маленька й сивувата жінка, з випнутими вилицями й узагалі зі своєрідним типом обличчя, подібним до братового. Полоцька була стенографісткою, що записувала всі усні розпорядження М.Скрипника під час приймання ним співробітників НКО з доповідями та одвідувачів. Тому вона була невідлучною від М.Скрипника, так само, як і два його секретарі українці з Галичини - Богдан і Ерстенюк. Вона була в курсі багатьох справ НКО й поза НКО і відіграла сумну роль щодо падіння М.Скрипника. Коли навколо останнього в 1932-33 роках надто загострилася боротьба між українцями, що їх підтримував М.Скрипник, і москофілами, що їх підтримував сталінський комісар над УССР - П.Постішев та інтернаціональна частина КП/б/У, - то одного разу М.Скрипник, надто розлючений нерозбірливими інтригами своїх ворогів, негативно й сдержано висловився про них. Полоцька також і це застенографувала, й таким чином небережні, довірочно сказані слова М.Скрипника стали відомі партійним колам, і то в о р о ж и м до М.Скрипника. Це було тою краплиною, що остаточно підмила особистий престиж М.Скрипника й потягнула за собою видалення його з НКО на "менш ідеологічний" пост - голови Держплану УССР, де й далі цькували його.

Дм. Соловей

З ПРИВОДУ ПРИЗВИЩА "СКРИПНИК" У "ДОКУМЕНТАХ СІССОНА"
/ Зауваження до згадки про книжку "100 Red Days. By Edgar Sisson" у статті Панаса Феденка /

У статті Панаса Феденка "Микола Скрипник. Його національна політика, засуд і реабілітація", що була вміщена в "Українському Збірнику" кн. 8 за 1956 р. є такий уступ:

"Ім"я М.Скрипника згадується в 1918 році в матеріалах, виданих Сіссоном, на доказ тодішньої залежності російського большевицького уряду від уряду Німеччини. Прийнято уважати всі матеріали Сіссона за підроблені, однак після недавнього опублікування тайної телеграми міністра Німеччини Кюльмана до кайзера Вільгельма II, у справі фінансової допомоги німецького уряду большевикам, слід піддати "документи Сіссона" новій аналізі. "Документ", в якому згадується ім"я М.Скрипника, - це лист німецького полковника Р.Бауера до голови советського уряду В.Леніна з 30 березня 1918 року, з деякими вимогами. На листі приписка: "Запросити тов. Расколькова для консультації. Н.Скрипник".

Якщо "документи Сіссона" мають на увазі Миколу /Ніколая/ Скрипника, то цим доказано, що той "лист Бауера" - вигадка. Адже ж у березні і пізніше М.Скрипник був в Україні, як член уряду Советської України" /"Укр. Збірн. кн 8, ст.51 /.

Перш за все мусимо зауважити тут, що у зацитованих словах із книжки Е.Сіссона зроблено дві, як видно, друкарські помилки, які, на жаль, не були спостережені й виправлені. Перша помилка: надруковано прізвище "Расколькова", а має бути "Раскольнікова". Друга помилка: надруковано підпис "Н.Скрипник", а має бути "М.Скрипник". У книзі Е.Сіссона на ст. 441 ми читаємо: "Invite Comrade Raskolnikov for consultation. / Signed / M.Skypnik".

Тепер основне, на що ми хочемо тут звернути увагу, не беручи на себе завдання подавати аргументи за правдивість, чи проти правдивості документів, які надруковано у книзі Е.Сіссона. Ми хочемо лише ствердити, що в апараті Совнаркому Російської республіки, серед співробітників, прізвище "Скрипник" таки безперечно

мусіло фігурувати у перші місяці 1918 року. Але воно належало не відомому Миколі Скрипнику, а якійсь жінці - Марії Ніколаєв-ні Скрипник, що її в грудні 1917 року було призначено другим секретарем Совнаркому Російської республіки. Про це ми знаходимо ясну вказівку в офіційних советських документах. Так, у советській публікації - "Декреты октябрьской революции. Правительственные акты, подписанные Лениным, как председателем Совнаркома. I: От октябрьского переворота до роспуска учредительного собрания. Под редакц. М.Д.Орахелашвили и В.Г.Сорина", - яка була підготована до друку Інститутом Маркса-Леніна при ЦК ВКП/б/, а видана в Москві року 1933 Парти́йним Видавництвом, на стор.

308 під числом 162 міститься: "Постановление о назначении М.Н. Срыпник втсрым секретарем Совета Народных Комиссаров 27/14/ 1917 г." А з дальшого тексту постанови видно, що звали ту особу - Марія Ніколаєвна. У цей час керівником справ Совнаркому був В.Бонч-Бруевич, а секретарем Совнаркому - Н.П.Горбунов.

Отже, цілком природньо, що на справах Совнаркому Російської республіки тих часів можуть траплятися помітки цього другого секретаря Совнаркому - М.Н.Скрипник. І дійсно, на деяких документах, що їх факсиміле надрукував Е.Сиссон в додаткові до своєї книжки - ч.2 від 12 лютого 1918 р. / стор. 5 /, чч. 12 і 13 від 25 лют. 1918 / ст. 10 /, ч. 30 від 26 лют. 1918 р. / ст. 15/, - ми бачили помітки, зроблені дрібним жіночим ясним письмом з читким підписом "М.Скрыпник", або "Секретарь М.Скрыпникъ".

Таким чином, сама по собі наявність підпису "М.Скрипник" на деяких документах, що подано в книзі Е.Сиссона, ще ні в якій мірі не може бути аргументом проти правдивості цих документів, бо належить той підпис не Миколі Скрипнику.

О.Парамонів.

ДОЛЯ ЛІСІВ УКРАЇНИ

У 1955 році уряд СРСР несподівано вирішив вирубати половину запасу умовно стиглої деревини в лісах України, Білорусії, Естонії, Латвії, Литви, а також і тієї частини Європейської Росії, що бідна на ліси. Запас умовно стиглої деревини в усіх цих лісах становить лише 3,5% від загального запасу її у СРСР. Дивно тут ще й те, що ліси ці були давно вже визнані советським урядом за захисні та водоохоронні, через що в них не дозволялося рубати щорічно більш деревини, ніж її за рік приростає. Тепер з них буде взятий приріст за багато років наперед. Якщо взяти до уваги, що майже всі згадані ліси були в минулу війну окуповані німцями та що переважна їх більшість розташована на території держав, які після революції відокремилися від Росії, а пізніше були знов приєднані, то складається думка, що не так економічні обставини, як політичні міркування советського уряду примусили його різко змінити режим лісокористування. Щоб легше було зважити значення нового вирішення советського уряду, нижче подаємо стисло відомості про головні етапи організації лісового господарства в Україні за минулий період. Далі, на тлі цих відомостей, розглянемо окремі деталі згаданого вирішення та пояснення уряду щодо цієї справи.

Головною засадою господарювання в лісах України до першої світової війни / незалежно від того до якої держави та або інша частина України тоді належала / було вирубування щороку такої кількості стиглих дерев, деревинна маса яких не перевищувала б пересічного приросту її за рік в тім чи іншій лісництві. Тому запаси деревини не зменшувалися. Лише стихійні лиха /пожежа, шкідники тощо/, або якісь надзвичайні обставини / напр., побудова залізниці через масив лісу / могли змінити регулярне користування деревиною. Таке раціональне господарювання в лісах про-

довжувалося в Україні, однак, лише до часу радянського режиму.

У східній Україні, яка була окупована більшовиками, ліси дуже потерпіли від вирубів, спричинених обставинами війни. Проте, коли радянська влада перемогла й закріпилася, ліси потерпіли ще більше. Щоб придбати чужу валюту й цим піднести свою економіку та промисловість, радянська влада почала посилено експортувати за кордон найкращу деревину. Таку деревину давали в першу чергу ліси України. Глибокі й родючі ґрунти її, а також клімат, забезпечують добрий ріст дерев. В Україні пересічний приріст деревини за 1 рік на 1 гектар укритої лісом площі дорівнює 3,4 кубометра / А.Г. Солдатов, 1955 /, а по СРСР в цілому - лише 1,1 кубометра / Е.Венцко, 1954 /. Більшість найкоштовніших дубових та ясеневих деревостанів росла в Україні, чого нема зовсім десь біля Ленінграду або Москви. Треба ще згадати про період, коли радянська влада почала експортувати за кордон дубову деревину бездоганної якості, без будь-яких сучків і т.д. Найбільш йшли за кордон з України дубові асортименти "рунда" і "ванчес". Вартість 1 куб. фути ванчесу дорівнювала / Франко-ліс / від 1,26 до 1,45 золотих карбованців / Д.Ф. Руднев, 1928 /.

Ліси України стали дуже важливою сировинною базою для лісоекспорту ще й тому, що вони розташовані в найкращих умовах транспорту й у густонаселеній місцевості, де легко можна було знайти робочу силу. Певна річ, що радянська влада не минула лісів і поза межами України, якщо в них було щось здатне для експорту.

Коли, приблизно 1926 року, почалися посилені вируби лісів, то дореволюційні наукові правила раціонального господарювання лісом проголошено капіталістичними і антирадянськими. Протести лісоводів з цього приводу закінчувалися лише тим, що вони самі знижали.

За час експортної гарячки в лісах України були вирубані всі найкращі деревостани, також і в лісах наукового значення. Лише частина найкращої деревини, особливо так званий "авіаясень", йшла на задоволення внутрішніх потреб СРСР, а саме воєнних потреб. Коли ж експортна гарячка минула / тому, що не було вже чого експортувати /, то вируби дерев продовжувалися для задоволення потреб "соціалістичного господарства".

У 1931 році уряд помітив, що в густонаселеній частині СРСР лісів залишилося мало. Тому видано закон про розподіл лісів за-

гально-державного значення на "промислові" та "охоронні" ліси. До останніх належали ліси України й інших збезліснених уже частин СРСР. В "охоронних" лісах дозволялося рубати деревини не більш, ніж її за рік приростає. Проте, через постійне недовиконання плянів лісозаготівель у Сибіру та на півночі Європейської Росії, закон 1931 року про охоронні ліси хоч і продовжував існувати, але залишився в значній мірі лише законом на папері. Завжди знаходилися якісь мотиви для позаплянованих вирубів в тому чи іншому масиві охоронної зони і ці вируби, хоч і в меншій мірі, продовжувалися.

У 1936 році у густонаселеній частині СРСР лісів стало вже так мало, що на це звернули увагу військові установи. Рівночасно помітили, що річки почали занамулюватись і ставати менш придатними для судоплавства. Висловлювались думки навіть про зміну клімату й вплив цього на зменшення врожайности у зв'язку з вирубуванням лісів. Здебільшого ліси були перетворені на молодняки, або навіть і на голі вируби. Все це примусило уряд вжити рішучих заходів щодо охорони лісів від цілковитого їх винищення. У 1936 році видано закон про так звані "водоохоронні" ліси. Біля 54 мільйонів гектарів лісів, розташованих на 2-20 км від річок, головним чином Дніпра та його допливів, визнано за водоохоронні. В них дозволялося рубати не більш річного приросту деревини, а в так званій забороненій смузі цих лісів - вирубувати лише пошкоджені, хворі й ті дерева, що висихали, а також ті, що заважали рости деревам кращої якості. Для здійснення закону 1936 року уряд утворив при СНК СРСР "Головне управління лісоохорони та лісонасаджень" і такі ж управління при СНК республік, на терені яких були водоохоронні ліси. Начальником "Українського управління лісоохорони та лісонасаджень при СНК УРСР" призначено Ліждвого, а його заступником - одного з найкращих лісоводів України - Дем'яновича. Обидва вони були заарештовані, а їх місця заступили Черніков і Шляханов. Перший з них був одночасно уповноваженим при СНК СРСР і при СНК УРСР, цебто займав посаду значно вищу ніж начальника згаданого управління. Це було ознакою тому, що уряд дійсно віддавав увагу охороні лісів в Україні. Хижацькі вирубування в них припинено й вжито заходів до поновлення лісу на старих вирубках, де він не відновився. Піднесення лісового господарства в Україні продовжувалося аж до початку

другої світової війни, при чому уряд призначав на лісовідновлення такі великі гроші, що їх не завжди можна було використати.

У 1941 році в житті водоохоронних лісів сталася подія, яка може має щось спільне з тією, що була згадана напочатку статті. Ширина заборонених смуг поблизу річок була зменшена, іноді вдвічі, очевидно з метою здобути негайно певну масу деревини з огляду на очікувану вже війну. Однак війна розгорнулася так, що червона армія скоро залишила майже всю зону водоохоронних лісів і рубати їх не довелося.

У 1943 році, під час німецької окупації, в СРСР вийшов новий важливий закон щодо лісів, який зберіг свою силу до 1955 року. Усі ліси СРСР, за виключенням лісів на колгоспних землях, передано єдиній державній інституції / раніш цих інституцій було декілька /, а за режимом користування деревиною вони були поділені на 3 групи:

I. Наукові заповідники, захисні ліси, курортні ліси, та зелені зони навколо деяких міст.

У лісах цієї групи дозволялося переводити вирубування догляду, цебто рубати лише дерева, непотрібні з точки погляду техніки лісовирощування.

II. Водоохоронні ліси.

Це та група лісів, що була виділена ще в 1936 році. Режим користування деревиною залишився той самий - в забороненій смузі вирубування догляду, а на решті площі - не більше річного приросту.

III. Промислові ліси / головним чином на півночі Росії /.

По закінченні війни більша частина лісів України увійшла до другої групи, а решта їх - до I групи лісів СРСР.

У 1946 році площа водоохоронних лісів по СРСР збільшилася з 54 до 75 мільйонів гектарів, з яких біля 20 міль. га входило в заборонену смугу. Таким чином, незважаючи на дуже гостру потребу деревини для відбудови зруйнованої війною країни, со-ветська влада обмежила лісокористування в густонаселеній і бідній на ліси частині СРСР ще більш, ніж це було до війни. Очевидно, це пояснюється заспокоєнням уряду після війни, або і тим, що СРСР захопив, або взяв під контроль, багато нових теренів.

У 1947 році в ССРСР та союзних республіках утворюються "міністерства лісового господарства" / на базі наявних "управлінь лісоохорони та лісонасаджень" /, яким передано всі ліси за виключенням колгоспних та деяких лісів I групи. Міністром лісового господарства в Україні призначено А.Г. Солдатова.

У 1948 році уряд ССРСР ухвалює велетенський план "перебудови природи", в яким головну роль відіграють полезахисні лісові смуги. З того часу до назви "міністерство лісового господарства" додається ще й "полезахисного лісорозведення". При Академії наук утворюються опісля цього окремі "інститути лісу" або "лісового господарства", яких раніш тут не було. Це пояснюється значенням, яке уряд надавав плянові "перебудови природи". На чолі "Інституту лісового господарства" при Академії наук УССРСР стоїть академик Петро Степанович Погребняк.

У 1953 році всі міністерства лісового господарства та полезахисного лісорозведення, в зв'язку зі скороченням кількості міністерств, об'єднуються з міністерствами сільського господарства під назвою "Головне управління лісового господарства та полезахисного лісорозведення". Така зміна на лісовім господарстві не відбилася, увага уряду до нього не зменшувалася до 1955 року.

У 1955 році з'явилося декілька статей, з яких видно, що хоч советський уряд і не скасовує попередніх ухвал про режим лісокористування в лісах I та II груп, але він хоче в найближчі 5 років взяти з них принаймні половину тієї деревини, яку умовно можна вважати стиглою. Авторами цих статей були особи, що займають керівні посади в лісовім господарстві.

А.Г. Солдатов - начальник головного управління лісового господарства й полезахисного лісорозведення при міністерстві сільського господарства УССРСР.

Б.Н. Лукьянов - заступник міністра сільського господарства УССРСР

Головний матеріал про зміни в користуванні деревиною подає Б.М. Перепечин. Два других автори лише маскують і пом'якшують суть справи, відтягаючи увагу в бік "підвищення продукційности лісів України", якому й надають характеру нової кампанії. Стаття А.Г. Солдатова вміщена відразу ж після статті Б.М. Перепечина, як ніби її продовження. Впадає у вічі тут ще й те, що один

з Москви підтримували два з Києва, а більше нікому слова не було дано. Це мабуть свідчить про велику питому вагу передбачених вирубувань лісу саме на Україні, як воно й буде далі видно з цифрової аналізи.

Б.М.Перепечин зазначує, що в наслідок попередніх великих вирубів лісу в густонаселеній частині ССРСР, в ній залишилося тепер лише 3,5% запасу стиглої деревини від кількості по всьому ССРСР. Він пише, що незважаючи на низку заходів, які уряд ССРСР застосовував упродовж багатьох років, щоб перенести вируби з густонаселених до малонаселених місцевостей, де лісу є багато, до цього часу не пощастило здійснити. Наприклад, у 1954 році лісозаготівлі на півночі Європейської Росії були виконані лише на 35%, на Уралі - на 51% та у Сибіру - на 35%. Далі Б.М.Перепечин пише вже про саме головне:

"Для найбільш повного й своєчасного постачання промисловості та сільського господарства визнано за потрібне у найближчий період трохи / як це "трохи" далі буде видно - О.П. / збільшити вируби в лісах II групи / водоохоронних - О.П. /, де в 1955 році додатково віділено лісосічний фонд у розмірі 18348 тисяч кубометрів, а на 1956 - 1960 роки встановлено щорічний відпуск 102 367 тисяч кубометрів. Цей обсяг вирубів у лісах II групи спричиняє переруб розрахованої лісосіки приблизно на 11%. Однак збільшення відпуску лісу розподіляється нерівномірно по всіх теренах лісів II групи, а концентрується головню у тридцятьох областях та республіках Центру, Півдня і Заходу / назви лісо-економічних районів європейської частини ССРСР. - О.П./ . У цих районах у 1956 - 1960 роках намічається щорічно вирубувати по 72,5 мільйонів кубометрів, що складає 120% розрахованої лісосіки. За п'ятирічку переруб виноситиме, приблизно, 62 міль. кубометрів і експлуатаційні запаси в тридцятьох областях та республіках / в тому числі УССР, БССР та Прибалтійські республіки / скоротяться на 56% / у порівнянні з наявним станом на 1.1.56 /".

Тепер уже маємо нагоду побачити, що значить згаданий вище вислів "трохи збільшити вируби". Він значить, принаймні для України, що врожай з лісу буде взятий на десятки років наперед. На жаль Б.М.Перепечин не наводить цифр окремо по Україні, але він згадує щорічне вирубування 72,5 міль. кубометрів, а А.Г.Солдатов каже, що в Україні вирубуватиметься щорічно, як мінімум, 20-25 міль. кубометрів. З цього видно, що з тридцяти областей

та республік в Україні лежить, як мінімум, третя частина нового пляну вирубів. Сумніву нема в тому, що він виконуватиметься головним чином в незайманих ще такими хихацькими вирубами лісах Галичини, Басарабії, Буковини, Закарпаття, а також у лісах Естонії, Латвії і Литви. У Білорусії потерплять ті ліси, що до війни належали Польщі.

Згадавши про переруб 56% запасу стиглої деревини Б.М.Перепечин продовжує:

"Щоб запобігти цьому, треба було б починаючи з 1961 року скоротити більш ніж удвоє щорічний відпуск деревини по цих областях та республіках. Однак потреби в цьому немає, бо у центральних районах СРСР, де інтенсивна лісоексплуатація ведеться вже впродовж десятиріч, склався дуже сприятливий розподіл деревостанів по групах віку. Тут є значні резерви деревостанів, що досягають, які в більшості випадків перевищують стиглі".

Для підтвердження цього дуже сприятливого розподілу, Б.М. Перепечин наводить таблицю, яка охоплює матеріал лише з декількох теренів, але він посилається на те, що в решті їх становище таке саме. З цієї таблиці видно, що деревостанів / у тисячах гектарів / зараз є:

	в Україні	у Білорусії	у Латвії
Середньовічний	881,0	513,5	206,6
ті, що досягають	420,0	354,9	61,6
стиглих	417,2	174,1	41,2

Роблячи різні підрахунки, Б.М.Перепечин констатує, що після вирубів стиглих деревостанів їх замінять до 1974 року ті, що досягають, тоді вони стануть вже стиглими, а з 1975 року почнеться нормальне користування річною лісосікою. Мабуть нецільно буде тут розглядати згадані підрахунки, бо Б.М.Перепечин замовчав скільки є деревостанів молодших від середнього віку та якого віку деревостани він вважає за стиглі. Без відповідей на ці питання підрахунки нічого не варті. На щастя А.Г. Солдатов допомагає трохи з'ясувати ці питання. Він пише, що в державнім лісовім фонді України утворилося біля 760 тис. га площ-невідновлених лісом вирубів, які не репродукують деревостанів, багон, пісків та яруг, що потребують негайного заліснення та меліорації. Він указує далі, що таких площ, пересічно по всіх лісництвах України, є 10-15%. Отже, якщо за Б.М.Пе-

репеченим / який використав детальні матеріали А.Г.Солдатова / площа деревостанів середнього та вищого віку дорівнює в Україні 1718,2 тис. га, а за А.Г.Солдатовим є непродуктивних деревин біля 160 тис. га, що складає 10-15% лісового фонду, то в Україні розподіл деревостанів за їх віком виглядає значно ясніше:

невідновлених вирубів, гарів, багон, пісків, яруг і т.м.-760 тис.га молодняка й жеребників.....	від 5121,8 до 8922,0" "
середньовічних деревостанів.....	881,0" "
ті, що досягають.....	420,0" "
стиглих.....	417,2" "
Разом	7,6- 11,4 міль. га

Завдяки тому, що А.Г.Солдатов не зазначив точно, який саме процент /10-15/ складає площа 760 тис.га, а крім того в лісовім фонді є ще так звані нелісові площі / наприклад, ставки /, то неможна точно встановити скільки зараз деревостанів молодшого, а скільки середнього віку. Однак, наведені вище цифри значно краще показують, який у дійсности "дуже сприятливий розподіл деревостанів за групами віку", на якому базується Б.М.Перепечин. З цифр видно, що в наслідок вирубів за часи совєтської влади, тепер вкрито молодим лісом від 5 до 9 мільйонів гектарів, а лісів середнього й старшого віку - лише 1,5 міль. га. Такий розподіл деревостанів за групами віку зовсім ненормальний і, особливо, якщо взяти до уваги, що він спостерігається не в одній якійсь місцевості, а на всій території великої держави. Стався такий розподіл завдяки хижачьким вирубам.

Залишається з'ясувати, які деревостани вважаються тепер стиглими. Це дуже важливе питання.

Для головних дубових і соснових деревостанів в Україні вік стиглості лісу, так званий "обіг вирубів" був узнаним до революції понад 120 років. За дуже сприятливих умов росту лісу він іноді збільшувався до 180, 240 і, виключно рідко-до 480 років. У період експортної гарячки всі велетенські дерева були вирубані, а потім були вирубані й дерева навіть 90 років, якщо вони були здатні для промисловости. А.Г.Солдатов, пишучи про наявний обіг вирубів, не згадує який саме він тепер, але з його матеріалів видно, що для граба і паростевого дуба він становить 60 років, а для дуба насінньового походження та сосни - приблизно 90 ро-

ків, при чому він буде ще зменшений.

Таким чином підрахунки Б.М.Перепечина, пов'язані з ніби то наявним "дуже сприятливим розподілом деревостанів за групами їх віку", скеровані лише на те, щоб сховати дійсний стан речей та чимось пояснити дуже значне відхилення від раніш виданого закону про користування не більш ніж річним приростом деревини. Якщо взяти до уваги, що в Україні до революції було більше старих деревостанів ніж молодих / протилежне до того, що маємо тепер /, то врожай з лісу був взятий вже в 1936 році на 100 років наперед, що змусило тоді уряд ужити рішучих заходів до охорони рештки лісів.

Щодо лісів I групи / наукові заповідники, захисні ліси, курортні ліси та "зелені зони" навколо деяких міст, наприклад, Києва /, Б.М.Перепечин пише, що й у них запроваджуватиметься вирубування, але не більше 1% запасу стиглих дерев річно, при чому за його підрахунками, в наслідок цих вирубувань "поцастить" / ?! - О.П. / впродовж 26 років замінити всі стиглі дерева на молоді". Ці цифри / 1% та 26 років / якимось чином пов'язуються. Тому вирубати всі придатні для промисловости дерева "поцастить" мабуть в значно коротший термін.

Тому, що ліси I групи дуже різноманітні / від кволіх полезахисних смуг до Кримського заповідника з буками-вельетими /, а відомості про цю групу лісів Б.М. Перепечин подає занадто коротко, то нема змоги проаналізувати тут суть справи. Однак видно, що добра від нових вирубувань не буде й лісам I групи. Це проглядає в тому місці статті Б.М.Перепечина, де він пише про I та II групи лісів разом: "збільшений обсяг вирубів спричинить певні відхилення від наявних правил вирубів". Тут вже йдеться не про розмір вирубів, а систему їх. Відразу після цього він згадує, що ці нові заходи "можуть стати шкідливими для лісу", якщо не буде забезпечене його поновлення на вирубах.

Б.М.Перепечин гадає, що поновлення лісом вирубів забезпечено дозволом / ! - О.П. /, якщо дістає одночасно лісова промисловість на використання машини та робітничу силу для відновлення лісу на вирубах. Він пише: "Таким чином / завдяки згаданому дозволу. - О.П. / лісове господарство має зараз непорівняно більш широкі можливості для відновлення лісу на вирубах". Це див-

но, бо лісовідновлення на вирубах, але при нормальнім розмірі лісокористування, було раніш забезпечене тими машинами і грошима, що мали "головні управління лісового господарства та по-
лезахисного лісоведення". Саме ці управління мають машини, пристосовані для лісонасадження, а не лісова промисловість, машини якої пристосовані лише для вирубування та транспорту лісу.

Зі слів Б.М. Перепечина, скорше видно, що тепер, коли починаються нові великі вирубування лісу, відновлення його на вирубах не забезпечується. Коли б це було не так, то уряд не давав би згаданий вище "дозвіл", а зобов'язав би лісозаготовувачів дати все потрібне для поновлення лісу на вирубах. Треба мати на увазі, що лісозаготовувач прагне до того, щоб виконати якнайбільш плян лісозаготівель при найменших витратах, тому питання лісовідновлення для нього - другорядне. Це уряд добре знає. Водохоронні ліси були виділені колись не лише для того, щоб врятувати їх від хижацьких вирубувань, а й щоб відновити ліс там, де лісозаготовувач залишив пеньки. Очевидно тепер советський уряд не звертає такої великої уваги на питання лісовідновлення, як це спостерігалось впродовж останніх 20-ти років.

Закінчує свою статтю Б.М.Перепечин зазначенням, що збільшені вируби, це "лише тимчасовий захід". Це може й так, але в наслідок цього "тимчасового" заходу врожай з лісу буде взятий на багато років наперед і саме там, де ліси мають наукове, захисне, курортне, або водохоронне значення.

Якщо не порівнювати стан лісосічного фонду України з тим, що був до революції, а виходити з наявності лісів на 1.І.56 року, то матеріяли, які подає Б.М.Перепечин, дозволяють приблизно сказати на скільки років наперед советська влада хоче взяти врожай з лісу ще раз. Він згадав, що в лісах I групи буде рубатись не більш 1% стиглої деревини, а в лісах II, до якої належать ліси України, - 56%. Користування лише 1% можна рахувати умовно нормальним. У цьому разі користування 56% рівновартісно жнивам, здійсненим на півсторіччя наперед. Власне кажучи справа тут ще гірша, бо ліс це основний капітал, а річний приріст з нього - % на цей капітал. Зараз використовується не лише згаданий %, а основний капітал. "Розвиток лісового господарства", про який зараз багато пишеться, в дійсности й полягає в

тому, що витрачаються багатства, які зберегли попередні покоління:

Залишається сказати ще декілька слів про статтю А.Г.Солдатова. Він описує низку заходів, які треба вжити для підвищення продукційности лісів України. Поміж цих заходів є багато доцільних. Зупинятись на них мабуть не треба, бо вся стаття А.Г.Солдатова скерована на те, щоб замаскувати хихацькі вируби, а зосередити увагу на "продукційности" лісів. Між іншим він пише:

"У пляні розвитку / ? - О.П. / лісового господарства щорічний відпуск деревини повинен складати в найближчому часі, як мінімум, 20-25 міль. кубометрів. Такий щорічний відпуск деревини можна осягти лише за умовою; що пересічний приріст за 1 рік на 1 га збільшиться в 2-2,5 рази".

Усі заходи, які рекомендує А.Г.Солдатов / якщо їх взяти навіть разом і уявити, що вони здійснені вже / цього не забезпечують, бо всі вони розраховані на ефект лише у далекім майбутнім / меліорація пісків та багон /. Це він сам добре розуміє. Однак йому треба дати й такі вказівки лісгоспам, щоб вони при складанні плянів підвищення продукційности лісів дали показники, які виправдували б зараз вирубування запланованої вже кількості деревини. Тому він дає "контрольні цифри" та ще з точністю до 0,01 кубометра! За його вказівками "продукційність" деревостанів у найближчий час може бути збільшена по сосні з 3,27 кубометра середнього приросту на 1 га до 4,53 кубометра /39%/ , а по дубу замість наявного приросту 2,5 куб.м. до 3,48 куб.м. /37%/! Під кінець статті А.Г.Солдатов показує вже ясно, що саме треба зробити, щоб негайно підвищити "продукційність" лісів: "треба встановити такий вік вирубів лісу, який забезпечить одержання найбільшої кількості асортиментів потрібної якості в найкоротший термін".

Цими словами сказано все: обіг вирубування буде ще зменшений і дерева середнього віку рахуватимуться стиглими. У цьому й полягає підвищення "продукційности" лісів України "в найближчій часі", бо методи справжнього підвищення продукційности лісових площ не можуть так скоро дати ефект.

Щоб пояснити різку зміну лісової політики, яка сталася в ССРСР у 1955 році, треба взяти до уваги, що:

1. Ліси в яких проєктуються посилені вируби, складають лише 3,5% запасів "стиглої" деревини в ССРСР. Вони до того розташовані

в малолісистой зоні й мають захисне, наукове, курортне, або водоохоронне значення, через що вони не були займані вирубуванням посиленого типу навіть у період відбудови воєнних руїн.

2. До цього часу невиконання плянів лісозаготівель не викликало дуже великого порушення режиму господарювання в непромислових лісах

3. Справі лісовідновлення на вирубах у західній частині СРСР уряд не приділяє вже такої уваги, як раніш.

4. В 1941 році, напередодні війни, також передбачалися великі вирубування в водоохоронних лісах.

Якщо зважити все це, то лише два висновки можуть бути: або СРСР перебуває в надзвичайно скрутнім економічному становищі, або ж на випадок війни советський уряд хоче, щоб всю найвартіснішу деревину забрати з загроженої зони.

Л і т е р а т у р а:

1/ Е. В і е с к о. "Lasy w gospodarce Z.S.R.R.", Sylwan, 1954, N 5, 343-363, Warszawa.

2/ Е. В і е с к о. "Organizacja gospodarstwa lesnego w Z.S.R.R.", Roczniki Nauk Lesnych, 1954, N 6, 175-253, Warszawa

3/ Б.Н. Л у к ъ я н о в. "Лесоводы Украины в борьбе за повышение продуктивности лесов", Лесное Хозяйство, 1955, № 10, 28-31, Москва.

4/ Б.М. П е р е п е ч и н. "Лесопользование в предстоящем пятилетии", Лесное Хозяйство, 1955, № 6, 10-13, Москва.

5/ Д.Ф. Р у д н е в. "Великий дубовий скрипун", Труды з лісової досвідної справи на Україні, 1928, № 9, стор. 165-206, Київ.

6/ А.Г. С о л д а т о в. "Пути повышения продуктивности лесов Украины", Лесное Хозяйство, 1955, № 6, стор. 14-18, Москва.

6, 1954

З М І С Т

	Стор.
В. Г о л у б н и ч и й.	Національний дохід України в 1940 і 1954 рр. 7
М. М і л л е р.	Знищення православної церкви більшевиками..... 41
Л. П о л т а в а.	Українське кіно..... 61
Н. К у л и к о в и ч.	Сталінські і післясталінські мотиви в українській підсовет- ській музиці..... 91
С. П і д г а й н и й.	Український національний кому- нізм..... 111
В. Д у б р о в с ь к и й.	Микола Скрипник, як я його ба- чив..... 143
Д. С о л о в е й.	З приводу прізвища "Скрипник" у "документах Сіссона"..... 160
О. П а р а м о н і в.	Доля лісів України..... 162